

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

A scenic autumn forest landscape. In the foreground, a rustic stone wall made of large, rounded stones runs across the bottom. Behind it, a calm stream flows through a dense forest. The trees are in full autumn foliage, with leaves in shades of green, yellow, orange, and red. Sunlight filters through the canopy, creating dappled light on the water and the forest floor. The overall atmosphere is peaceful and natural.

FRA VIBORG-EGNEN 2007

FRA VIBORG-EGNEN

FRA VIBORG-EGNEN 2007

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg-egnen

72. årgang

FRA VIBORG-EGNEN 2007

er redigeret af

Ole Degn

under medvirken af

Jesper Hjeremind (billedredaktion), Henning Ringgaard Lauridsen

og Merete Bergild

Forsidebillede: Troldeslugten ved Niels Bugges Kro, set mod vest. I forgrunden den genopførte møllesødemning, hvis forgænger dramatisk brød sammen ved presset fra de enorme vandmasser, der kom strømmende under skybruddet over Hald Sø-området den 16. juli 1948. Foto Inge Degn oktober 2007.

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres rettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Layout og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 600 eksemplarer

ISBN 978-87-87235-39-6

Indhold

<i>Fra Viborg Amt bliver til Fra Viborg-egnen</i>	7
JØRGEN ØSTERGAARD Skybrud over Hald Sø-området i 1948	9
KLAUS EBBESEN En jættestue i Ugelris ved Møldrup. Dolktidens varierede gravskikke i Midtjylland	33
JESPER HJERMIND Håndværk i Viborg ca. 1000-1600	49
HENRIK GJØDE NIELSEN 16 salver – De henrettede – Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949	73
JØRGEN ØSTERGAARD Skibsmodeller i vore kirker	100
KRISTIAN BUHL THOMSEN Skottenborgs sidste store byhus på museum i Århus	114
KAI JUHL JØRGENSEN Da Hald Ege skulle have sit navn (1933-1937)	127
EJGIL OVERBY Peter Kæstel – en markant og farverig valgmenighedspræst på Kjellerupegnen	142
Beretning for året 2006	166
Regnskab for året 2006	168

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG-EGNEN

Bestyrelse:

Jørgen Østergaard, formand, Møldrup.
Ole Degn, næstformand, redaktør, Viborg.
Erling Greve Kristensen, sekretær, Dollerup.
Karen Elisabeth Stub, kasserer, Bruunshåb.
Henning Ringgaard Lauridsen, Viborg.
Jesper Hjermind, Vorde.
Ejgil Overby, Kjellerup.
Merete Bergild, Viborg.
K. J. Krarup-Pedersen, Bjerringbro.

Samfundets ekspedition:

Merete Bergild,
B.S. Ingemannsvej 8 2. tv.,
8800 Viborg.
Tlf. 86 61 06 98

Bidrag til årbogen:

sendes til *Ole Degn*, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Fra Viborg Amt bliver til Fra Viborg-egnen

I 1929 udgav *Historisk Samfund for Viborg Amt* første bind af årbogen *Fra Viborg Amt*, efter at foreningen var blevet stiftet året forud. Viborg amt kom dermed med i rækken af amtshistoriske samfund, mærkeligt nok, set på baggrund af byens historie, som det sidste i rækken af amtshistoriske samfund, hvorefter det første var blevet dannet i 1902. Men foreningen har siden da år efter år udgivet årbogen, der står i en lang række bind med et afvekslende, ganske fornemt indhold.

Selv om Viborg amt i 1970 med kommunalreformen dengang fik en ganske anden udstrækning end tidligere, fastholdt foreningen dog den gamle titel *Fra Viborg Amt*. Amtet var blevet meget langstrakt og omfattede også størstedelen af det, der tidligere havde hørt under det ved kommunalreformen nedlagte Thisted Amt og et hjørne af det tidligere Ringkøbing amt. I praksis holdt man sig ved medtagelse af stof i årbogen i det store og hele til det gamle Viborg amt. Redaktionen gik ikke på strandhugst i den del af amtet, der havde været en del af det gamle Thisted amt.

Med nedlæggelsen af amterne og oprettelsen af regionerne er det blevet meningsløst at fastholde titlen *Fra Viborg Amt*. Om få årtier vil de fleste ikke ane, hvad et amt var. Da Viborg Kommune ligesom en lang række andre kommuner ved sammenlægninger af tidligere kommuner fra og med årsskiftet 2007 er blevet ganske meget større, er der dog med den nye kommunes område opstået en geografisk enhed, der ikke adskiller sig særlig meget fra det tidligere Viborg amt. Bestyrelsen har derfor med godkendelse af generalforsamlingen i marts 2007 besluttet at ændre foreningens og dermed også årbogens navn, til henholdsvis *Historisk Samfund for Viborg-egnen* og *Fra Viborg-egnen*. Disse navne dækker godt foreningens geografiske område, og for årbogen er navnet samtidig så tilpas løst, at det ikke vil være nødvendigt at udelukke stof, der naturligt må have sin rette plads i denne årbog.

Skybrud over Hald Sø-området i 1948

Uvejret

Sidst på eftermiddagen fredag den 16. juli 1948 byggede mørke og voldsomme skyformationer med torden sig op syd og vest for egnen ved Hald Sø.

Ved 19-tiden åbnede disse skyer sig og leverede nedbør i form af isstykker, hagl, større end valnødder, og regn i sådanne mængder, at udtrykket skybrud gav mening for enhver.

Da det hele efter et par timer var overstået, var Dollerup by på det nærmeste afskåret fra omverdenen, adskillige huse og virksomheder stærkt beskadiget, Niels Bugges Kro ødelagt og store afgrøder gået til grunde på markerne.

Visse steder lå hagldynger på mere end 1,5 meters højde, og jorden var flænset sådan op af regnskyl, at man et af disse steder mente, at der skulle mindst 1.000 læs jord til at fylde hullet op.

Viborg-Herningbanen blev flere steder undermineret og svækket således, at togtrafikken for en tid måtte indstilles.

Den dag i dag – næsten 60 år efter begivenheden – kan man stadig i området se sporene af Viborg-egnens største naturkatastrofe i nyere tid.

Ved hjælp af øjenvidneskildringer og andre tilgængelige kilder skal efterfølgende beskrives, hvad der skete under og efter skybruddet i det lille lokalområde, hvor uvejret trak op i en stribe på ca. 1 kilometers bredde og 7-8 kilometers længde over Bækkelund, Stanghede, Dollerup og Skelhøje.

Som et øjenvidne beskrev det mange år efter:

En hård tordenbyge, som bestemt ikke ville flytte sig bort igen – men bare lå og tumlede rundt over et snævert afgrænset område med tyngdepunktet over Dollerup.

Regnen kom i mængder, som vi aldrig, hverken før eller siden, har oplevet mage til. Hagl og isstumper var der også imellem – tordenen bragede som kanonskud og lynene som flammesværd!

Niels Bugges Kro før 1948 visende dels sydflojen, bygget i 1890, dels nordflojen af bindingsværk, der blevet revet ud i søen. Yderst i billedets højre kant ses tagkanten af det tidligere møllehus, der nogenlunde intakt blev stående. Postkort 1948 i privateje.

I to timer varede denne leg, og det var, som alt skulle druknes og ødelægges, mens det stod på.

Så lokalt var uvejret, at man på Folkekurens meteorologiske station intet særligt bemærkede; her målte man 30 mm regn, medens Hedeselskabet senere vurderede, at der i de hårdest ramte områder var faldet mellem 225 og 250 mm nedbør på det par timer, det hele varede.

Bækkelund

Det var dog allerede om eftermiddagen begyndt at regne over Stanghede, hvorved store vandmasser løb gennem Trolleslugten til mølledammen bag den forholdsvis nyrestaurerede Niels Bugges Kro, hvis nordfløj var næsten sammenbygget med et ældre hus, der havde rummet et savværk. Dette hus indeholdt et møllehjul, der ved hjælp af vandet fra mølledammen via en turbine trak et elektricitetsværk, der forsynede såvel den nærliggende Hald Hovedgård som kroens forskellige bygninger med strøm.

I denne nordfløj var i stueetagen indrettet en spisesal og på etagen oven over værelser, der bl.a. var beboet af kapelmester Ravn Nielsen, der

Niels Bugges Kro's nordøstfløj, som arkitekten Martin Nyrop (1840-1921) havde bygget i bindingsværk for onkel Krabbe på Hald i 1871. Fløjen blev sammen med det meste af savværket flået over og havnede ude i Hald Sø, revet med af vandstrømmen oppe fra Troldeslugten. Midterste bindingsværksdel, som ses på billedet, står endnu. Yderst til højre ses det tidligere møllehus. Staten overtog netop dette år Hald, men besluttede at genopføre en fløj på kroen som erstatning for Nyrops bygning. Billed Bladet 27. juli 1948, s. 3.

hver aften stod for musikken i den ovenfor liggende Bækkelund Pavillon. I fløjen boede også restaurantens konditor, Ejler Bechmann.

I forbindelse med retsopgøret efter besættelsen havde Staten beslagnet Hald Hovedgård, hvortil Niels Bugges Kro hørte. Restauratør Svend Aage Westergaard havde forpagtet driften af kro og pavillon og boede til leje på kroen i værelser beliggende oven over krostuen.

For at imødegå vandstigningen i mølledammen havde man sidst på dagen åbnet sluseportene helt, men da regnen senere tog voldsomt til, voksede vandstanden bag dæmningen konstant med det resultat, at den ved 20-tiden kollapsede, således at mange tusinde tons vand med overvældende kraft sprængte stemmewærket, pløjede sig gennem bygningerne og på ganske få minutter rev den nordlige fløj af kroen og dele af møllehuset med sig over vejen og ud i Hald Sø. Taget af kroens nordfløj blev liggende på vejbanen, og al elektricitet forsvandt omgående i hele området.

På et øjeblik var mølledammen tømt for vand, og store mængder mudder lagde sig over ruinerne.

I den midterste del af krobygningen, hvori krostuen befandt sig, skyllede vandet ind, og en snes unge mennesker, der havde søgt ly for uvej-

Niels Bugges Kro efter dæmningsbruddet, set fra mølledammen. Til venstre det beskadigede møllehus. I baggrunden krostuens åbne gavl. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

ret dér, måtte i sidste øjeblik bringe sig i sikkerhed ved at flygte gennem døre og vinduer.

På 1. sal i denne del af bygningen havde restauratøren som tidligere nævnt sine private værelser. Her befandt sig hans toårige søn Niels, sen-
gelliggende med høj feber. I et andet værelse opholdt sig desuden et andet barn på ca. 4 år.

Da man frygtede, at også denne del af kroen ville styrte sammen, og børnene dermed befinde sig i livsfare, løb et par medarbejdere hurtigt

Den rasede krostue. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Kapelmester Ravn Nielsen stående ved trappen til 1. sal med ødelagt tøj fundet på engen. Foto i Lokallhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

derop ad loftstrappen, der var blevet stående uskadt, greb børnene og kastede dem resolut ud af vinduerne og ned til forældrene på jorden. Hverken de årvågne medarbejdere eller de to børn kom noget til.

Da hele nordfløjen forsvandt, efterlod den kroens midterste del med krostuen åben fra gulv til loft. Mudder og slam trængte ind, ødelagde en del inventar og knuste hen ved 300 glas.

I den sammenstyrtede del befandt sig foruden møbler, skabe, dækketøj og tæpper også et koncertanlæg (radiogrammofon) samt service af Kongeligt Porcelæn til 50 personer. Alt forsvandt ud i søen med vandmasserne.

Det samme gjaldt for det bohavede, tøj og andre effekter, der fandtes i værelserne på 1. sal i fløjen. Kapelmester Ravn Nielsen, der netop havde pakket feriekufferter til sig og sin hustru, mistede kufferterne samt en violin til 1.500 kr. og 100 kr. i kontanter.

Alt, hvad det senere lykkedes at finde i muddret i engen, var noget tøj, der dog var helt ødelagt.

Restaurantens konditor, Ejler Bechmann, der som nævnt også bebo-

ede et værelse i denne fløj, mistede alt det, han havde med sig, herunder to habitter og to par sko.

Den støbte kanal under vejbanen blev revet op og fyldt med slam med det resultat, at vandet fortsatte hen over vejbanen.

Gammel Dollerup

Før de her beskrevne voldsomme begivenheder fandt sted, var uvejret hen ved 18-tiden også nået til Dollerup by.

Også her varede det et par timer med regn, hagl og isstykker, der piskede ned og knuste ruderne, hvor de ramte. Folk, der vovede sig ud, risikerede blødende sår i ansigtet.

Kreaturene på marken slog sig i angst i tøjerne. Også de fik sår.

Med få undtagelser måtte disse dyr klare sig selv, medens uvejret var på sit højeste.

Vandet fossede ned i byen fra alle sider. Markerne og haverne blev til søer og vejene til åer. Hulvejene blev til frådende floder. Træer blev revet op med rode af vandmasserne og flød rundt med alskens ting og sager. Man så såvel trillebøre, havemøbler og brændestakke som bistader.

Mange havde nok at gøre med at holde vandet fra egne huse og døre, alt i medens de kunne iagttage vand, mudder, træer og buske rase forbi.

Bortskyllet hulvej ved »Æ krat«. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Store mængder sand og grus fra de dengang uasfalterede veje skylledes ind i haverne og lagde sig flere steder i anseelige højder.

Vejene og stierne i byen fik store skader, der gjorde færdsel meget besværlig og farlig. Mest gik det ud over landevejen til Skelhøje og stien ved Dollerup Kirke, der begge fik meterdybe huller.

Hulvejen gennem »Æ krat« fra Gammel Dollerup til Ørnstrupgård, mellem nuværende Dollerupvej 134 og 136, blev visse steder gravet op til to meter dybere.

Som én husker det:

Gennem slugter og dale vältede vandet frem, ødelæggende alt på sin vej. Langs hække og markhegn lå ligefrem driver af hagl og is, der trods årstiden blev liggende i flere dage.

Gjelbro neden for Skovbakken mellem Bækkelund og Dollerup led stor skade, idet en del af vejen på begge sider blev skyllet væk, således at al færdsel her var udelukket.

Inden dette gennembrud skønnede man, at vandstanden i Gjelbækken var steget så meget, at hen ved 30-40 tdr. land eng og mark på et tidspunkt stod under vand.

Med store vanskeligheder og vadende i vand til midt på livet lykkedes det en gårdejer at befri en halv snes kvier, der enkeltvis var tøjret i dette område.

En del af vandet på dette areal kom oppe fra Kobak (Røverdal 10), hvor gårdejer Anders Würtz troede, at han sidste time var kommet, da vandet fra markerne ved gården brusede ind på gårdspladsen med en kraft, der løftede seks sejlene bistader op over vinduerne til taghøjde inden det fossede tilbage og skar sig gennem en markvej for derefter at lave katastrofens største krater på sin vej mod Gjelbro og Hald Sø. Man skønnede efterfølgende, at der skulle mindst 1.000 læs sand og jord til igen at fylde det op.

Da vandet uimodståeligt rasede ind i gården, råbte Anders Würtz: »Nu er det slut – det må da være det sidste!«

Den dag i dag kan dette krater ses, når man ad Dollerupvej fra Korsvejen kører mod Gammel Dollerup og kirken. Umiddelbart efter svinget med de tre nyere huse på højre side – Dollerupvej 105-109 – og inden man kører ned ad bakken, kan man til højre, over mod Kobak, se krateret.

Netop grundet Kobaks høje og åbne beliggenhed led også markerne stor direkte skade af især hagl.

Skåret i Kobak, der kunne rumme mindst 1.000 les, og som stadig kan ses. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Mange kornafgrøder var så ødelagte, at man efterfølgende blot kunne pløje det hele ned.

Aldersrentemodtager Mads Sørensen, der boede i huset »Bregnedal« øst for Dollerup Kirke (Røverdalen 15), var indlagt på Kjellerup Sygehus, og hans hustru, syerske Elna Sørensen, og deres to hjemmeboende børn, den tiårige Tonny og den femårige Frida Ulla, var på besøg i Viborg hos noget familie. Ved 20-tiden kunne man fra Viborg se, at himlen var nærmest kulsort mod syd, hvorfor fru Sørensen besluttede at påbegynde sin hjemtur på cykel med datteren på bagagebæreren og sønnen kørende på sin egen cykel. Uden at køre ind i regn nåede man Bækkelund Station, hvor der langs vejen lå store dynger af hagl. I lavningen mellem Stanghede og Bækkelund var en mindre lastbil skredet i grøften grundet disse store haglmængder. Chaufføren spurgte om hjælp, og Tonny blev på stedet, medens moderen fortsatte. Han var dog ikke til megen hjælp, hvorfor også han satte kursen mod Stanghede og hjemmet. Ved hjemkomsten ventede der fru Sørensen et frygteligt syn. Haven stod under vand. Vand, sand, grus og mudder fra vejen mod Stanghede, der ikke havde kunnet skaffe sig afløb gennem de sædvanlige sten-kister, der var stoppet til grundet alskens flydende materialer, havde presset sig mod gavlen af huset og nåede til en halv meter under taget. Ved det enorme tryk gav et par vinduer efter og lod alt det opstemmede vælte ind i beboelsen. Også muren blev tryk-

Mads Sørensens ødelagte hus i Røverdalen. Foran bohavet ses stadig hagldynger. På den kalkede væg kan ses, hvor højt slam og mudder stod, inden vinduerne gav efter. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

ket. Alt det indre blev raseret, da floden fortsatte ud gennem husets modsatte gavl. Først hen på natten var det overhovedet muligt for mennesker at trænge ind. Alt var kaos med bohavet knust i dynd og mudder. Tidsty-pisk nævnes som én af årsagerne til fru Sørensens fortvivlelse, at der var ødelagt 5 kg syltesukker – lige hjemkommet, dengang stadigt rationeret.

Da sønnen Tonny nogen tid efter kom hjem, mødtes han af det samme syn, men moderen og lillesøsteren var ikke at finde. En nabo kom til og tilbød, at Tonny kunne gå med ham hjem i husly. Inden man nåede så langt, blev man prajet fra et naboehus, hvor fru Sørensen og datteren var kommet under tag.

Mange år efter husker Tonny Sørensen, at naboen – noget usædvanligt – havde taget en »bøllehat« på hovedet for at undgå, at flere store hagl skulle sære ham.

På mange marker stod mængder af vand, og der lå store bunker af valnøddestore hagl. Som »due-æg«. Frugtbuske og frugttræer var ribbet for frugt og blade.

Strå var knækket, og kerner slået ud af det næsten modne korn. Roer og kartofler var blevet skyllet op og spredt over et stort område.

De fleste i Gammel Dollerup havde private brønde til deres vandforsyning. Mange af disse blev i forbindelse med uvejret ødelagt af slam og sand. Kun hos husmand Georg Eriksen (Røverdalen 6) og hos handelsmand Knud Nielsen, (Dollerupvej 132), var brøndene intakte og vandet drikkeligt, hvorfor de øvrige beboere måtte forsyne sig der.

Stanghede

Ved Stanghede fossede vandet ned mod Viborg-Herning-banens overkørsel på vejen til Finderup (Stanghedevej). Kraften heri var så voldsom, at banelegemet blev undergravet, så skinner og sveller over en strækning på en snes meter hang frit svævende i luften i op til en halv meters højde over terrænet. Vandet fossede videre på begge sider af sporet, således at også de næste to kilometer mod Viborg flere steder var blevet undermineret og var uden tilstrækkelig ballast under skinnerne.

I det tidligere ledvogterhus ved Stanghede, beboet af værkfører ved Hedeselskabet Gunnar Gregersen, fik en voldsom brusen udenfor i forening med et knust tagvindue denne til at vove sig ud. Han kunne straks se skaderne på banen, og da han var bekendt med, at et tog skulle afgå fra Skelhøje mod Viborg kl. 20.11, bad han sin niece, den 16-årige Ragna Pindberg, der ferierede hos familien, løbe op til Stanghede for derfra telefonisk at komme i kontakt med stationsmester Jørgensen på Skelhøje Station. Det lykkedes dog ikke at opnå forbindelse, da denne var midlertidig afbrudt grundet tordenvejret. I stedet løb pigen barfodet sammen med Gregersen ad banelinjen mod Skelhøje for at søge at standse toget.

Ude på skinnerne traf man baneformand P.M. Jensen, Skelhøje, der trods – eller måske på grund af – det voldsomme uvejr var ude at inspicere strækningen.

Straks vendte han sin skinnecykel og kørte mod syd – mod toget, der var afgået rettidigt.

Ved hjælp af fagter lykkedes det at få toget til at standse, kort før det nåede den underminerede strækning.

Toget dampede derefter langsomt tilbage til Skelhøje Station. De ca. 80 passagerer, hvoraf mange kom fra ungske i Herning, blev senere på

Der fyldes ballast under svellerne ved Stanghede. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

aftenen kørt til Viborg med indsatte rutebiler. I løbet af aftenen og natten måtte tre tog aflyses og afløses af rutebiler, der i alt kørte ca. 250 mennesker mellem Viborg og Skelhøje og vice versa, idet trafikken opretholdtes nogenlunde normalt mellem Skelhøje og Herning.

Skeldalen og Dollerup Mølle

Tilbage i Dollerup var også bækken gennem Skeldalen mellem Skelhøje og Dollerup blevet forvandlet til en rivende flod, der rev alt med sig mod Dollerup Mølle. Herunder blev også broen, der gav forbindelse mellem Neder Thestrup og Dollerup afbrudt.

Forinden floden nåede mølledammen, sprængte den sig vej gennem de dæmninger og jordvolde, der adskilte bassinerne hos dambrugsejer Chr. F. Jensen. (Thestrupvej 4). Det eksisterende omløb, der gennem 29 år havde klaret adskillige tordenbyger, battede ikke noget denne aften. Skønt alle stigbord blev taget ud, pressede vandmasserne så hårdt på, at Chr. F. Jensen og hans søn, Axel F. Jensen, der var kommet til, skyndsomt måtte forlade dambruket for ikke at udsætte sig selv for stor fare.

I et hus beliggende lidt op ad vejen mod Neder Testrup løb kælderen fuld af vand. Denne kælder blev bl.a. anvendt til såkaldte klækkebakker, hvori der blev opfostret fiskeyngel, og den forsvandt ligeledes. Et forsøg fra Axel F. Jensen på at komme ned i kælderen og bjerge nogle af bakkerne førte kun til, at det lykkedes at redde adskillige omkringsejlende henkogningsglas med syltetøj, der blev opbevaret i samme kælder.

Med stor voldsomhed brød digerne sammen, og mere end 100.000 etårige ørreder forsvandt gennem engen, bag om Dollerup Mølle og ud i Hald Sø. Sammen med de mange tusinde ørreder forsvandt også store mængder hø, der havde stået stakket i engen.

Af 40 fiskedamme ødelagdes ca. ti fuldstændigt og de resterende blev oversvømmet og delvis ødelagt, således at ørrederne deri havde fri adgang til at »flyde med« de øvrige. På et tidspunkt var hele området dækket af en meter vand.

Da damkulturer ikke kunne tegne forsikring, der omfattede skader forårsaget af vand, skønnede Chr. F. Jensen, at han havde lidt et økonomisk tab på ca. 100.000 kr. – en formue i 1948.

Dollerups andet dambrug, der blev drevet af Chr. F. Jensens ovennævnte søn, var beliggende nedenfor Ravnsbjerg på kanten af Hald Sø. Her slap man stort set uden skade.

Det ødelagte dambrug i Skeldalen oven for Dollerup Mølle. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Dollerup Mølle, der var ferielukket til mandagen den 19. juli, rantes efterfølgende af den brusende flod fra Skeldalen. Mølledammen, der i ferieperioden var tømt for vand grundet oprensning, løb over, og der trængte vand ind i wulferiet og vaskeriet, hvorved en del elektromotorer blev beskadiget. Tililende slog vinduer ud af bygningens modsatte side for at give vandet frit udløb, men forgæves.

Også den store dynamo i kælderen, der producerede elektricitet til hele fabrikken, blev sat under vand. Som reserve hertil havde man såvel den gamle dampmaskine som en dieselmotor, der kunne lave strøm til nogle akkumulatorer, således at man i en periode kunne klare sig. Spinderi, systue og hovedbygning led ingen skade. Men der påførtes skader af vand og snavs på en del råvarer og andre materialeoplag.

Direktør Ove Hansen skønnede, at reparationer, rensning og rengøring ville løbe op i ca. 200.000 kr.

Fabrikkens have udgjorde et sørgeligt syn med væltede træer, to træbroer smadret og alt dækket af mudder, fiskekasser og døde fisk fra dambruget.

Gennemløbet i betonbroen, der ved Søhuse neden for møllen førte vejen fra Dollerup op til Bisballe og Lysgård over Møllebækken, blev stoppet til af sejlene høstakke fra de ovenfor liggende engarealer. Da vandet således ikke kunne få afløb, blev trykket til sidst så stort, at det rev hele broen ud i søens sydende. Her kunne man dagen efter stadig se høstakkene flyde rundt, medens vejen var helt ufremkommelig.

Oprydning

Allerede samme aften og nat tog man fat på at redde og bjerge samt rydde op.

Politiet foretog afspærring ved Møllebækken og af vejene mellem Dollerup og Hald Hovedgård samt i Dollerup by mellem Korsvejen og Dollerup Skole for heste- og motorvogne. Foranstaltningen vedrørende vejen i Dollerup kunne ophæves igen den 24. juli, medens spærringen ved broerne først kunne ophæves medio august, hvor såvel veje som broer var repareret.

Redningskorps med motorpumper kom til og tømte kældre. Et enkelt sted i den lavest liggende del af byen drev nogle grise rundt i en svinstald indtil Falckredderne kunne bringe dem på det tørre. Falck havde haft besvær med overhovedet at komme frem, idet man kørte fast i en hagldrive på vejen.

Heldigvis gik ingen menneskeliv tabt. Ej heller kostede katastrofen livet for større husdyr, hvorimod adskillige høns og kyllinger måtte lade livet i bure, der blev revet bort af de iskolde vandmasser.

For jernbanens vedkommende rykkede et reparationshold ud allerede samme nat med et særligt arbejdstog bestående af seksten vogne, hver fyldt med 10 m³ sand. Hermed kunne man afhjælpe det mest nødvendige. De næste par dage gjorde man sig færdig. I mellemtiden kunne tog passere med forsigtighed. Allerede fra den 20. juli kunne man køre normal drift på strækningen.

Til Dollerup var den eneste uberørte adgangsvej fra omverdenen den såkaldte »Swot wæj« – fabriksvejen fra Skelhøje langs Skeldalen til Korsvejen og Dollerup Mølle.

Dagen efter iværksatte sognerådet for Dollerup-Finderup-Ravnstrup Kommune straks udbedring af vejene og entrerede meget hurtigt med et ingeniørfirma i Hald Ege om en ny bro over Møllebækken.

Sognerådsformand Chr. Nielsen, Ravnstrup, vurderede, at broen ville koste ca. 5.000 kr., og at byggearbejdet ville vare fem til seks uger.

Reparation af vejene ville koste mindst 10.000 kr.

Familien Sørensen, hvis hus var ubeboeligt, og hvor vandet og muderet, som én huskede det: »Havde stået op til lysekronerne«, måtte midlertidigt flytte ind hos den nabo, der akut havde givet husly. Her sov man et par dage på loftet med direkte udsyn til husets tagsten og uden nogen form for liggeunderlag, indtil man kunne flytte videre til forsamlingshuset, der var beliggende på Dollerupvej, hvor vejen Røverdalen udmunder (Dollerupvej 144). Også her sov man direkte på gulvet. Da forsam-

lingshuset i midten af august skulle anvendes i forbindelse med en begravelse, blev familien – nu også inklusive Mads Sørensen, der i mellemtiden var udskrevet af Kjellerup Sygehus – på sognerådets foranledning genhuset i en mindre lejlighed hos gårdejer Georg Eriksen.

Dagene efter skybruddet var lørdag-søndag, og nysgerrige valfartede til Dollerup og Bækkelund for at se følgerne af uvejret.

Trods den omstændighed, at få i 1948 havde egen bil, var der på et tidspunkt i weekenden parkeret mere end 500 biler ved Hald Hovedgård, der stillede et areal bag forpagterboligen til rådighed til formålet. De landarbejdere, der viste bilerne på plads, opkrævede indledningsvis 1 kr. pr. bil – senere nedsat til 50 øre, men der er ingen tvivl om, at man fik sig en god dagløn for ulejligheden.

Også ved de forskellige tilkørsler til Dollerup var der mange biler, men tingene gik nogenlunde gnidningsløst. Ingen steder rapporteredes der om uheld.

Adskillige af de nysgerrige tilskuere snuppede sig nogle billige ørreder, der blot kunne samles op i engene ved Dollerup Mølle og det ødelagte dambrug.

Økonomi

Ud over den praktiske oprydning begyndte man også snart at tænke i de økonomiske konsekvenser.

Det skønnedes umiddelbart, at de berørte ejendomme kunne vente udgifter til borttrømning af sand og udfyldning af huller i størrelsesordenen 1.000 kr. i gennemsnit.

Værst så det ud hos husmand Anders Jensen nord for Dollerup Kirke, hvor et areal på omtrent 10 tdr. land blev dækket af sand. Det formodedes, at der herfra skulle bortkøres 400-500 læs.

Også Georg Eriksens og Niels Kvorninges ejendomme nederst i Gammel Dollerup var hårdt ramt. I det hele taget var synet dagen derpå som »en valplads med kratere som fra bombenedslag.«

Det vurderedes, at i alt en snes landmænd og en håndfuld husejere i forskellig grad blev ramt af skader. Derforuden kom skaderne på dambruget, Dollerup Mølle og Niels Bugges Kro.

Et forsigtigt første skøn umiddelbart dagen derpå anslog, at de samlede skader sandsynligvis ville nå i nærheden af 2 mill. kr.

Kun nogle få havde tegnet haglskadeforsikring, der dækkede afgrøden.

Garnisonen i Viborg stillede i dagene efter katastrofen under ledelse af kaptajn S. Due-Lund ca. 150 mand fra 1. kompagni af 20. Bataljon til rådighed til at fjerne grus, sand og mudder fra veje, marker og haver.

Af hensyn til opgørelsen af skaderne blev sanddyngerne ikke med det samme kørt væk, men forblev samlede nær de steder, de var bjerget fra. Ved Niels Bugges Kro gav 25 mand af styrken en håndsækning med oprydning og opsamling af effekter, der for det meste viste sig at være så ødelagte, at de ikke længere havde nogen værdi.

Dambrugsejer Chr. F. Jensen måtte begynde næsten forfra. Først med jordarbejdet til diger og omløb. Dernæst etablering af damme. Først i løbet af efteråret kunne ny fiskeyngel købes og udsættes. Det viste sig heldigvis, at alle fisk ikke var forsvundet, idet nogle damme havde »overlevet« med en bestand.

1.750 pund store ørreder befandt sig i anlægget, og det lykkedes at opsamle yderligere 600 pund, således at det egentlige tab af fisk kom til at andrage 1.150 pund eller ca. en tredjedel af bestanden.

De samlede udgifter til reetablering og indkøb af ørredyngel forventedes dog fortsat at komme i nærheden af 100.000 kr.

Ingen forsikringer dækkede naturkatastrofer af denne art, hvorfor hjælpsomme mennesker i lokalområdet straks gik i gang med at organisere en indsamling.

Indledningsvis bestod komitéen af tekstilfabrikant Johannes Aarestrup (»Hanse«), tekstilarbejder Villy Christiansen, tekstilarbejder Ingemann Stenberg, tømrer Gunner Johansen og væver Knud Nielsen.

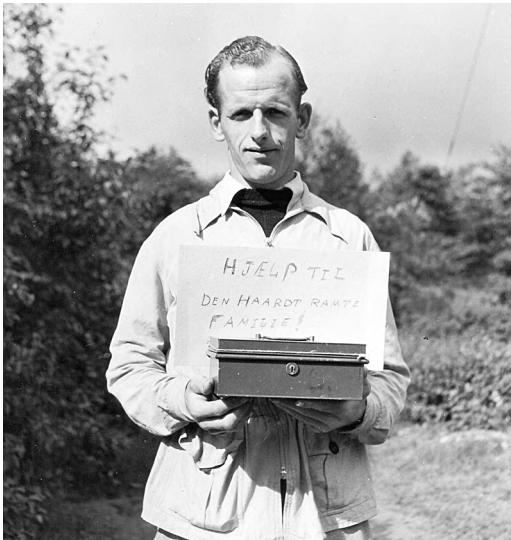
Man opstillede på en stol midt i byen en kasse, hvorover der på et paskilt var skrevet:

Hjælp til
Den haardt ramte
Familie!

Allerede lørdag den 17. om aftenen var heri indsamlet 500 kr. Skønt der ikke var søgt formel tilladelse til indsamlingen, var øvrigheden i form af stiftamtmand Egede Larsen, den konstituerede politimester Engelstedt og overbetjent Engelsholm blandt de første bidragdere.

De følgende dage lagde de mange nysgerrige besøgende yderligere ca. 2.700 kr. i kassen.

Direktørerne Ove og Niels Gregers Hansen, Dollerup Mølle, skænkede 1.000 kr. til Mads Sørensen og 1.500 kr. til deling mellem de øvrige skaderamte.

Tømrer Gunnar Johansen med kassen og skiltet, der startede den lokale indsamling. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

500 kr. heraf gik til væver Laurits Olsen (Røverdalen 9), hvor en gavli i en udbygning styrtede ned og hvor brønd og have blev fuldstændig dækket til af mudder. To andre hårdt ramte fik hver 300 kr.

Laurits Olsen mistede også sit store æbletræ, der blev rykket op med rode og endte i naboens have, 100 m fra den oprindelige plads.

Da det blandt de mange nysgerrige i løbet af weekenden rygtedes, at Mads Sørensens datter Frida Ulla havde 5-års fødselsdag om mandagen, tog en herre en daler op af sin pung og gav den til hende personligt. Eksemplet smittede, således at sparekrisen snart bugnede.

Disse første, spontant indsamlede bidrag var dog kun et plaster på såret, hvorfor indsamlingerne fortsatte, nu under mere organiserede former, bl.a. ved oprettelse af lister rundt i nabosognene.

Også andre meldte sig på banen.

Viborg Stifts Folkeblad satte sig i spidsen for en indsamling og pastor Tage Severinsen i Finderup, der også var præst i Dollerup, kunne meddele, at Folkekirkeligt filantropisk Forbund var parat til at yde øjeblikkelig hjælp efter ansøgning.

På et ekstraordinært møde anmodede sognerådet Viborg Amts Landøkonomiske Forening og Husmandskredsen om at nedsætte et fælles udvalg til at udøve skøn over skaderne på haver og marker, således at de indsamlede midler kunne fordeles retfærdigt.

Såfremt der på trods af stor offervilje ikke ville indkomme tilstrækkelige midler, var man til sinds at anmode Staten om ekstraordinær hjælp.

På mødet vedtog man endvidere at bekoste istandsættelsen af Mads Sørensens ejendom og at påbegynde arbejdet straks. Der forventedes en udgift på 2 á 3.000 kr.

På eget initiativ samledes de lokale Rigsdagsmænd i Viborg for at drøfte hjælpemuligheder – herunder eventuel økonomisk hjælp fra Staten. Det drøftedes ligeledes om Amtsvejfonden kunne stille midler til rådighed.

Boligminister Johs. Kjærboel var blandt de besøgende i området i de første dage, således at han ved selvsyn kunne danne sig et indtryk af skadernes omfang. Også Statens ejendom, Niels Bugges Kro, havde ministerens bevågenhed.

Ministeriet var dog indstillet på at afvente den endelige opgørelse af skadernes økonomiske omfang samt vurdere de »huller«, der ville opstå, når haglskadeforsikringerne var udbetalt, Amt og sogneråd havde givet deres bidrag og den private indsamling var tilendebragt.

Der forventedes ingen ansøgninger fra hverken Dollerup Mølle eller dambruger Chr. F. Jensen. Niels Bugges Kro måtte staten selv tage sig af.

Netop som et led heri foretog overretssagfører Steinthal, København, sammen med ekspeditionssekretær Frederiksen, Finansministeriet, under hvem Hald hørte, en besigtigelse af skaderne på kroen for konkret at danne sig et overblik med henblik på reparationernes omfang.

Der blev hurtigt indgået aftaler med arkitektfirmaet Fritz og Jens Madsen i Viborg om at udarbejde et projekt til genopførelse. Det var dog ikke tanken, at mølle og turbine, der ud over at lave strøm til kroen også leverede til Hald Hovedgård, skulle genopføres. Som en nødløsning havde Viborg Elektricitetsværk straks etableret strømforsyning til stedet. En ordning, der efterfølgende blev gjort permanent. Denne hurtige indsats var mulig gjort af, at Elværket i forvejen forsynede Folkekuranstalten med elektricitet.

Med entreprenørfirmaet Ladegaard og Johansen, Hald Ege – de samme, der skulle genopføre broen ved Møllebækken – blev indgået en aftale om etablering af en ny kanal under vejen til erstatning for den ødelagte.

Imedens fortsatte den private indsamling, der den 21. juli havde nået næsten 9.000 kr. Heraf var der allerede til familien Sørensen udbetalt 3.210 kr. til nødvendigt indbo og husgeråd.

Med politimesterens godkendelse udvidedes indsamlingsområdet herfter til hele Viborg Amt.

Som en konsekvens heraf ønskede man ligeledes indsamlingskomiteen udvidet.

Den pengeskasse, der siden dagen efter katastrofen havde været opstillet i byen, blev inddraget den 26. juli. På det tidspunkt var der privat indsamlet mere end 10.000 kr.

Indsamlingen fortsatte i sognene i Viborg Amt.

Reetablering og genopbygning

Den vurderingskommission, der var blevet nedsat med medlemmer fra Viborg Amts Landøkonomiske Forening og Husmandskredsen holdt sit første møde den 27. juli i Dollerup Forsamlingshus med konsulent Aidt, Overlund, som formand og med Meinert Sørensen, Nonbo, som tilknyttet haveekspert. I forbindelse med mødet indledte kommissionen også sit arbejde i marken, hvor hen ved tres lodsejere skulle aflægges besøg. Man fandt det forholdsvis let at vurdere skaderne på de ødelagte veje og afgrøder som en engangsudgift, medens de skader, sandet havde påført markerne, ville betyde tab gennem flere år.

Det berettes da også, at man i engene hele den næste vinter harpede aflejringerne igennem, således at man fik gruset sorteret fra. Dette kunne finde anvendelse andre steder, medens sandet fik lov at ligge, samlet i dynger.

Omkring den 1. august afsluttedes såvel vurderingerne som den største del af oprydningsarbejdet.

Herefter kunne de sanddynger, der var samlet af soldaterne, fjernes for at blive fyldt i de huller, de stammede fra, og man påbegyndte høsten de steder, der var noget at høste.

Reparationsarbejdet i Mads Sørensens hus skred planmæssigt frem. Installatør Mark fra Demstrup gav et særligt bidrag, idet han tilbød at udføre installationsarbejdet i huset uden udgift for familien.

At det trods alt lykkedes at holde modet oppe midt i trængslerne, vidner Elna Sørensens bemærkning om, da hun ugen efter hjemmets ødelæggelse kunne se sig selv afbildet på én af de forreste sider i Billed-Bladet stående inde i sin stue, midt i et tykt lag mudder, arbejdende med en skovl:

Prøv å si' – A æ po æ forside, mens dronning Ingrid føst er po si'e træj!

Også Dollerup Mølle kunne snart melde om normal drift, selv om man forventede, at der ville gå en rum tid, før alle spor af katastrofen ville være slettet.

Fru Elna Sørensen ser mismodigt på ødelæggelserne af stuehusets bohøve, som er kommet ud i haven. Rester af jord, hagl og andet, som er fulgt med vandstrømmen ned til huset, ligger i et syndigt rod omkring hende. Billed Bladet 27. juli 1948, s. 3.

Medio august forelå så kommissionens afgørelse på skadernes økonomiske omfang.

Betænkning herom – og dermed forslag til fordeling af de indsamlede beløb – blev afgivet til sognerådet i Dollerup-Finderup-Ravnstrup Kommune, der skulle stå for udbetalingerne til de skadelidte. Efter opgørelsen af indsamlingsresultatet fra de omliggende sogne og bidrag fra Viborg Amtsråd på 1.500 kr. samt 500 kr. fra Viborg Kommune, havde man, da indsamlingen ophørte, og man var klar til at fordele midlerne, i alt nået en samlet sum på ca. 35.000 kr.

Fabrikant Johs. Aarestrup, Dollerup, der var én af initiativtagerne til indsamlingen og komitéens kasserer, udtalte, at beløbet:

Var nogenlunde tilfredsstillende, men dog ikke helt, hvad man havde ventet. Der vil blive tale om en kærkommen håndsrækning, uden at nogen kan forvente fuld dækning.

Det fremgik endvidere, at enkelte havde modtaget pengegaver fra Husmandskreditforeningens Hjælpefond. En enkelt modtog 1.500 kr. Senere søgte flere med lån i dette kreditinstitut om at komme i betragtning.

Skaderne i Bækkelundområdet (Niels Bugges Kro) og skaderne på offentlig ejendom (jernbanen, veje og broer) var ikke medtaget, ligesom

På væggen kan ses, hvor højt vandet havde stået inde i huset hos familien Sørensen i Røverdalen. På gulvet ses, hvor tykt et lag slam og mudder begivenheden havde efterladt. Elna Sørensen benytter den skovl med langt skaft, som drengene i huset havde 'organiseret' fra tyskerne en dag under besættelsen, hvor de var i Stanghede. Billed Bladet 27. juli 1948, s. 3.

man havde foretaget fradrag for de erstatninger, der var ydet af forsikringselskaber for ødelagte afgrøder.

Som tidligere nævnt indgik hverken skaderne hos dambruger Chr. F. Jensen eller Dollerup Mølle i opgørelsen.

Med dette udgangspunkt havde kommissionen fundet, at de samlede skader hos de øvrige private lodsejere kunne opgøres til ca. 75- 80.000 kr.

Af sin kassebeholdning måtte sognerådet udtage 16.000 kr., hvoraf de 10.000 gik til vejstandsættelser, medens det resterende beløb blev anvendt til den nye bro ved Møllebækken.

Som en konsekvens af de ødelagte brønde gik man i Gammel Dollerup omgående i gang med at søge etableret et fælles vandværk. Et sådant stod klart i midten af september og kostede oveni de øvrige udgifter yderligere ca. 12.000 kr.

På Niels Bugges Kro trak reparationerne ud, idet staten ville have afklaret, i hvilket omfang der skulle ske genopbygning. Først en måneds tid efter sammenstyrtningen havde man påbegyndt egentligt reparationsar-

bejde i den del af kroen, der var blevet stående efter dæmningsbruddet. Man lukkede gavlen med en midlertidig bræddevæg, hvilket medførte, at restauratør Westergaard kunne genåbne kroen den 1. september. Længe varede denne nye tilstand dog ikke, idet restauratøren forlod stedet efter blot tre uger. Årsagen hertil var, at det ikke var muligt for ham at udrede forfaldne afgifter på ca. 8.000 kr. til Toldvæsenet. Der var dog ikke enighed om sagen, idet Westergaard mente sig urimelig behandlet, fordi han ikke var i stand til at fremkomme med relevante bilag, der angiveligt alle var forsvundet i vandmasserne den 16. juli.

Den 7. oktober påbegyndtes nedrivningen af resterne af det gamle møllehus. Ingen vidste på det tidspunkt, hvad der eventuelt kunne sættes i stedet, men arkitektfirmaet Fritz og Jens Madsen fremlagde på et møde med repræsentanter fra staten flere skitseforslag til kroens genopbygning.

Det oplystes også, at der forhandlede med en ny bevillingshaver til såvel kro som pavillon.

Først i begyndelsen af februar 1949 tiltrådte Folketingets Finansudvalg en indstilling vedrørende ombygning af Niels Bugges Kro samt reparation af dæmningen bag kroen til et samlet beløb af 70.000 kr. samt yderligere 25.000 til reparation af pavillonen, der var stærkt nedslidt efter tysk indkvartering.

I marts forelå en plan med beskrivelse af genopbygningen, der viste, at man til erstatning for det forsvundne mod nord ville tilføje en ny fløj i lighed med den mod syd eksisterende tilbygning fra 1890. I kælderens skulle installeres et nyt centralvarmeanlæg, i stueetagen indrettes selskabslokale og på 1. sal fire værelser. Den ældste del af kroen med krostue (bindingsværksdelen i midten af bygningen) skulle gennemgå en grundig renovering. På pladsen, hvor det nedrevne møllehus havde stået, kunne der anlægges en serveringsterrasse. Der etableredes et nyt vandværk, og mølledammen blev genskabt ved hjælp af en ny kampestensdæmning med gennemløb for vandet ad et trappeformet vandfald med udløb til søen under vejen. Et springvand, der forsynedes med vand fra mølledammen, skulle ligeledes indgå i anlægget.

Den 15. maj 1949 oplystes det, at forpagtningen af Niels Bugges Kro og pavillonen var overdraget til direktør Aage Andersen, »Palæ« (Borger- og Håndværkerforeningen) i Viborg. Bevilling godkendtes af sognerådet i slutningen af måneden.

Som det første skridt kunne det særlige udvalg for Bækkelund den 2. juni over for en indbudt kreds fremvise den renoverede pavillon, medens Niels Bugges Kro først kunne forventes genåbnet hen på året.

Pinsemorgen, den 5. juni kl. 7 åbnede man så pavillonen for offentligheden med tilbud om morgenkaffe med friskbagte rundstykker fra eget konditori.

Hver aften var der levende musik fra Frantz Thielemanns solistensemble. Der meldtes om en god sæson, da den afsluttedes den 15. september.

Den 1. oktober 1949 kunne Niels Bugges Kro genåbnes, således at der også i vinterhalvåret var et tilbud til turister og øvrige gæster i Bækkelund.

Hermed afsluttes så beretningen om Viborg-egnens største naturkatastrofe i nyere tid. En katastrofe, som man kunne læse om i alle landets aviser, ja, selv i en norsk avis, udgivet i Gudbrandsdalen, kunne en dansk feriedreng fra Viborg-kanten følge med.

Som et post scriptum skal medtages, at beboerne i Dollerup allerede midt i den efterfølgende uge noget frygtsomt skelede mod himlen, da der indtraf et nyt voldsomt tordenvejr over egnen..

Uvejret drev dog hurtigt over, og skønt virkningen af flere hagl over markerne og mindre jordskred i de allerede svært beskadigede veje kunne ses, var det dog for intet at regne mod uvejret fredagen før.

Der foreligger en meteorologs vurdering af naturfænomenet den 16. juli 1948, idet statsmeteorolog Ingolf Sestoft på Meteorologisk Institut om katastrofen udtalte at:

Forløbet havde været højest usædvanligt på vore breddegrader, skønt dog ikke helt uden fortilfælde. En halv snes år før havde Bjerringbroegnen været ude for noget lignende for ikke at tale om katastrofen i Lønstrup i august 1877, der fik et tilsvarende voldsomt forløb grundet terrænet, der tvang de store vandmasser gennem smalle slugter.

Årsagen til vejr-fænomenet er højest kompliceret. På varme dage sker en stærk fordampning fra egne med meget vand. Den opadgående luftstrøm bliver forstærket af indstrømning af varm luft fra alle sider. Fænomenet ses mest på dage med ingen eller ringe vind. Højt oppe fryser disse vanddampe til is. Denne udvikling kræver ikke nødvendigvis fuldstændig vindstille, men fordampningen er størst når luften står mest stille over vandet.

Vejrformen er temmelig sjælden i Danmark og er altid af lokal karakter. De kraftige byger flytter sig ikke, men afgiver al deres nedbør over det område, hvor de er dannede.

Den her beskrevne vejrtype kan vel så grundet klimaændringer befrygtes at opstå i større omfang i fremtiden. Men for at der skal kunne blive tale om en katastrofe af samme omfang som i 1948, skal altså mindst tre elementer indgå: Svag eller ingen vind, der kan flytte vejret. Store mængder nedbør på meget kort tid. Og – ikke uvæsentligt – specielle terrænforhold som i Dollerup, hvor slugterne samler vandet og på den måde skaber flodbølgelignende tilstande.

Som tidligere nævnt kom ingen mennesker til skade, så det kan til allersidst være interessant at se på de samlede økonomiske omkostninger, som uvejret medførte.

I de allerførste dage forelå der et samlet skøn, der løseligt anslod udgifterne til 2 mill. kr.

Når frases værdien af egen og anden frivillig oprydning – herunder ikke mindst 150 soldaters arbejde en dag – kan nedenstående opstilles med cirkaangivelser:

Dollerup Mølles udgifter (afholdt man selv)	kr. 200.000
Dambrugger Chr. F. Jensens udgifter (afholdt han selv) . . .	– 100.000
Niels Bugges Kro (eksklusive pavillon* og eksklusive kanal under vejen) (staten)	– 70.000
Veje og broer (sognerådet)	16.000
Marker og haver samt andet »udendørs« (privat + indsamlet)	78.000
Mads Sørensens hus (sognerådet)	3.000
I alt	467.000

*) pavillonens renovering for 25.000 kr. var en følge af nødvendig modernisering og nedslidning foranlediget af tysk indkvartering under besættelsen og ikke af naturkatastrofen.

Statsbanens udgifter er ukendte og derfor ikke medtaget.

Derudover har nogle få modtaget haglskadeerstatning eller anden forsikringsdækning for skader på afgrøder, hvilket udtrykkeligt skulle fradrages inden tallet på de 78.000 kr. fremkom for øvrige skader på marker og haver.

Det fremgår ej heller, hvilke erstatningssummer der eventuelt er udbetalt for ødelagt indbo, tøj og andet af privat karakter. Heller ikke fremgår det, om staten senere gik ind og »lukkede hullet« mellem de anslåede 78.000 kr. i tab og de 35.000, der var kommet ind ved indsamlingerne.

Men skønt enkeltpersoner, familier og virksomheder således måtte afholde ganske store udgifter af egen lomme, må det vel konstateres, at de samlede udgifter heldigvis ikke tilnærmelsesvis nåede de beløb, man frygtede.

Kilder

Viborg Stiftstidende 1948.

Viborg Stifts Folkeblad 1948, 1973 og 1998.

Politiken 1948.

Nationaltidende 1948.

Berlingske Tidende 1948.

Jesper Theilgaard: *Det danske vejr*, 2006.

Birgit Aarestrup: *Mit Dollerup. Den første gård i Røverdalen*, 2004 og 2005.

Hvem Hvad Hvor, 1949.

Ikke udgivne erindringer af Folmer Rud Mortensen, tidligere Lysgård.

Dertil en særlig tak for medvirken til:

Leif Nielsen, Dollerup Lokalhistoriske Arkiv, Tonny Sørensen, Chr. Aarestrup og Poul G. Jensen – alle Dollerup, samt Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune for billeder.

Jørgen Østergaard. Født 1945 i Skelhøje. Forhenværende socialchef i Års Kommune. Har tidligere skrevet erindringer i *Fra Viborg Amt*, barn-
domserindringerne *Hvad hjertet er fuldt af ...*, 2001, s. 56-167, skole-
erindringerne *Viborg private Realskole 1957-1962*, 2002, s. 66-81, og

Læretid i bilbranchen. Erindringer fra Viborg i 1960'erne, 2006, s. 23-65, og tidligere om familiemedlemmers relationer til Skelhøjes opståen, *Historien omkring et fotografi*, 1998, s. 106-10, og *Skjælhøew - Skelhøje*, 1999, s. 94-100, samt bogen *Socialforvaltningen i Aars Kommune 1970-2006*, 2006. Medredaktør af *Møldrups Kommunes historie 1970-2007*, 2006. Adresse: Nørdamvej 2, 9632 Møldrups.

En jættestue i Ugelris ved Møldrup

Dolktidens varierede gravskikke i Midtjylland

Gravhøjen lå i Ugelris ca. 5 km sydvest for Møldrup i Vester Tostrup sogn. Den var bygget på en sandet morænebakke. Terrænet skrånede mod Simested Å, som løber forbi stedet knap 1 km mod vest, helt oppe i det nordøstligste Midtjylland. Den var bygget i et sandet morænelandskab.

Gravhøjen blev først registreret som et oldtidsminde i sommeren 1941. Gårdejeren var da i fuld gang med at fjerne hele højen. Anlægget undersøgtes derfor i dagene 26.-29. september 1941 af den legendariske arkæolog P. V. Glob. Det lå på en dyrket mark og var allerede dengang kun en ruine. Som led i undersøgelsen sløjfedes anlægget fuldstændigt.¹

Fig. 1. Jættestuen i Ugelris, set fra syd. Foto september 1941 i Nationalmuseet.

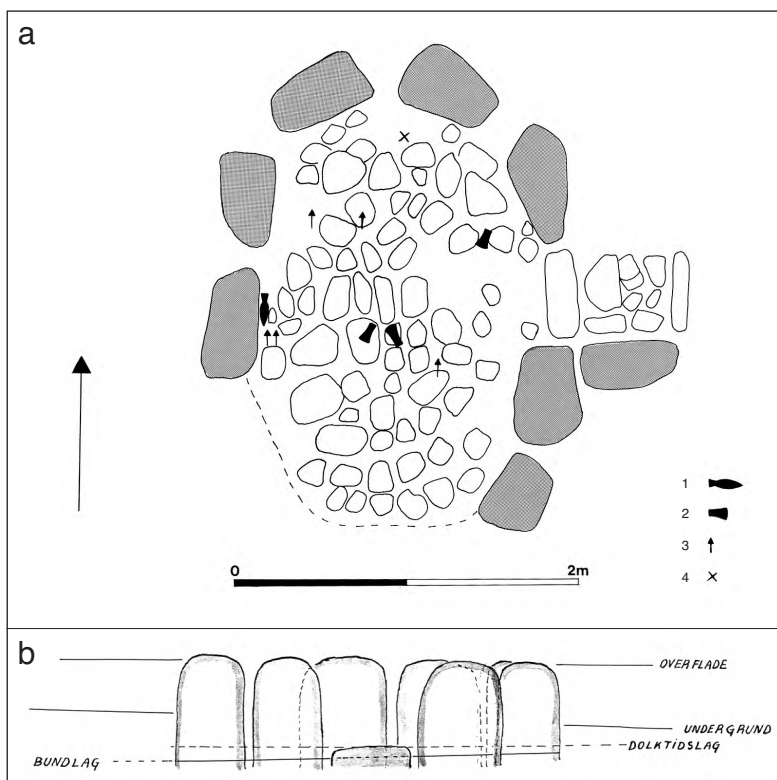

Fig. 2. Jættestuen i Ugelvis. Grundplan og snit af jættestuen. Tegning i Nationalmuseet.

Jættestuen

Jættestuen fremtrådte som nævnt allerede i 1941 som en ruin. Dækstenene var fjernet mange år tidligere, og umiddelbart før undersøgelsen havde ejeren også rokket sidestene-løse og fjernet alle sidestene mod syd og sydvest (fig. 1-2).

Jættestuehøjen har oprindeligt været ca. 14 m på tværs. Ved højfoden har den haft en kæde af randsten, men de var allerede fjernet alle sammen. Hele kammeret var delvis nedgravet i undergrunden, mens sidestene i gangen kun var meget let nedgravet. Omkring kammeret blev der på ydersiden af sidestene iagttaget en pakning af knust flint og østersskaller.

Jættestuen var forbavsende lille. Dens kammer var kun 2,4 m langt og 1,5 m bredt. Det havde oval grundplan og var orienteret nord-syd. Der var i 1941 stadig bevaret syv sidesten, nemlig tre sten på den østlige langsideside samt to sten for den nordlige ende og to i den nordlige del af vestsiden. Oprindeligt har kammeret sandsynligvis været bygget af ti sidesten; hvoraf to sten for hver ende. Sidestenenene, som skrånede indefter, ragede kun 70-80 cm op over kammerets bund. Man har således slet ikke kunnet stå oprejst inde i gravkammeret. Gulvet var dannet af et lag flade fliser, som lå direkte på undergrundens gule sand.

Gangen udgik midt for kammerets vestlige langsideside. Den var orienteret ret øst-vest. Tilbage stod kun den inderste sidesten i sydsiden (fig. 2-3). Gangen var bevaret i en længde af 0,85 m og var 0,55 m bred. Det kunne ikke afgøres, om den har været længere, da jorden foran den var helt omgravet.

Gulvet i gangen var også brolagt af flade stenfliser. Der registreredes to tærskelsten, henholdsvis yderst og mellem hjørnestenenene til kammeret (fig. 3).

Undersøgelsen

I den sydlige ende af jættestuen, hvor sidestenenene var fjernet, havde ejeren ved sin gravning fundet to flintdolke. Den ene manglede spidsen, den anden var brudt i to stykker. En usleben tyknakket flintøkse lå ved P.V. Glob's undersøgelse i den omrodede fyld i denne del af jættestuen.

Fig. 3. Jættestuen i Ugelvis. Gangen set fra vest. Foto september 1941 i Nationalmuseet.

Ved undersøgelsen viste det sig, at gravlaget i det meste af jættestuen var urørt. Fylden var løs sand. Ca. 10 cm over de flade bundsten fandtes flere gravgaver fra dolktiden (fig. 2b). Tæt op mod en af de vestlige sidesten lå en flintdolk med spidsen mod syd. Ved dens spids fremkom to fladehuggede pilespidser. Tre andre pilespidser lå spredt i kammeret. Midt i kammeret lå en meget forvitret pileglatter. Helt ved bunden på eller mellem de flade bundsten lå midt i kammeret en flintmejsel og en flintøkse, tildannet af en knækket dolk. Mod nordøst i kammeret lå en lille usleben flintøkse. En ravperle fandtes i omgravet fyld i kammerets nordende.

I den fra kammeret opgravede fyld fandtes derudover en flækkeildsten, endnu en pilespids og nogle ravfragmenter. Der fandtes ingen gravgaver i gangen.

Fundene²

Jættestuen ved Ugelris er bygget i begyndelsen af jættestuetiden eller ca. 3200 år f. Kr. Det ved man, fordi alle Danmarks oprindeligt ca. 6.000 jættestuer blev bygget inden for et ganske kort tidsrum på den tid.³

Der blev kun fundet en enkelt, nu forsvundet ravperle, som kan dateres til jættestuetiden. Den var forholdsvis stor (ca. 3,4 cm lang og 2,8 cm høj) og havde form som en dobbeltøkse med kraftigt udsvjede ægge i begge ender.

Alle de øvrige fund fra jættestuen tilhører dolktiden. Dolktiden er det sidste tidsafsnit af yngre stenalder (bondestenalder) og dækker tiden 2400-1800 f. Kr. De fleste ting stammer fra tidlig dolktid og blev sandsynligvis bragt ind i kammeret ca. 2400-2000 f. Kr. eller omkring 1000 år efter, at jættestuen blev bygget.

Mest iøjnefaldende er tre lange, flot tilhuggede flintdolke; den ene dog knækket ved lodsejerens hårdhændede gravning i anlægget (fig. 2, 1-3). De et alle tildannet med dolktidens raffinerede flintteknik, som kaldes fladehugning. Med denne teknik kunne stenalderens trænedede flinthuggere frembringe næsten papirstynde flintredskaber. Skulle dolken være rigtig smuk, lagde flinthuggeren de lange, smalle afslag parallelt. Det kaldes parallelhugning og kan ses på den største dolk (fig. 4,1). Dolkene (type I og II) kan dateres til tiden omkring 2400-2200 f. Kr.⁴

Dolkene er sandsynligvis bragt ind i jættestuen som gravgaver. Det var kun mændene, som gik med dolk i bæltet. Så de repræsenterer sand-

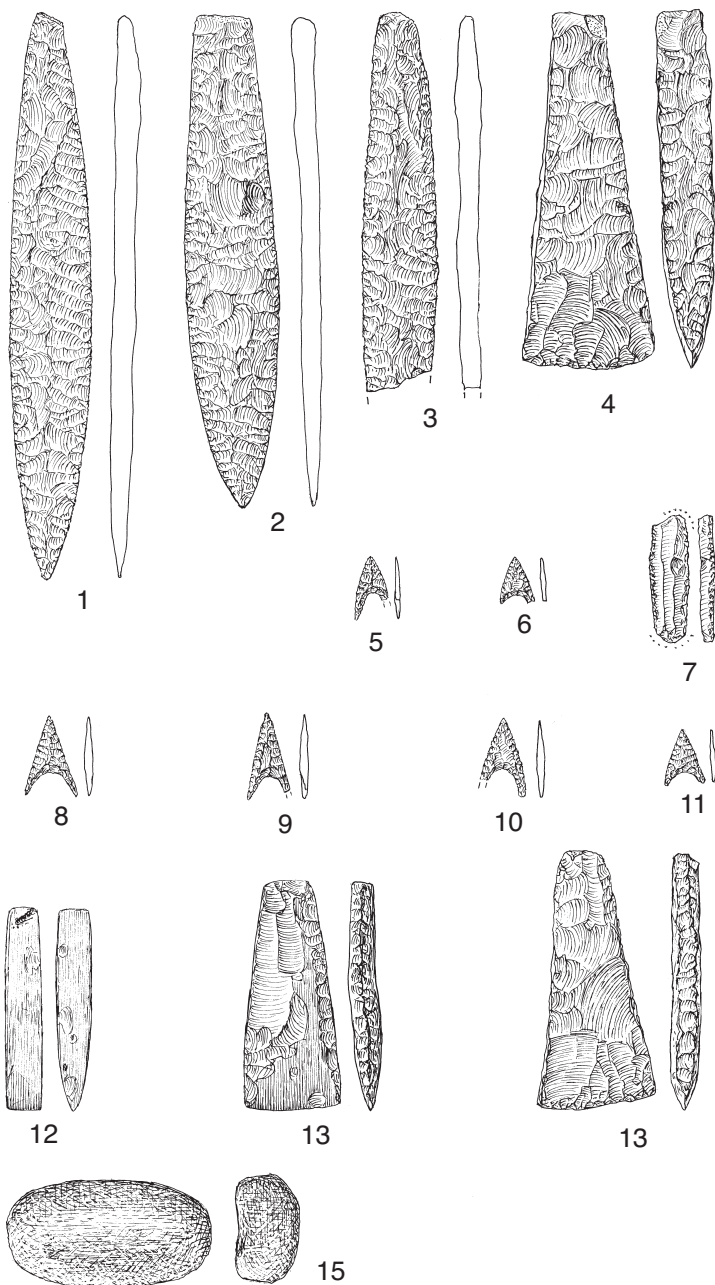

Fig. 4. Fund fra jættestuen i Ugelris. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørsnes.

synligvis tre mandsgrave. Dolkene blev naturligt nok brugt som stikvåben, men de var også meget effektive knive, og den yderste del af skaftenden blev sammen med et stykke svovlvis brugt til at slå ild. De var altså en slags 3-i-én'ere.

De seks små pilespidser (fig. 4, 5-6 og 8-11) stammer fra samme tid som dolkene. De er i sig selv hele små kunstværker i flinthuggerteknik. Det er resterne af et pilekogger. Som dolkene er de fladehugget, og tykkelsen varierer mellem 2 og 4 mm. De er 2,0-3,7 cm lange og 1,6-2,4 cm brede. Selv om grundformen er den samme, er disse pilespidser meget individuelt udformet – varierende fra meget lange og smalle pilespidser til bredere stykker. På en enkelt pil (fig. 4, 5) er den konkave indskæring næsten halv så lang som hele pilespidsen. På en anden pilespid (fig. 4, 6) ser det ud, som om det ene hjørne for nederen er knækket af allerede, mens pilespiden blev lavet. Så er resten af pilen formgivet og tilhugget under hensyn hertil.

Pilespidser af denne slags kendes mange steder fra rundt omkring på kloden. I Danmark dukker disse hjerteformede pilespidser op første gang ved dolktidens start ca. 2400 f. Kr. De bruges derefter i resten af stenalderen og hele bronzealderen, frem til jernalderens begyndelse ca. 500 år f. Kr.⁵ Desværre kan man ikke se forskel på pilespidsernes design i de enkelte dele af dette lange tidsrum. Men i andre midtjyske dolktidsgrave er det netop i begyndelsen af dolktiden almindeligt, at mændene ikke alene får deres dolk, men også et pilekogger med i graven.⁶ Det samme har sandsynligvis været tilfældet her i jættestuen i Ugelris.

I jættestuen fandtes også en såkaldt pileskaftsglatte (fig. 2,15). Den er ca. 9 cm lang, ca. 5 cm tyk og består af en flad og en mere hvælvet side. På den flade side ses en langsgående fure. Disse pileskaftsglatte er meget sjældne. Som navnet siger, forestiller man sig, at de har været brugt til at glatte pileskafterne.⁷ Så det passer jo fint med, at en sådan pileskaftsglatte er fundet her i Ugelris-jættestuen, hvor der også er mange pilespidser.

Når man skulle tænde bål i dolktiden, var det mest almindeligt, at mændene brugte skaftenden af deres flintdolk som ildsten (eller lighthter). Men gennem hele sten- og bronzealderen havde man også selvstændige ildsten. I Ugelris-jættestuen er også fundet sådan en lille ildsten (fig. 2,7). Den er kun ca. 6 cm lang og lavet af et aflangt stykke flint – en såkaldt flække. Hele vejen rundt langs kanten er derefter lavet en række små afslag; det man kalder retouche. Det er denne rundt-løbende kantretouche, som daterer ildstenen til dolktiden. I både den

øvre og den nedre ende er de små afslag slidt ned. Det skyldes stykkets brug. Når man slår ildstens ender mod et stykke svovlkis, kommer der gnister, som kan antænde tørret mos og blade m.v. Men samtidig slides flinten, som det tydeligt kan ses på dette stykke. Så med dette lille flintredskab har dolktidsfolkene lavet måske hundredvis af bål.

Alle de indtil nu beskrevne genstande må være gravgaver, som er bragt ind i jættestuen sammen med afdøde. Flintdolkene viser, at der er begravet mindst tre mænd i denne jættestue. De andre gravgaver kan strengt taget være nedlagt sammen med disse tre mænd, men det er ikke særlig sandsynligt. Det er heller ikke sandsynligt, at der ikke er begravet nogen kvinder i denne jættestue. Mest sandsynligt repræsenterer gravgaverne 5-10 gravlæggelser i en tidlig del af dolktiden.

I jættestuen er også fundet to uslebne, ufærdige flintøkser (fig. 4,4 og 14). Det er forarbejder til flintøkser, som nok er tilhugget til den endelige form, men hvis overflade ikke er slebet til.

Den ene økse (fig. 4,4) er en stor og svær tyknakket retøkse med lige æg og kileformet længdesnit. Den er meget omhyggelig tilhugget og kan dateres til begyndelsen af dolktiden.⁸ Det samme gælder for det andet økseforarbejde, som derimod ikke er særlig omhyggelig lavet (fig. 2,14). På dets ene bredside ses også en stor plet af den oprindelige kalkskorpe. Der er tale om en ufærdig såkaldt tyndbladet tyknakket retøkse af flint.

Det er ekstremt sjældent at finde ufærdige redskaber i stenaldergravene. Derimod kendes de i tusindvis fra offerfundene i hele Nordeuropa; herunder også fra dolktidens offerfund.⁹ Offerfundene med ufærdige redskaber er i Danmark sædvanligvis nedlagt i en sø eller en mose. Enkelte er nedlagt ved en stor sten. Og hertil kommer så dette fund fra jættestuen i Ugelris. Det må opfattes som et offerfund, der helt usædvanligt er nedlagt i en jættestue.

Foruden de to ufærdige flintøkser har denne offernedlæggelse sandsynligvis også omfatter anlæggets to sidste genstande.

Det drejer sig om en lille flintmejsel (fig. 4,12). Mejsler og økser adskilte sig i stenalderen på samme måde som i dag, ved at mejslerne har en meget smallere æg end økserne.¹⁰ Denne mejsel har en kort, lige æg. Den er omhyggeligt slebet på alle fire sider, og man kan på bredsiderne se, at den har været opskærpet flere gange, ligesom æggen viser spor efter brug. Mejslens længdesnit er kileformet, dvs. dens største tykkelse ligger oppe ved nakken. Det er et træk, som netop karakteriserer dolktidens flintmejsler. Så der er ingen tvivl om stykkets datering.

Den sidste flintøkse er ikke den mindst interessante (fig. 4,13). Som alle andre økser har den en bred æg i den ene ende. Derimod er nakken spids og tværsnittet spidsovalt. Den er kun 1,7 cm tyk. Ved nærmere eftersyn viser det sig, at øksen er lavet af en flintdolks skaftdel. Dolkens spids er altså knækket af, hvorefter man har tilhugget og tilslebet brudfladen til en ny æg, hvorved man har fået en økse. Som dolk har øksen oprindelig været fladehugget, men store partier af bredsiderne er sekundært blevet tilslebet. Øksen er i øvrigt opskærpet, og der ses brugs- spor ved æggen. Den har således været brugt i sin nye form. Sådanne genbrugsøkser fra dolktiden er ekstremt sjældne.

Det er sandsynligt, at både denne sidste økse og flintmejslen er nedlagt som offer sammen med de ufærdige økser. Sådanne store flintredskaber bruges nemlig slet ikke som gravgaver i dolktiden.

Jættestuen har i dolktiden altså ikke alene været brugt som gravsted, men også som offerplads.¹¹

Dolktidens forskellige gravskikke i Midtjylland¹²

Jættestuen er som nævnt bygget ca. 3200 f. Kr., mens de ting, som blev fundet i graven (med en enkelt undtagelse), alle er nedlagt i den tidlige dolktid eller ca. 1.000 år senere. Derved er dette fund meget typisk for dolktidens gravskik i Midtjylland. Her som i det øvrige Danmark er begravelser i de gamle jættestuer i dolktiden den mest almindelige måde at begrave de døde på. Begravelser i stendysser og jættestuer er almindelige i hele landet og gennem hele perioden. Det er tidens dominerende gravskik (fig. 5).¹³

I slutningen af stridsøksetid, som er den foregående periode, bygges rundt omkring i Midt- og Nordjylland nogle såkaldte gravkister. De er omgivet af en gravhøj og fungerer som gravkrypter. De er hyppige i Midtjylland og anvendtes – ligesom dysserne og jættestuerne – meget ofte til begravelser i dolktiden.¹⁴ Det samme er tilfældet for nogle små ligkasser af sten, som i hele det nordlige Jylland nedsættes tangentielt i gamle gravhøje. Der er lige plads til et enkelt, stærkt sammenbøjet lig i hver ligkasse.¹⁵

I gamle dage kaldte man også dolktiden for hellekistetid (på svensk: hällkisttid). Hellekister kendes i mindst to forskellige, kronologisk og geografisk adskilte designs. Mest omtalt er de såkaldte »sjællandske hellekister«. De kendes næsten udelukkende fra Østdanmark, hvor der er

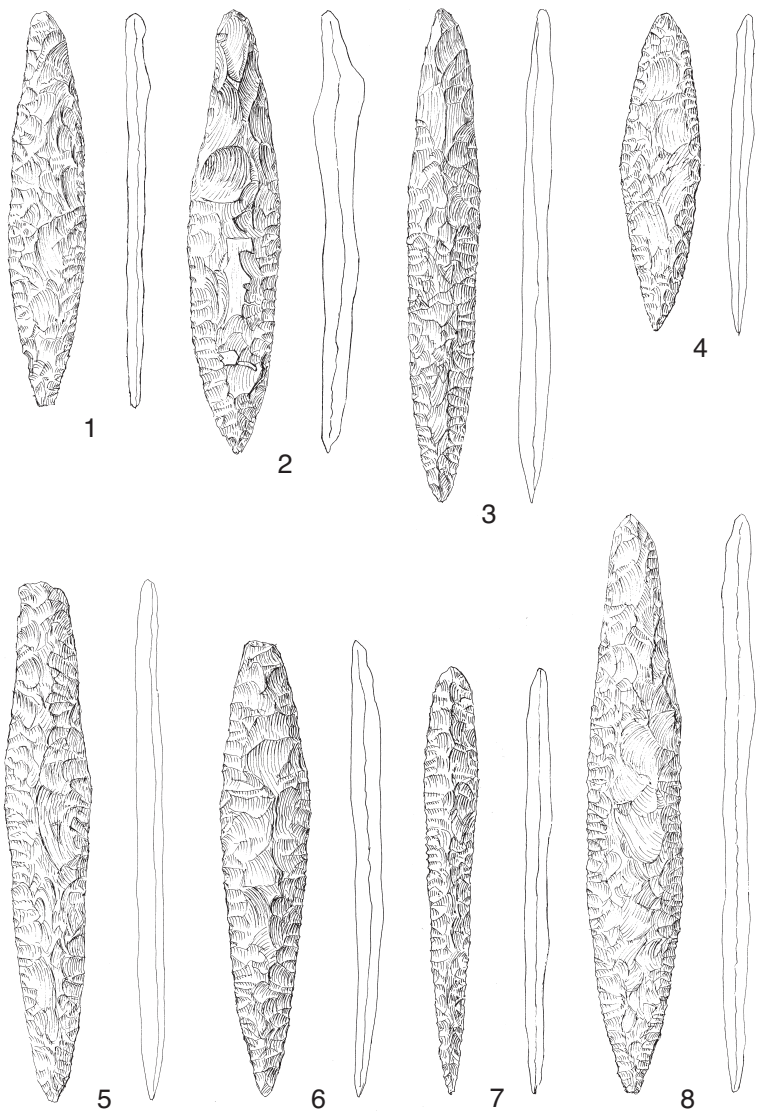

Fig. 5. Dolke fra jættestuen i Bigum, Midtjylland. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørnsnes.

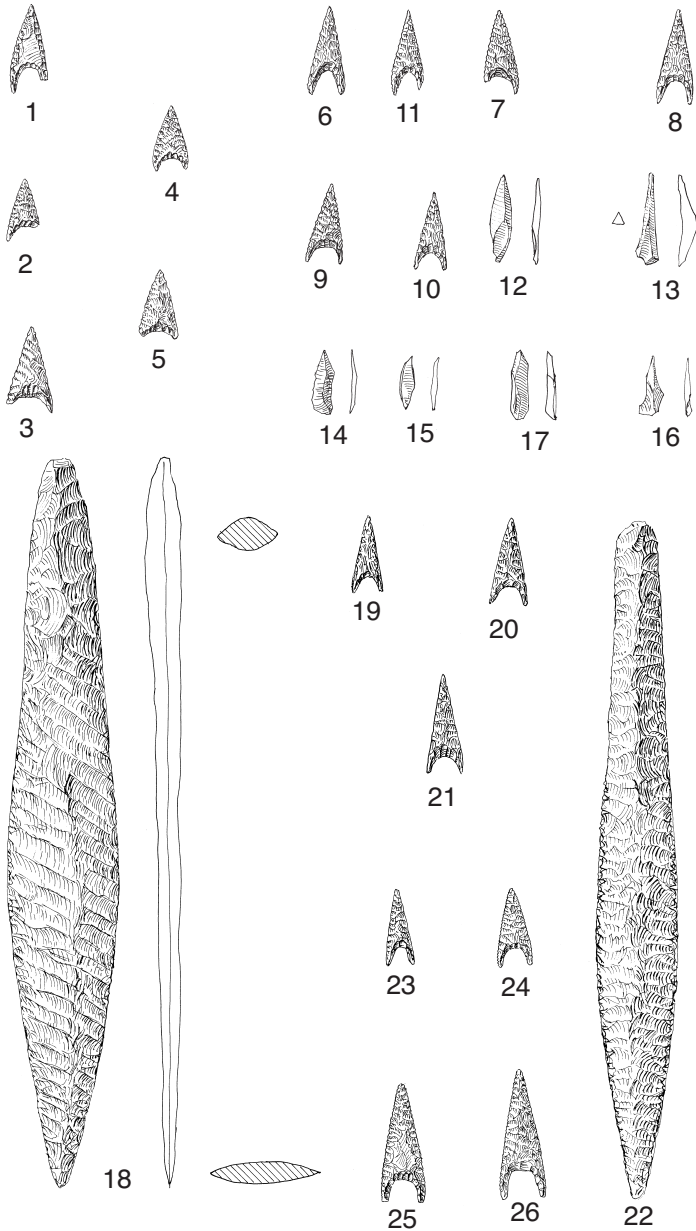
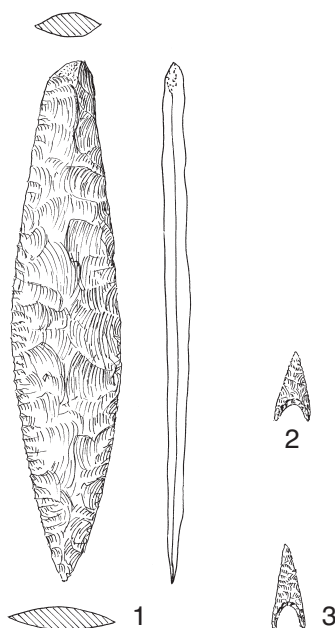

Fig. 6. Gravgaver fra 1-5: En gravhøj i Åsted, Åsted sogn. – 6-17: En gravhøj ved Lem Præstegård, Lem sogn. – 18-21: En gravhøj i Sønder Andrup, Ramsing sogn. – 22-26. Kobberup, Kobberup sogn. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørsnes.

Fig. 7. Fund fra en gravhøj ved Kistrup, Løvel sogn. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørsnes.

en meget klar koncentration i det nordlige Sjælland. De mindre, nord-sydorienterede stenkister bygges derimod næsten udelukkende i Nordjylland i en tidlig del af dolktiden. Her fortsætter de sandsynligvis en tradition fra stridsøksetid. Et særlig smukt anlæg er undersøgt i Bjergby på Mors.¹⁶

Mange af dolktidens mennesker blev begravet i højgrave, der dog næsten udelukkende er et jysk fænomen (fig. 6-7 og 9).¹⁷

Hyppigst er de sekundære, såkaldte »øverste grave«. Ligkisten er her omgivet af en stendynge, og graven er anlagt i eller på en eksisterende gravhøj i forbindelse med en højjudvidelse. Den slags grave kendes næsten udelukkende fra det gamle enkeltgravsområde og er fortrinsvis anlagt i en tidlig del af dolktiden. Sekundære grave uden stendynge kendes også i højene.

Nybyggede senneolitiske gravhøje er ikke så almindelige. Udformningen af selve gravanlægget varierer meget. Vigtigst er de dybe dolkgrave. Graven er her gravet mere end 1 m ned i undergrunden. Nedgravningens sider er gerne foret med sten for at ligkisten skulle stå godt fast. Endelig er bygget en lille høj på stedet.

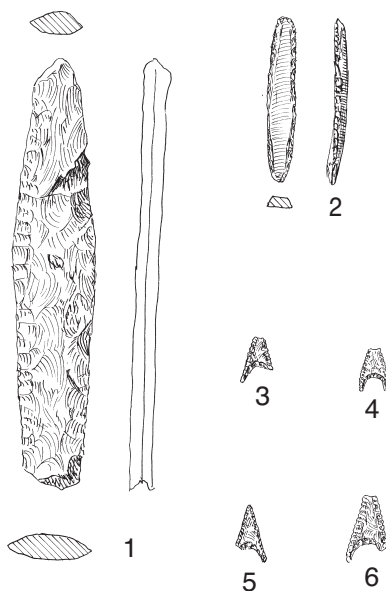

Fig. 8. Fund fra en gravhøj ved Rammediget. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørsnes.

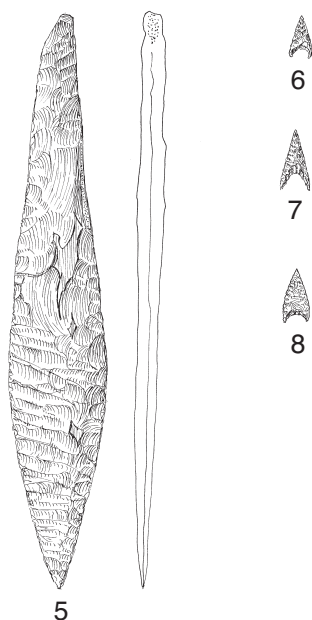
Helt mærkelige er en lille gruppe midtjyske brandgrave, som alle kan dateres til dolktidens tidlige del (fig. 8). Der er her tale om en helt lokal gravskik, hvor de døde lig er brændt på et ligbål, før de brændte knogler blev lagt ned i graven.¹⁸

De gravgaver, som findes i de forskellige slags grave, er ens. Her i Midtjylland er det i tidlig dolktid for mændenes vedkommende en flintdolk og et pilekogger (fig. 6-9). Kvinder og børn bliver tilsyneladende begravet uden gravgaver. Hvilken slags grav, der bliver bygget og/eller benyttet ved den enkelte begravelse, synes snarest at udtrykke et personligt ønske.

Dolktiden som selvstændig kulturperiode

Flintdolkene, som dolktiden er blevet opkaldt efter, var en ny slags våben, som dukkede op ved periodens start. Det skete efter inspiration fra Vesteuropa. Ude i Europa var bronzealderen allerede begyndt, og i det meste af vor verdensdel gik mændene med en bronzedolk i bæltet. Det er denne internationale dolkmode, som ved starten af dolktiden

Fig. 9. Gravgaver fra en gravhøj ved Vridsted, Vridsted sogn. Ca. 1:3. Tegning af Henning Ørsnes.

også slår igennem i Danmark. Men her i landet holdt vi fast ved vort eget gammelkendte råstof, flint. Til gengæld raffineredes flinthugningsteknikken til det fuldkomne. Med den nye fladehugningsteknik var det muligt for dolktidens flinthuggere at lave næsten papirtynde flintredskaber. Ligeledes skabtes, som det her er vist, rene kunstværker i flint.

Dolktiden blev i mange år opfattet som en kort overgangsfase mellem den »rigtige« stenalder og bronzealderen. Perioden var derfor heller ikke genstand for særlig stor arkæologisk interesse. Det har vist sig at være en fejlbedømmelse.

Det er efterhånden lykkedes at få lavet så mange C 14-dateringer af materiale fra dolktiden, at man kan sige, at dolktiden er en *meget lang* periode på ca. 600 år – eller et tidsrum som fra dronning Margrethe 1. til i dag!

I modsætning til en kort, ikke særlig interessant overgangsfase må dolktiden i dag opfattes som en af de lange, meget store oldtidsperioder. Den har sin helt egen karakter.

Folk boede i meget store, velbyggede træhuse. Det var typehuse, bygget og indrettet ens i hele Sydsandinavien. Husene var ca. 30 m lange

og 8 m brede eller med ca. 240 kvadratmeter under tag. Det er godt og vel dobbelt så meget som et almindeligt moderne parcelhus. Husene var bygget af svært egetømmer og havde en dør midt for hver langsideside samt et stort tag af rør og siv. Husene lå spredt over landet; muligvis indtil to-tre huse ved siden af hinanden nogle steder. Om landsbyer var der endnu ikke tale.

Folk så ud nogenlunde som os. De gik klædt i vævet uldtøj, som blev holdt sammen af bennåle.

Alle dolktidens mennesker levede på landet og ernærede sig som bønder, sandsynligvis med hovedvægten på oksehold. Det blev suppleret med jagt, fiskeri og indsamling.

Når døden kom, blev de døde klædt i deres bedste tøj. Ligene blev lagt i en simpel trækiste og/eller svøbt i en kohud. Derefter blev liget sat ind i en gammel jættestue eller placeret i en af tidens karakteristiske stenkister; sat ned under en stenglægning på flad mark, eller der blev bygget en helt nye gravhøj til den døde. De nybyggede gravhøje er særlig almindelige i Midtjylland. Graven inde i højen blev konstrueret på mange forskellige måder. Enkelte lig blev også brændt, inden de blev højsat. Navnlig i Midtjylland er dolktidens gravskik endda meget varieret.

Noter

1. I Det Kulturhistoriske Centralregister har anlægget nr. 130916.107 (KE nr. 3565). Udgravningsberetningen og fundet opbevares på Nationalmuseet under nr. NM A 38.993-39.009 (ravperlerne er forsvundet i tidens løb).
2. Fundene består af: 1. En smukt tilhugget flintdolk (type I) med skorpeplet på nakkefladen. En del af stykket er parallelhugget. Der er gnidemærker på skaftdelen. 25,0 cm l., 3,6 cm br. og 1,1 cm t (fig. 4,1) – 2. En flintdolk (type I) med skorpeplet på skaftenden. Der er kun gnidemærker på de yderste 7 cm af skaftenden. 21,6 cm l., 4,2 cm br. og 1,2 cm t. (fig. 4,2). – 3. En fragmenteret flintdolk (type II). Bladet er afbrudt næsten midt på. Der er skorpeplet på nakkefladen og en generende knast på skaftdelen. Der er gnidemærker på skaftdelen. 3,3 cm br. (fig. 4,3). – 4. En pilespids med meget konkav basis. De lange sider er helt lige. 3,7 cm l., 2,4 cm br. og 0,4 cm t. (fig. 4, 8). – 5. En lille pilespids med konkav basis. 2,6 cm l., 1,8 cm br. og 0,3 cm t. (fig. 4,11). – 6. En fragmenteret pilespids med konkav basis. Den yderste spids af det ene basishjørne er afbrudt. Pilen er forholdsvis smal, men med meget konkav basis. 3,9 cm l., 2,0 cm br. og 0,3 cm t. (fig. 4,9). – 7. En fragmenteret pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt. Stykket har jævnt konkave langsider, som særligt buer indad ved ba-

- sis. Basis er meget konkav. 3,5 cm l. og 0,3 cm t. (fig. 4,10). – 8. En fragmenteret pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er afbrudt. De lange sider er noget konkave; basis så stærkt indbuet, at konkaviteten næsten udgør halvdelen aflængden. 2,6 cm l. og 0,2 cm t. (fig. 4,5). – 9. En fragmenteret pilespids med konkav basis. Det ene basishjørne er (under tildannelsen?) afbrudt, men ud for det andets afslutning. Stykket synes brugt i sin nuværende form. Basis er kun svagt konkav. 2,0 cm l., 1,6 cm br. og 0,2 cm t. (fig. 4,6). – 10. En pileskaftsglatte, tildannet af et fin- og grovkornet konglomerat. Den ene bredside er flad, og på den ses en langsgående, fureagtig fordybning. Den anden bredside er hvælvet. 9,0 cm l., 4,8 cm br. og 2,9 cm t. (fig. 4,15). – 11. En retøkse, sandsynligvis sekundært tildannet af en fragmenteret flintdolke. Stykker er fladehugget. Der ses store afslag fra nakkefladen på begge bredsiders nakkedel. Bredsiderne er slebet på ægdelen og pletvis på nakkedelen. Stykket har ingen smalsider. Æggen er opskærpet flere gange og viser tydelige brugsspor. Der er kraftige gnidemærker på de lange kanter og nakken. 10,1 cm l., ægbredde 4,0 cm. 1,3 cm t. (fig. 4,13). – 12. En kileformet retmejsel af flint. Den er totalslebet på alle fire sider. Der er knusemærker på nakkefladen. Æggen er opskærpet flere gange og viser tydelige brugsspor. 8,9 cm l., ægbredde 1,5 cm, nakkeindeks 1,5 x 1,5 cm. (fig. 4,12.). – 13. En meget brugt dobbelttildsten, tildannet af en A-flække. Slagbule-enden er afhugget, og det ene øvre hjørne er afslået efter tildannelsen. Der ses en bagfra lavet retouche hele vejen rundt. I den nedre ende er den suppleret med en propelretouche. Der er meget stærkt butslidning i begge ender og kraftige gnidemærker på de lange kanter. 5,7 cm l., 1,8 cm br. og 0,7 cm t. (fig. 4,7). – 14. En usleben svær, tyknakket retøkse af flint. Den har kileformet længdesnit. Stykket er omhyggeligt tilhugget, men opviser enkelte skorpepletter. 15,8 cm l., nakkeindeks 2,6 x 2,2 cm. ægbredde 6,0 cm. (fig. 4, 4). – 15. En usleben, tyndbladet, tyknakket retøkse af flint. Der ses en stor skorpeplet på den ene bredside. Kun på de to lange kanter findes sømme. Heller ikke æggen er særlig omhyggelig tildannet. 11,2 cm l., ægbredde 5,4 cm, ni. 2,6 x 1,4 cm. (fig. 4,14) – 16. En dobbeltøkseformet ravperle. 3,4 cm l. og 2,8 cm h. – 17. Ravfragmenter.
3. Se K. Ebbesen: *Megalithic Tombs in Denmark*, vol. I (in press).
 4. Se E. Lomborg: *Die Flintdolche Dänemarks*, 1973, s. 64 ff.
 5. Se K. Ebbesen: En højgruppe ved Kvindvad, Vestjylland, *Kuml 2004*, s. 93 ff.
 6. Se nedenfor.
 7. Se K. Ebbesen (se note 3).
 8. Se K. Ebbesen: Offerfundet fra Vejleby, *Fra Holbæk Amt 1986*, s. 33 ff.
 9. Se E. Lomborg, 1973 (se note 4), s. 23 f., fig. 5.
 10. Se K. Ebbesen: Offerfundet fra Å Højrup. Bondestenalderens mejseldepoter, *Harja 1981*, s. 3 ff.
 11. Der er givet en oversigt over fund af uslebne flintredskaber i de danske stendysser og jættestuer i K. Ebbesen (se note 3).
 12. Der er givet en oversigt over dolktidens meget varierede gravskik i K. Ebbesen, 2004 (se note 5), s. 79 ff. – J. Jensen: *Danmarks Oldtid*, I, 2002, s. 525 ff. – E. Lomborg, 1973 (se note 4), s. 96.
 13. C. A. Nordman: Nya jættestuefund, *Nordiske Fortidsminder*, II,2, 1917.

14. K. Ebbesen: Yngre neolitiske gravkister med indgang. Bøstrupkisterne, *Aar-bøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1983.
15. Se K. Ebbesen, 2004 (se note 5), s. 103 f. – De kaldtes tidligere for »Oderkister« eller små hellekister.
16. K. Ebbesen: En senneolitisk stenkiste i Bjergby på Mors, *Kuml 2005*, s. 61.
17. Se K. Ebbesen, 2004 (se note 5), s. 79 ff., især s. 113 ff., note 14-19.
18. Se K. Ebbesen, 2004 (se note 5), fundlisten nr. 65. – G. Kunwald, 1954, s. 72 ff.

Klaus Ebbesen. Født 1946 på Frederiksberg. Mag.art. i forhistorisk arkæologi 1974. Dr. phil. 2006 på afhandlingen *The Battle Axe Period – Stridsøksetid*. Tidligt politisk engageret og indsuppleret medlem af Folketinget i perioder 1978-79. Adjunkt og senere lektor ved Københavns Universitet 1974-2000. Derefter selvstændig erhvervsdrivende. Ejer og leder af Akademos-koncernen. Har skrevet talrige videnskabelige afhandlinger og bøger og udgivet skolebøger, populærvidenskabelige bøger m.m. Adresse: Slotsdalen 99, 2970 Hørsholm.

Håndværk i Viborg ca. 1000-1600

Kildegrundlaget

Kildegrundlagte til at fortælle om håndværk i Viborg gennem middelalderen og op til ca. 1600 er svagt. Fra den ældre middelalder har vi en serie spændende gravninger på et engareal ved Viborg Søndersø, med helt exceptionelle gode bevaringsforhold. En undersøgelse fra 1980'erne benævnt Søndersø I afslørede konstruktioner og fund fra 1000 til 1300 og en fra 2001 benævnt Søndersø II en smedje fra 1000-tallet (fig. 1). Det arkæologiske kildemateriale er meget sparsomt, når vi bevæger os op i og efter 1300-tallet.

Kigger vi på de skriftlige kilder, er situationen om muligt endnu mere fortvivlende, da der er meget få kilder, der fortæller om håndværk.¹

Denne artikel vil derfor falde i to dele, først fortælles om tiden fra 1000 til ca. 1400, hvor fremstillingen hovedsagelig er baseret på arkæologiske kilder, dernæst om tidsrummet fra ca. 1400 til 1600, hvor de skriftlige kilder udgør basismaterialet.²

Håndværk i Viborg 1000-1400

Metalhåndværk

Smedjen ved Søndersø

Ved Viborg Søndersø II-udgravningerne undersøgtes en meget velbevaret smedje. Den ældste bygning – 3 x 5 m stor, med egetræsstolper og med fletværksvægge af hassel – er dendrokronologisk dateret til 1018. I 1019 indrettes værkstedet med ambolt, blæsebælg og esse (fig. 2). Tilsyneladende var værkstedet i brug i efterår/vinter/(forår) 1020-21, 1021-22 og 1022-23(?), hvorimod det om sommeren stod ubebygget hen, så der kunne komme plantevækst på gulvlagen. Bygningen blev vedligeholdt løbende, og i 1025 genopbyggedes den fra grunden. Der er ikke bevaret aktivitets- og affaldslag fra denne nye byg-

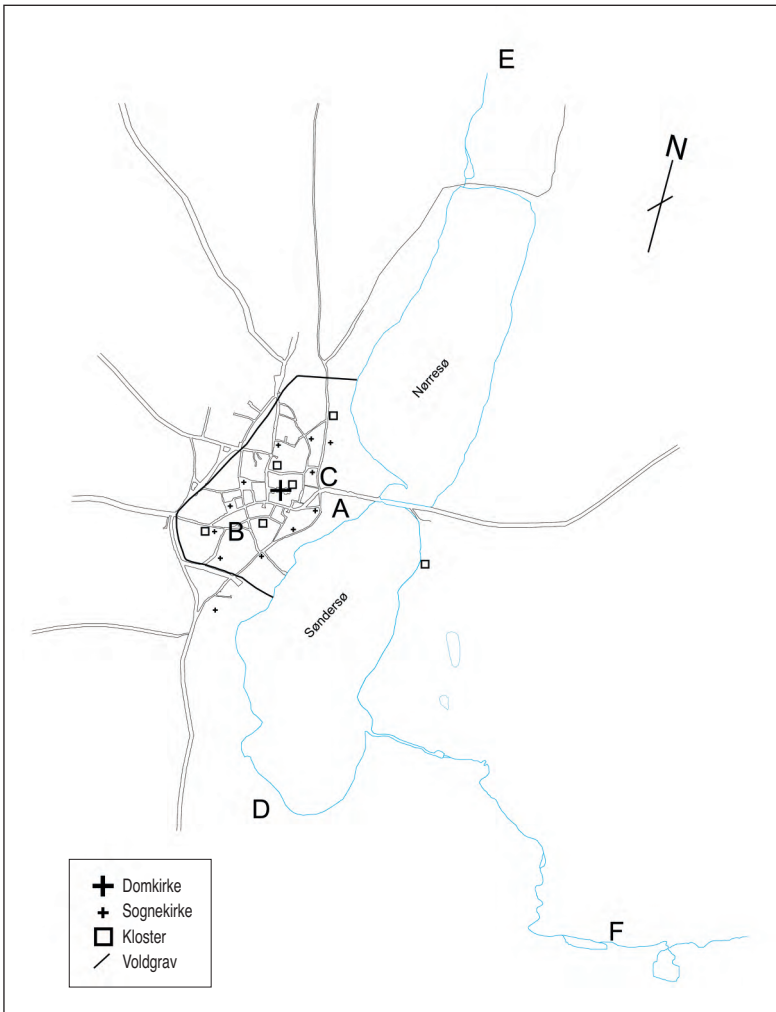

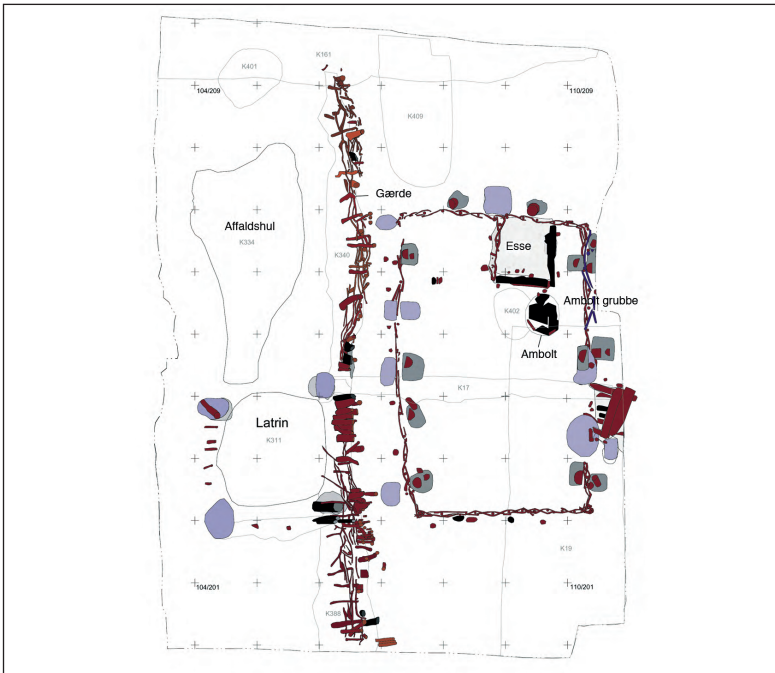
Fig. 1. Viborg og omegn. Udgravninger: A, Sønder sø området; B, Store Sankt Peder Stræde, C, Sankt Ibs Gade. Teglværker: D: Søndre Teglgaard, E, Nordre Teglgaard, F: Bruunshåb.

ning, så måske har den blot stået parat, hvis der skulle blive brug for den.³

De metallurgiske undersøgelser har vist, at værkstedet er blevet benyttet til at rense jernkloder, udføre specialiseret stålfremstilling og

Fig. 2a. Smedjen ved Søndersø set fra syd. I baggrunden anes bullet til amboltstubbene og den nederste del af essen. Fig. 2b. Oversigtstegning af udgravningsområdet ved Søndersø 2001.

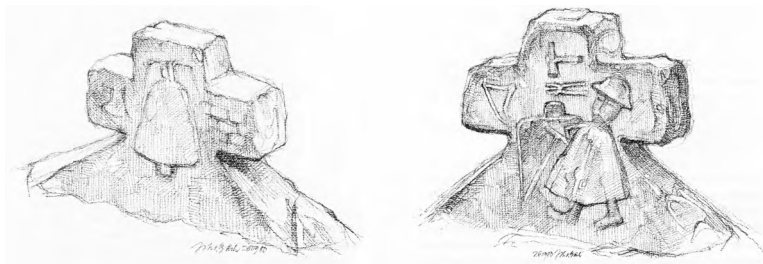

Fig. 3. Romansk gravsten (1150-1200) fra Vinderslev Kirke, ca. 15 km syd for Viborg. På den ene side ser vi smeden ved ambolten med hammer og tang. På den anden side en kirkeklokke og kvaderstensmurværk. Det kunne se ud, som om den gravlagte har beskæftiget sig med flere forskellige håndværk. Tegning: Johannes Bæch.

støbe i sølv og bronze.⁴ Udover en del skafter, vel fra smedehamre, er der ingen spor efter værktøj. En enkelt ørestav efter et stort kar kan være rester af smedens svalekar,⁵ og to pincetter kan også have været benyttet til finere metalarbejde.⁶

Fra Søndersø I er der en lille samling håndværktøj, der kan være benyttet af smeden; hamre, tænger, dorne og en fil. Redskaberne ses på romansk gravsten fra Vinderslev Kirke (fig. 3).⁷

Med al mulig hensyntagen til kildematerialet ser det ud, som om aktiviteter som smedning og støbning er blevet placeret i den sydøstlige del af byens udkant, selvfølgelig for at begrænse mulighederne for en ødelæggende bybrand.⁸

Rensning af jernkloderne

Metallurgiske undersøgelser fra Søndersø II har vist, at det jern, der er rensat, ikke blot kommer fra lokalområdet, men også fra Sydtyskland. En del af jernet er tilsyneladende blevet videreføret til stål igennem en raffineret og kompliceret forarbejdningsproces. Måske skulle stålet bruges til våben?⁹

Lidt nord for Søndersø I og II-udgravningerne blev der i 1960'erne udgravet et stort område med metalvirksomhed, der startede i 1100-tallet og varede middelalderen ud (ubearbejdet og upubliceret). Her var aktiviteten placeret bag de gadevendte huse. Der blev fundet slaggegruber, klinede vidjeovne, digler og forrustede jernslagge.¹⁰ I bebyggelseslag fra perioden 1000-1300 i St. Sct. Peder Stræde er der fundet jernspåner, smedeskæl, slagge m.v., som antyder, at det ældste erhverv har

*Fig. 4. Støbeform fundet ved Domkirken.
Foto: Preben Dehlholm.*

været smedning.¹¹ Smedevirksomheden i byen har været så omfattende, at affaldet har været benyttet til vejbelægning i Sct. Mogens Gade i 1200-tallet.¹²

Sølv- og guldsmedning og støbning

I affaldslagene i og omkring Søndersøsmøden fra det tidlige 1000-tal er der fundet raffineringdigler og 1 kg bly, som formodentlig har været anvendt til sølvraffineringsdigler. I alt 1.000 af samtidens mønter ville kunne renses med den mængde bly. Sølvet er blevet renses i et tilstødende værksted.¹³

I Søndersø I er der ligeledes spor efter raffinering i form af hele raffineringdigler. Her er der også mange spor efter støbninger i sølv, kobberlegeringer og bronze i form af digler, avlsten og fragmenter af støbeformene fra støbning af spænder.¹⁴ Fra en affaldsgrube ved domkirken er opsamlet en kalkstensstøbeform fra højmiddelalderen (fig. 4).¹⁵

Spor efter guldsmeden er få, men har en høj kvalitet og stammer fra perioden 1000-1100. En lille elgtaksambolt har været benyttet til at udstanse små guldsiver til nielloarbejder.¹⁶ Skønt fremstillet af bly er patricen et højstatusfund. Over den har man dannet det ene af de to Hornelundspænder, som er blandt de fornemste eksempler på dansk smykkekunst fra vikingetiden (fig. 5).¹⁷ I Rosenstræde er der fundet brændte

Fig. 5a. Guldbroche fundet ved Hornelund på Vardekanten. Fig. 5b. Blypatricen, hvorover er formet guldbrochen, fundet ved Viborg Sønderlø. Foto: Lennart Larsen og Arne Vindum.

Fig. 6. Mønter fra Knud den Stores tid slået i Viborg. Foto: Lennart Larsen.

lerplader og støjlespor (de lodretstående pinde i en fletværksvæg) efter læskærme fra højmiddelalderen. Fundet af afklippede støbekegler kunne tyde på, at der er sket støbning med bronze på stedet.¹⁸

Møntmestrene i Viborg

Når talen er om rensning af sølv i ret store mængder, så tænker man jo uvilkårligt på møntslagning. Vi har ingen direkte spor af møntværkstedet, mønten, alene produkterne – mønterne, hvor flere af møntmesternavnene i den ældste periode er af angelsaksisk oprindelse (fig. 6).¹⁹ Udmøntningen forsætter frem til ca. 1300.

Skal man pege på et sted for mønten, er der to oplagte muligheder, ved Sønder sø eller oppe i nærheden af domkirken.

Støbning af røgelseskar omkring 1300

En gruppe røgelseskar fra Viborgeggen er så lig hinanden, at de må stamme fra samme værksted. Vi kender ikke placeringen, kun produkterne, der kan dateres til årene omkring 1300.

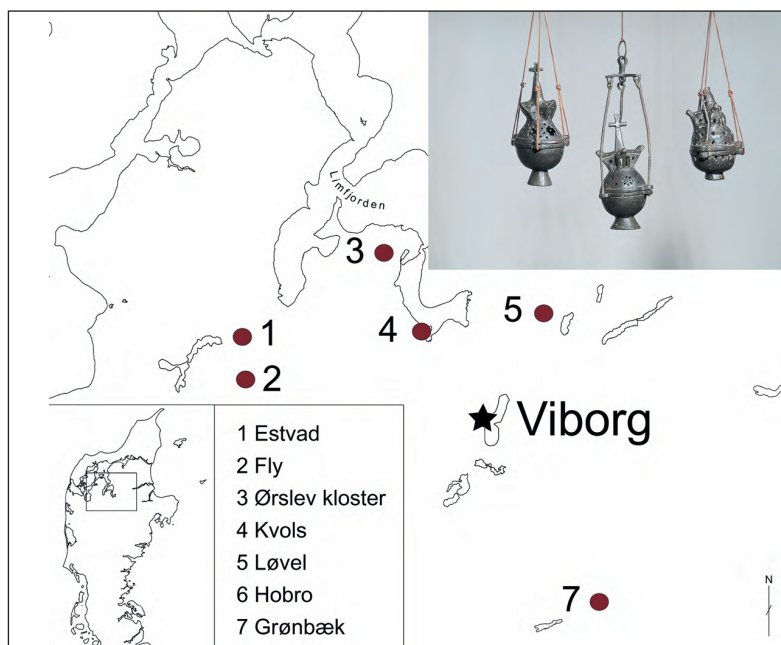

Fig. 7a. Kortet viser spredningen af de kendte røgelseskar af Viborg-typen. Fig. 7b. Røgelseskar fra Hobro, Grønbæk og Løvel sognekirker. Foto: Lars Guldager.

Der er tale om store og tunge røgelseskar, det største fra landsbyen Fly vejer over to kilo uden monteringskæder m.v. Men det er ikke en fuskler i faget, vi har med at gøre. Der er tale om fagmæssigt gode produkter, men måske kommer de fra et værksted, der som hovedbeskæftigelse har arbejdet med langt støre emner, måske gryder eller klokker. Røgelseskarrene er ikke symmetriske, hverken i opbygning eller i dekoration. Helt galt er det gået med Løvel-karet. Det er, som de andre kar, støbt i cire perdue-teknik, og den voks, man har benyttet, har håndværkeren påført i et alt for tykt lag. Selve formningen af karret er således totalt mislykket, men støbningen som sådan er rent faktisk meget vellykket. Vi må stå over for et »prøvestykke«, skabt af en person, der har været uvant med at forme så små objekter, men ganske dreven udi støbningens kunst (fig. 7).²⁰

Klokkestøbning i slutningen af 1300-tallet

Igen står vi uden spor af selve værkstedet, men vi har en række færdige produkter, i dette tilfælde handler det om kirkeklokker.

Specielt nord og vest for Viborg findes en samling kirkeklokker, alle støbt af Nicolaus eller Niels, som har et omvendt anker som mærke (fig. 8). Skal man tro indskrifterne, var han aktiv fra 1340 til 1410. En gan-

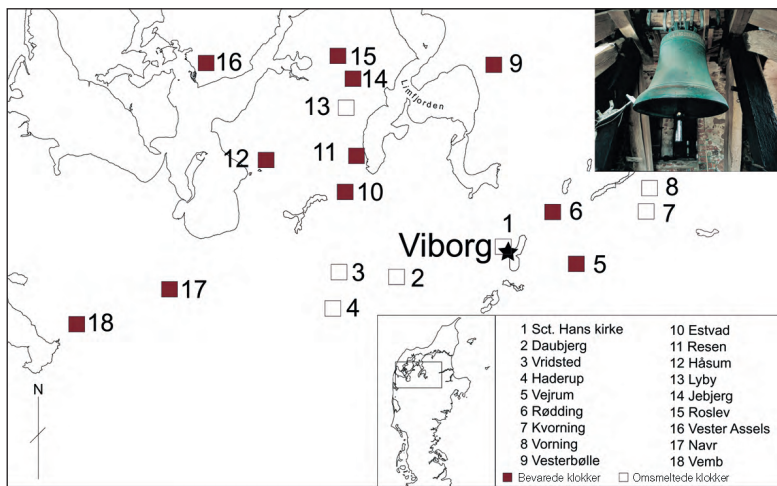

Fig. 8a. Kortet viser de kirker, hvor vi ved, at klokkestøberen Niels har støbt og leveret klokkerne. Viborg ligger i centrum af klokkestøberens aktivitetsområde. Fig. 8b. Billedet viser Niels' klokke i Rødding sognekirke. Klokkestøberens mærke, et omvendt »anker«, skimtes lige under tekstbåndet. Foto: Lars Guldager.

ske lang periode, på over 70 år, men det må stå til troende, skriver Kai Uldall i sit store værk om de danske kirkeklokker (s. 68). Indskriften på 10 af de i alt 17 klokker lyder således:

+ : NICOLAUS : ME : FECIT : IN : NOMINE : DOMINE : AMEN

og i nogle tilfælde er der tilføjet årstal som i Lyby:

ANO : DÓ : M : CCCXXXX.

Sammenligner man klokkerne, er bogstaverne så ens, at de må være lavet i en fælles støbeform.

Der er selvfølgelig ingen garanti for, at klokkerne er støbt i Viborg, men det ligger nært for, og Nicolaus har måske været munk i en af byens klostre, skriver Uldall.²¹

Klokkestøberen Nicolaus kunne meget vel være identisk med den håndværker, som støbte de ovennævnte røgelseskar. Og i Estvad Kirke er der da også både en Nicolaus klokke og et røgelseskar af Viborg-type. Begge er stadig den dag i dag i kirken.²²

Stenbyggere i Viborg

Ved mange af kirkeudgravningerne i Viborg fremkommer der store mængder af granitafslag. Det er tydeligt bevis på, at man har tilvirket i det mindste en del af kvaderstenene på stedet, eller måske givet stenene den sidste finish. Og vi kender formentlig navnet på en af stenmestrene. På en sokkelsten dekoreret med arkader og en ringkæde ses fire runetegn for *ascir* – mandsnavnet Asser. En ganske lignede indskrift er fundet på en sten fra Cistercienser-klosteret Vitskøl, så måske har samme stenmester arbejdet begge steder (fig. 9 og 10).²³

Tak- og benhåndværk

Kammageren giver sig til kende ved Viborg Søndersø med store mængder takaffald, men også ved dele af kamme og redskaber til kamfabrikation. Fra Søndersø II-udgravningen er der optalt over 120.000 stk. takaffald. Produktionen har været specialiseret til kamme, der har været ca. 20 cm lange og dekoreret med krydsende og tværgående furer. Der er ikke spor efter andre produkter end kamme. Ud fra affaldsmaterialet

Fig. 9. Sokkelsten dekoreret med en ringkæde og arkader. I arkaderne ses fire runetegn = Asser, formodentlig navnet på stenhuggeren. Foto: Viborg Stiftsmuseum.

Fig. 10. Mange granitkvadre fra de 12 nedrevne sognekirker er genanvendt i en række bygninger i Viborgs ældste kvarterer. Her bagsiden af Karnapgården. Foto: Lars Guldager.

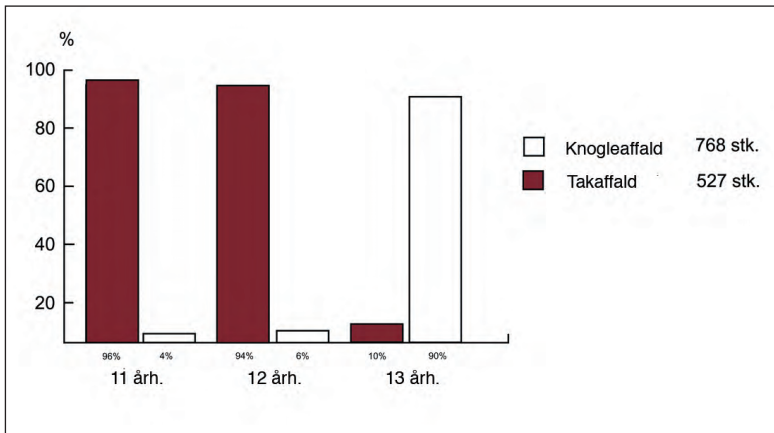

Fig. 11. Fordelingen på tre tidshorisonter af henholdsvis tak- og knogleaffald fra Søndersø I-udgravningen. Det ses tydeligt, at man skifter fra tak til knoglemateriale ved overgangen mellem horisont II og III. (fra Karen Marie Bojsen Christensen: *Knogle og tak, i Viborg Søndersø 1000-1300, 1998, tab. 25*).

anslås det, at der er blevet fremstillet tre-fire kamme af hver tak, og at der i alt er affald efter ca. 43 kamme. I nogle af lagene er der spor efter alle produktionsfaserne. Værkstedet har vi ikke fundet, så affaldet, som kammageren bl.a. har smidt nord for smedjen, er nok kun en lille del af den samlede mængde. Råmaterialet, der kan formodes at være lokalt indsamlet, har været ringe udnyttet. Der er bortkastet store stykker tak, som med fordel kunne være anvendt til kamdele eller andre genstande som f.eks. nåle og spillebrikker m.v. Indicerer det mon, at kammageren ikke var en selvstændig håndværker, som var interesseret i at udnytte råmaterialet optimalt, men derimod en person, der stod i et afhængighedsforhold til den, der ejede såvel råmaterialet og værktøjet som det færdige produkt?²⁴

Søndersø I-materialet viser, at man er ophørt med at benytte tak, når vi kommer til 1200-tallet. Fra da af er ben, gerne tamoksens mellemfod eller -hånd, det helt foretrukne materiale til såvel dobbeltkamme som langtandskamme. Skiftet er meget markant og hænger vel sammen med, at benmaterialet er et let tilgængeligt og billigt råstof. Og måske aner man en ny stand af håndværkere, der ikke som tidligere er så afhængige af andres monopol på både værksteder, produktionsmidler og råvarer (fig. 11).²⁵

Fig. 12. Ilderkranium med tydelige snitmærker, der viser, at den er blevet skindlagt.
Foto: Geert Brouad.

Pelsberedning og garvning

Blandt de opsamlede dyrekogler fra Viborg Sønderlø I og II er der flere fra pelsdyr. Nogle har tydelige snitspor efter pelsning, f.eks. ilder (fig. 12) og kat (mange kogler), ræv, hund og hare. Koglerne af grævling har ikke snitspor. Kattene er blevet pelset, når de var mellem 2 og 7 mdr. gamle, altså før de blev kønsmodne og fik revne skind.

Endvidere er der en del tåkogler af kvæg og af hest. Det er normalt, at tåkoglerne stadig sidder på skindet, når det sendes til garvning, så også disse fund kan indicere garveri.²⁶

Der er ingen direkte spor efter selve garveprocessen, men fundet af billen lille uldtorbist, *Trox scaber*, indikerer måske ligeledes, at garvning har fundet sted. Den optræder bl.a. i forbindelse med opbevaring af rå skind, der venter på garvning.²⁷

Ved undersøgelsen i Peder Stræde fandtes den nederste del af en stor tønde med et indhold af heste og oksekogler, vel en garveritønde, og en anden tønde med kalkrester, som enten må knyttes til en garveproces eller tilberedning af kalk til husbygning. Begge fund er fra højmiddelalderen.²⁸

Fig. 13. En sko fra det tidlige 1000-tal viser mulig engelsk stilindflydelse. Så måske er skoen enten lavet i England, eller en engelsk skomager har virket ved Viborg Sønderlø. Foto: Lars Guldager.

Læderarbejder

Læderafskær udgør også en stor affaldsgruppe, med henholdsvis ca. 3.000 stykker fra Sønderlø I og ca. 6.500 stykker affald fra Sønderlø II. Langt hovedparten er afskær, men 2-3 % har en form for tildannelse, lige fra helt fodtøj til et enkelt sypor på en læderstump (fig. 13). I flere af lagene forekommer der både afskær og dele af kasseret fodtøj. Også

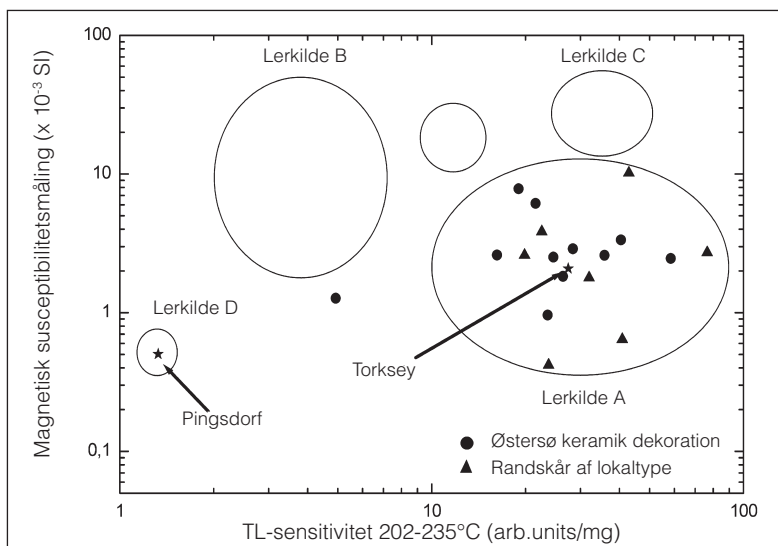

Fig. 14. Magnetisk susceptibilitetsmåling på randskær af lokaltype, keramik med Østersøkeramikdekoration, engelsk Torkseydekoration og et tysk importskær fra Pingsdorf i Rhinområdet. Alle skårene stammer fra Sønderløområdet.

fund af halvfabrikata af kantbånd vidner om, at man har lavet fodtøj på stedet. Der er ikke blevet fremstillet andre genstande. Blandt affaldet er der kun fundet en skede, og den kan være bortkastet eller tabt af skomageren selv.²⁹

Pottemager

Vi har ikke fundet en pottemagerovn, men i proveniensanalyserne af over 100 skår og andre genstande af ler er der udskilt en klar Sønder søkeramik-lergruppe, hvor keramikken formodentlig er fremstillet af en lokalt forekommende lerart. Af det lokale ler er der fremstillet traditionel keramik og keramik med østersødekoration og engelsk inspireret og dekoreret keramik, formodentlig af lokale såvel som tilrejsende pottemagere fra Østdanmark og fra England (fig. 14).³⁰

Træhåndværk

Husbygning. De ganske mange og i flere tilfælde lange huggespåner må tilskrives tømmerens bearbejdning af bygningstømmer, og der er da også fundet flere stykker af stavplanke med not og fjer.³¹ Trænegler, der har holdt tømmerkonstruktionerne, er der ganske mange af ved Sønder sø. Borespånerne fortæller om vridboret, og der er fundet flere trækøller og øksehoveder, men ellers er det sparsomt med fund af værktøj.³²

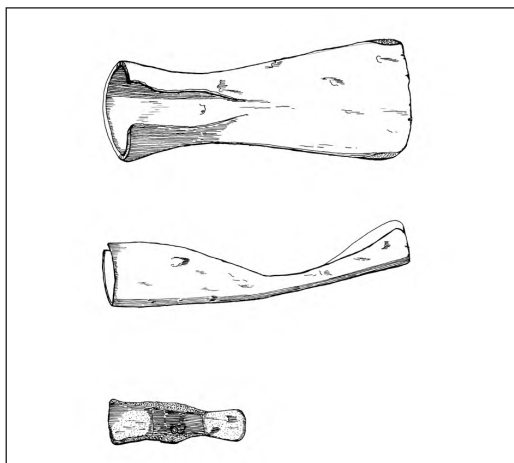

Fig. 15. Øverst en hul- økse fundet ved Sønder sø, nederst kilen, der har sørget for, at økse- hovedet har siddet godt fast på skaftet. Tegning: Mohan Subramaniam Arulanadam.

Drejeren ved Søndersø har fremstillet skåle, fade og drikkebægre, og måske har han også udskåret skåle og fade, mens bødkeren har fremstillet tønder, bøtter og kar.³³ Selve værkstederne har vi ikke fundet, men derimod affald i form af drejetappe og en huløkse (fig. 15),³⁴ så produktion har der været på stedet. Men selvfølgelig behøver ikke alle de fundne drejede og bødkrede genstande at være lokalt fremstillet. Træarterne antyder i flere tilfælde, at råmaterialet enten er hentet langvejsfra eller, hvad der nok er mere troligt, at selve genstanden er fremstillet i udlandet, såsom en stor skål i buksbom.³⁵

Håndværk i Viborg ca. 1400-1600

Teglbrænding i 1500-tallet

Teglbrænding har fundet sted siden 1200-tallet, hvor byggematerialet bl.a. benyttes i byens to tiggermunkeklostre fra tiden omkring 1250, men vi skal frem til senmiddelalderen, før teglbrænding nævnes i de

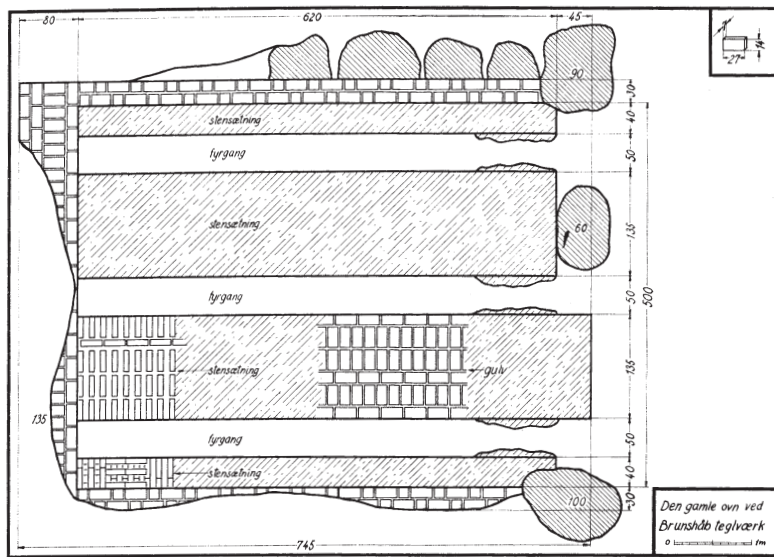

Fig. 16. Tegllovn fra Bruunshaab undersøgt i 1938. Tegning: B. Gulddal (fra M.E. Gulddal: *En middelalderlig tegllovn fra Bruunshaab, i: Fra Viborg Amt, 1958, s. 11*).

Fig. 17. Del af en ølhane fundet i et stenhus, som har ligget tæt på Domkirken sydvestre hjørne. Foto: Lars Guldager.

skriftlige kilder. Byens teglovn, der nævnes i 1498, overlades til dominikanerne i 1523³⁶, mod at de nedbryder deres egen teglovn. Munkene skulle endvidere levere tegl til byens borgere på fornuftige vilkår; 1 skilling rabat ved køb af 100 stk. sten og ved køb af 100 sten skulle de levere 120 sten.³⁷ Tegloven lå syd for byen nede ved enden af Sønderlø. Stedet hedder stadig Søndre Teglgård, og man brændte tegl frem til 1960. Johanitterne havde også en teglovn opført i begyndelsen af 1500-tallet, måske i den modsatte ende af søerne oppe ved Nørre Teglgård. Her er der fra tid til anden opsamlet stemplet tegl, måske af de store flade tagpander.³⁸ Spor af selve ovnene har vi ikke. Efter reformationen i 1536 overgik begge teglværker til byen.

Der blev i 1958 undersøgt en teglovn ved Bruunshåb Teglværk. Ovnen er formodentligt middelalderlig og rummede munkesten af gængs størrelse (27 x 14 x 7 cm). Selve ovnen var ca. 6,2 x 5 m stor og har kunnet indeholde 12.000 sten (fig. 16).³⁹

Ølbrygning

Bryggeren optræder i Christoffer af Bayerns privilegium af 11. april 1440, hvor vi for øvrigt også hører om bagere, skomagere og skræddere.⁴⁰ Og ølbryggere har der været rigtig mange af i byen. Det fremgår af et acisse-toldregnskab for malt fra årene omkring 1500. Listen omfatter 47 personer, som altså ikke kun har brygget øl til eget forbrug, men også med salg for øje, hvorfor de skulle erlægge en afgift. De færreste af

havde lydt i natten i den afspærrede, mennesketomme plantage, hvor vandrere nu kan nyde skovens dybe, stille ro. Og med lidt umage lokalisere den henrettelsesplads, som man gjorde sig så store anstrengelser for at skjule, og dermed angav sporene efter.

Der er ikke tvivl om, at de dødsdømte rent faktisk havde gjort sig skyldige i de modbydelige forbrydelser, som de blev dømt for. Det er en plage at læse referaterne af ugeringerne. Og der er ikke tvivl om, at de dødsdømte alle som en var en søn, en bror, en ægtemand, en far, som det må have været ubærligt at tage den sidste afsked med, vel vidende, at om få timer ville broderen, sønnen, ægtemanden, faderen ligge død i en kiste, dræbt af mennesker. Danskernes hævnthirst og hårdhændede fremfærd mod landsforræderne er forståelig, set i lyset af de grusomheder, som nazisterne og deres håndlangere påførte landet og dets befolkning. Men samtidig påførte dødsdommene ikke kun de dømte, men måske i endnu højere grad de dømtes pårørende lidelser, som de, ligesom de torturmærkede mennesker, måtte bære på livet ud.

Som så mange andre steder i Europa findes her et uløseligt skisma. Begge sider har handlet forkert. Den ene grusomhed undskylder ikke den anden. Landsforræderne fortjente ikke deres velfortjente straf.

I Danmark forsøgte vi at løse skismaet med retsopgøret efter besættelsen. Og en del af løsningen blev bragt til udførelse i Undallslund Plantage ved Viborg. Med seksten salver.

* Jeg har i artiklen *Livsstraf – Henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949* i *Fra Viborg Amt 2006*, s. 90-109, redegjort for de forberedende tiltag til retsopgøret efter besættelsen, herunder således som disse udmøntede sig på lokalt plan i Viborg, og i samme artikel redegjort for de generelle forhold, de procedurer og tekniske overvejelser og installationer, der var baggrund for og gjorde sig gældende ved gennemførelsen af henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg.

I herværende artikel er det hensigten at sætte mennesker ind i scenet, i særlig grad ved at give korte biografier af de henrettede. Teknik, procedurer og stereotype opfattelser af, at det jo »blot« var landsforrædere og umennesker (hvilket det også og bl.a. var), der skulle dø, lægger afstand til det, som sagen egentlig drejer sig om, nemlig at tage livet af et menneske. Det er hensigten dels kort at redegøre for enkelte mere eller mindre udenforståendes gøre og laden i forbindelse med henrettelserne, dels, og ikke mindst, at give glimt af levet liv, før det sluttede foran geværmundingerne i Undallslund, idet jeg bestræber mig på at give de små biografier forskellige vinkler, således at

der ikke bliver tale om en, grusomheden til trods, monoton gennemgang af f.eks. torturscener eller afskedsscener.

Det skal her understreges, at jeg i nærværende artikel får lejlighed til at rette op på en fejl, som adskillige forfattere, der har beskæftiget sig med emnet, har gjort sig skyldige i, inklusive mig selv. Af de officielle publicerede lister fremgår det, at 17 blev henrettet i Undallslund Plantage. Det var også planen. Det samlede tal blev imidlertid 16. Charles Ove Hermann Petersen blev dømt til døden ved retten i Århus og skulle derfor henrettes i Undallslund, men imidlertid havde indtil flere afdelinger ved Københavns Politi ønske om at afhøre ham, hvorfor der blev indgået en aftale mellem Justitsministeriet og Rigspolitiet om, at Københavns Politi skulle forestå henrettelsen. Charles Ove Hermann Petersen blev henrettet i København den 15. januar 1949 og indgår således ikke i herværende fremstilling. Forfatter og pensioneret politimand Frank Bøgh takkes for at have gjort mig opmærksom på forholdet.

For yderligere oplysninger om emnet, hjælp med materialer m.v., skal her endvidere takkes historikeren Martin Larsen samt historikeren, forfatteren og forlæggeren Bjarne Wagner-Augustenburg, som med vanlig venlighed har øst ud af sin store samling og sin store viden.

Litteratur

- Bøgh, Frank: *De dødsdømte*, 2005.
Nielsen, Henrik Gjøde (red.): *Mørke sider af Viborgs historie*, 2003.
Nielsen, Henrik Gjøde (red.): *Flere mørke sider af Viborgs historie*,
Bøgh, Frank: *De dødsdømte*, 2005.
Nielsen, Henrik Gjøde (red.): *Mørke sider af Viborgs historie*, 2003.
Nielsen, Henrik Gjøde (red.): *Flere mørke sider af Viborgs historie*, 2004.
Nielsen, Henrik Gjøde: *Tre byer - tre befrielser*, 2006.
Nielsen, Henrik Gjøde: *Livsstraf – Henrettelserne i Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949*, Fra Viborg Amt 2006, s. 90-109.
Wagner-Augustenburg, Bjarne: *Den vildfarne*, 2000.
Wagner-Augustenburg, Bjarne: *Når solen synker*, 2004.

Upubliceret materiale

Ved udarbejdelsen af denne artikel er af upubliceret materiale primært anvendt materiale fra privatarkiver, i form af erindringer og korrespondance m.v., samt oplysninger indhentet af forfatteren ved samtaler med mennesker, der på forskellige måde har været involveret i forholdene vedrørende henrettelserne. Enkelte nye skildringer og beretninger, indhentet til brug for herværende artikel, har suppleret den viden, vi i forvejen havde om enkeltsagerne. Endvidere er i

udstrakt grad anvendt upubliceret besættelsestidshistorisk materiale beroende i Nordjyllands Historiske Museum, qua dettes position som historisk ansvarlig for den by, Aalborg, som leverede det største antal dødsdømte til henrettelsesplatonerne uden for hovedstaden. For yderligere oplysninger, såvel vedrørende publiceret materiale som litteratur, idet der i ovenstående liste blot henvises til centrale værker, hvor der kan læses mere om såvel henrettelsesforløbet generelt som de enkelte sager og henrettelser, henvises til Nielsen, 2006, s. 110-11.

Henrik Gjøde Nielsen. Født i Viborg 1960. Studier ved Institut for Kunst-historie, Aarhus Universitet, cand.phil. i historie fra Aalborg Uni-versitet 1990. Siden 1995 leder af Hals Museum, fra 2004 en del af Nordjyllands Historiske Museum. Foredrags-, anmelder- og redaktions-virksomhed. Har skrevet en række bøger, artikler og afhandlinger om bl.a. kultur- og lokalhistorie. Adresse: Hals Museum, Postboks 31, 9370 Hals.

Skibsmodeller i vore kirker

Vore gamle kirker er uerstattelige kulturminde, som de ligger spredt ud over landet. Ofte rummer deres indre tillige unikke inventargenstande, der beretter om forskellige tiders opfattelse af skønhed og godt håndværk.

Nogle af de mere ydmyge af disse inventargenstande er de modeller af skibe, der rundt omkring ses ophængt under kirkens hvælv eller dens flade bjælkeloft. Også de er unikke i deres mangfoldighed, skønhed og håndværksmæssige kvaliteter.

Når man i mange år har været aktiv modelbygger, holder man af at se andres arbejde. Et besøg i en kirke betyder derfor også et grundigt kikk på dens eventuelle skibsmodel, hvis udseende både kan være forventelig ordinært og overraskende anderledes.

Hensigten med denne lille artikel er at henlede opmærksomheden på dette specielle område, der selv her, inde midt i landet, er en levende tradition, hvor en fordybelse kan give gode oplevelser.

Skibstyper

I danske kirker hænger modeller fra de sidste 350 år, og Danmark er efterhånden det eneste sted i verden, hvor traditionen med at ophænge nye skibe fortsat lever. Hvert år ophænges nogle stykker, idet modellerne overalt i dag opleves som en helt naturlig del af kirkens udstyr. I de senere år har i vort område såvel *Bigum* som *Hjorthede* fået et nyt skib.

I hele Danmark er ophængt hen ved 1.400 kirkeskibe eller rundt regnet en model i lidt mere end hver anden kirke. Tættest naturligt nok i de kystnære områder.

Gamle og nye. Smukke og grimme, perfekte og groteske er disse modeller. Men altid er de udført med kærlighed og hengivenhed som et udtryk for det bedste, man har formået. Oftest er der tale om sejlskibe, hvoraf de ældste altid er krigsskibe eller orlogsskibe, som de rettelig bør benævnes. Modeller af kendte skibe som skoleskibet »Danmark« og dets forgænger, det forliste »København«, møder man mange steder. Mest po-

pulær er dog fregatten »Jylland«, der kan ses ophængt i mere end 30 kirker. Men selv disse kendte skibe ses nogle gange omdøbt til et andet navn, der har passeret bedre til stedet eller giverens idé med skibet.

Thi oftest er modellerne mindegaver, der – ud over at være en pryd i kirken – skal erindre beskueren om en begivenhed, som giveren eller én fra sognet har deltaget i.

Særlige egnspræg eller historiske tildragelser ses også overført til valget af en given model i en bestemt kirke. Det er således ikke nogen tilfældighed, at Niels Juels flagskib fra slaget i Køge Bugt, »Christianus Quintus«, kan ses lige netop i *Køge Kirke*.

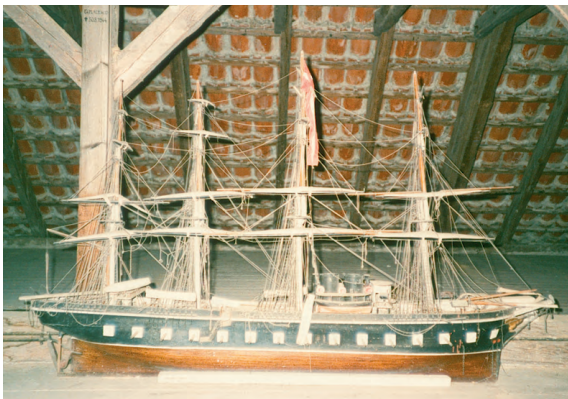
I *Nibe* er ophængt en karakteristisk model af et fladbundet fiskefartøj – en såkaldt sildekåg – der var med til at skaffe rigdom til byen helt tilbage fra middelalderen.

I forfatterens lokalområde – det sydvestlige Himmerland – findes der inden for få kilometer modeller, der dækker den ovenfor givne beskrivelse, og som derfor har vakt særlig interesse. Enten fordi de har en atypisk udformning, fordi de har været på nærmeste hold, eller fordi de i øvrigt har pirret min nysgerrighed.

I *Ålestrup Kirke* fra 1908 blev der ved indvielsen – fordi et kirkeskib nu hørte sig til – samtidigt ophængt en model, hvis danske forlæg nærmest har været krydserkorvetten »Fyen«, søsat 1882. Ifølge pkt. 4 ved provstesynet den 2. juni 1909 var der tale om »et modelskib som kirkeskib, skænket af læge Rudolf Østerbye, Ålestrup«. Den originale krydserkorvet var et stateligt skib, der hurtigt viste sig ikke at være up to date, hvorfor det fra 1910 overgik til at være kaserneskip uden rigning, fortøjet ved »Elefanten« på Holmen i København. Den meget store model i Ålestrup, der bærer navnet »Ørnen«, har også haft en lidt trist skæbne, idet den i en temmelig slet forfatning blev nedtaget omkring 1970 og derefter i mange år lå henlagt ubeskyttet på kirkeloftet – efter flere års vanrøgt nærmest som vrug. I dag kan »Ørnen« beskues i al dens forfald ophængt mellem klokkerebene oppe i tårnet.

Vil man se, hvordan modellen så ud i dens velmagtsdage, skal man besøge *Bryndum Kirke* nær Esbjerg, hvor der hænger en helt tilsvarende model. Der er ikke i dag ophængt nogen anden model i Ålestrup Kirke.

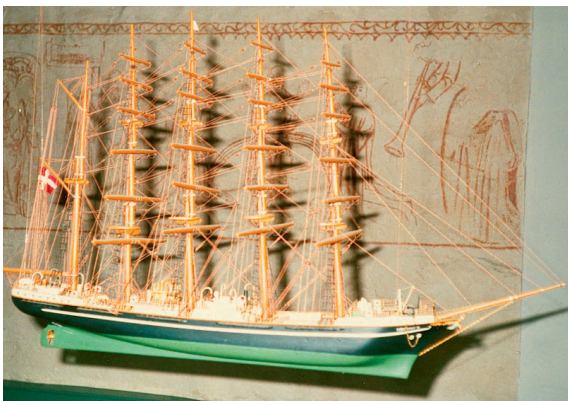
Kort derfra i *Gammel Hvam* ses en af de mere almindelige modeller, den femmastede bark »København«, der forsvandt sporløst i Sydatlanten i 1928. Modellen er ophængt umiddelbart derefter. Også i *Gedsted Kirke* blev i 1935 ophængt en model af »København«, bygget af den tidligere sømand J. P. Koch fra Kegnæs på Als, der havde hentet sin kone i Bystrup

Fregatten »Ørnen«, 1908, opstillet i tårnrummet i Ålestrup Kirke. Foto Jørgen Østergaard 1987.

Barkrigget fregat til minde om C. C. Müller og hustru i Bryndum Kirke, 1908? Foto Jørgen Østergaard

Den femmastede bark »København« i Gammel Hvam Kirke, ca. 1928. Foto Jørgen Østergaard 1985.

Fuldskibet »Nordstjernen« i Fjelsø Kirke, ca. 1920, tidligere i Gedsted Kirke. Foto Jørgen Østergaard

og i øvrigt fandt, at den model, der i forvejen hang i Gedsted Kirke, var noget »havareret«, hvorfor han byggede og skænkede en ny model.

Den omtalte »havarerede« model var et noget aparte fuldskib med navnet »Nordstjernen«, der ca. 1920 var blevet ophængt i Gedsted. »Nordstjernen« blev bygget af en patient på Statshospitalet i Viborg, hvor daværende præst – senere provst – Højgaard deltog i en basar og efter sige brugte en del penge på at erhverve skibet, der var én af basarens gevinster. Dog uden held. Bekendte købte derefter skibet af de heldige vindere og skænkede det til pastoren, der lod det ophænge.

Som følge af, at J.P. Koch skænkede en ny model til Gedsted Kirke, kom »Nordstjernen« til *Fjelsø Kirke*, hvor skibet kan ses den dag i dag. Det aparte ved skibet med den morsomme historie er først og fremmest dets noget underlige proportioner med et alt for stort skrog til en underdimensioneret rigning.

Professionelle byggere af kirkeskibe tilstræber i virkeligheden det modsatte – at overdimensionere rigningen i forhold til skroget, da modellen jo normalt beskues fra fiskeperspektiv og således med små modifikationer får et mere harmonisk udseende.

Men særheder til trods kan sådanne skibe være mindst lige så interessante som de perfekte modeller, der i vore dage hænges op. Ældre kirkeskibe har ofte voldsomt fremhævede detaljer, f.eks. mange og store kanoner, grove ankre og enorme lanterner. Visse skibe har endog besætning bestående af dukker, der virker som rene kæmper i forhold til det fartøj, de bemander.

Materialerne

Materialerne, der er anvendt i modellerne, er indtil videre de traditionelle. Skroget er ofte skåret ud af en blok eller bygget plankeklædt på spant. Tovværk kan være tjæret, som i de rigtige skibe. Metal indgår naturligt til emner som skyts, davider og ankre, og ikke sjældent anvendes små porcelænsdukker som galionsfigurer!

Efterhånden som moderne materialer vinder indpas i kirkeinventaret i øvrigt, vil materialevalget i skibsmodellerne vel nok også ændre sig. I den nye *Søndermarkskirke i Viborg* hænger 12 stiliserede fiskekuttere formet af jerntråd uden klædning af nogen art. Som skibsmodeller har de ingen værdi, men den dekorative og symbolske virkning i det moderne kirkerum er bestemt ikke dårlig.

Desværre ses nogle steder ophængt nyere modeller, der tydeligt er fremstillet af byggesæt, der kan købes i almindelig handel – altså halvfabrikata med færdigstøbte plastikredningsbåde og ornamentering af påklistret tape. Sådanne modeller har ingen kulturhistorisk værdi, uanset giverens intentioner. Nye vejledninger fra Kirkeministeriet har da også fastlagt, at kirkeskibene i dag er omfattet af de samme regler som det øvrige kirkeinventar, hvilket indebærer, at man ikke længere hverken kan ophænge eller nedtage modeller efter forgodtbefindende.

En sådan bestemmelse indebærer også, at modellerne, hvis rigning især er sårbar over for støv og ælde, jævnlige må »doksættes« for eftersyn, dersom de skal bevares i en rimelig stand og fortsat være en pryd for kirkerummet. Visse steder har man smukke og festlige traditioner for denne

Stiliseret fiskekutter, en ud af 12 i Søndermarkskirken, Viborg. Foto 1987.

Orlogsskibet »Justitia« fra 1718 i Stege Kirke. Foto Jørgen Østergaard 1988.

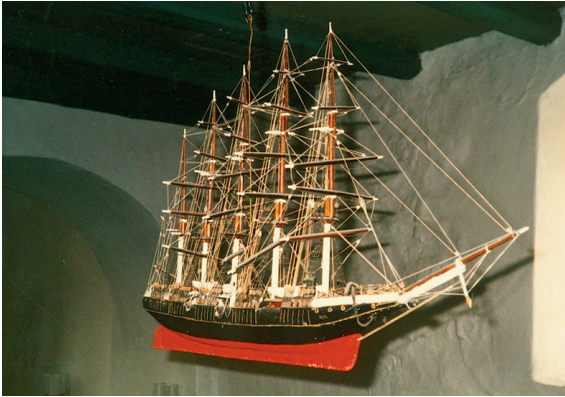
proces, der f.eks. kan finde sted hvert 10 år. Her skal blot nævnes ét eksempel uden for vort geografiske område, nemlig orlogsskibet »Justitia«, ophængt i 1718 i *Stege Kirke* på Møn. Skibet er bygget af et besætningsmedlem, Hans Larsen fra Nyord, der deltog ombord i slaget ved Rügen den 8. august 1715, hvor den svenske flåde blev besejret.

Hans Larsen måtte i øvrigt af med 10 rigsdaler for at få lov til at ophænge skibet, der nu i snart tre hundrede år har prydet kirken. Den dag i dag ser det ud, som var det fremstillet og ophængt i går. På agterkastellet er heftet et rødt silkebånd med årstallet 1998, hvilket indikerer, at skibet på ny gennemgås i 2008 af det lav, der har påtaget sig opgaven. Efter et grundigt eftersyn bæres skibet i procession gennem Steges gader ad en fra gammel tid fastlagt rute for på ny at blive ophængt i forbindelse med en særlig gudstjeneste og en efterfølgende fest.

Også i forbindelse med et kirkeskibs første ophængning har der mange steder være gjort noget særligt ud af begivenheden. Steen Steensen Blicher var præst i *Spentrup*, hvor man den 28. juli 1838 ophængte en model af fuldskibet »Tordenskjold«, og han skrev en helt speciel »skibsprædiken« til anledningen.

I *Vester Tostrup Kirke* har forfatteren i forbindelse med kirkens hovedistandsættelse i 1997 haft den fornøjelse nænsomt at renovere den femmastede bark »Hilda«, der er ophængt i 1929.

Under mørnede vanter, stag og skøder fandtes inde i det ormstukne skrog, der, for at kunne hænge lige var afbalanceret med et par små murbrokker, under dækshuset noteret følgende, ordret citeret:

Den femmastede bark »Hilda« i Vester Tostrup Kirke, ophængt 1929, før renovering 1997. Foto Jørgen Østergaard 1997.

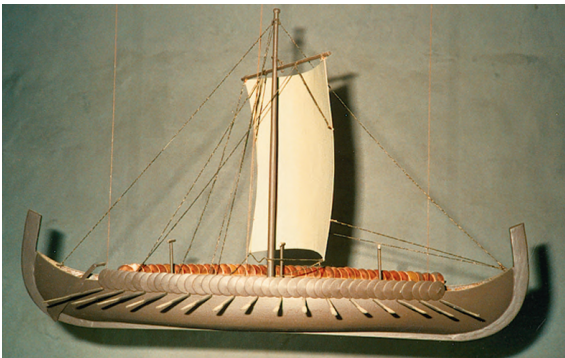
Rikning fornyet, malet og istandsat.
Januar 1952
J. Klit Fisker
Randers.

I et lille lukket rør har forfatteren efterladt sit aftryk, dateret den 20. april 1997.

Sådanne små hilsner, der kendes fra håndværkere i gamle huse, findes altså også her.

Et andet usædvanligt skib er ophængt i den lille kullede *Vester Bjerregrav Kirke* umiddelbart nord for Løvel Bro over Skals Å på hovedvej 13.

Der er tale om en model af et vikingskib, der kun har sin lige i *Hjarnø*

32-årrers langskib i Vester Bjerregrav Kirke, ophængt 1964. Foto Jørgen Østergaard 1985.

Kirke i Horsens Fjord. Modellen er ophængt den 6. december 1964 som en gave fra sognets mangeårige lokale folketingsmedlem Laust Nørskov. Han havde oprindeligt tænkt sig en model af fregatten »Jylland«, der i slaget ved Helgoland den 9. maj 1864 havde et sognebarn, »Stuer Wolle« som besætningsmedlem. Som tidligere nævnt, findes »Jylland« ophængt i mange andre kirker. Heldigvis for mangfoldigheden blev en anden skibstype valgt i *Bjerregrav*. Som årsag hertil angav Nørskov, at han i samtaler med pastor Kristensen, Hersom, var kommet til den opfattelse, at med beliggenheden meget tæt ved det da nyopdagede oldtidsområde Hvolris ville det være mere passende med et skib fra »hine fjerne tider«.

Laust Nørskov indgik derefter en aftale med snedker og savskærer P. Chr. Christiansen, Thorup ved Simested, om at fremstille en model med det norske Gokstadskib som forbillede. Christiansen havde tidligere bygget kirkeskibe, bl.a. skoleskibet »Danmark« i *Simested Kirke*.

Kirkeministeriet var ikke meget for tanken om et hedensk skib i en kristen kirke, men med hjælp fra Nørskovs afløser i folketinget, Gustav Holmberg, Hverrestrup, og kirkeminister Bodil Koch, kunne planen gennemføres.

Laust Nørskov håbede på, at besøgende og turister til det museum på Hvolris, der engang skulle rejse sig, også ville kikke indenfor i kirken og dermed bese kirkeskibet.

Skoleskibet »Danmark« i Simested Kirke, 1945. Foto Jørgen Østergaard.

Orlogsskibe

I indledningen nævntes, at der landet over ofte er tale om modeller af orlogsskibe. Hvorfor nu det?

Med tanke på det ovenfor beskrevne dilemma med det hedenske kontra det kristne, hvad har så krig og ufred med kirken og dens budskab at gøre?

Et svar kan nok ikke gives entydigt, og tendensen går da også efterhånden væk fra at ophænge orlogsskibe.

Men skibsmodellen skal jo bl.a. symbolisere sejladser på livets hav. Sejladser mellem to havne: vugge og grav. Denne sejlads kan være stormfuld og nok ind i mellem være en kamp. Til kampen hører orlogsskibe. Ikke moderne, nedrige undervandsbåde og gråmalede stålkolosser, men flotte linieskibe og fregatter, der åbent slås for tingene!

Handelsfartøjer er jo skabt til at tjene penge, og alene af den grund kan det være betænkeligt at hænge sådanne op i Guds hus.

Det har næppe heller været uvæsentligt, at de gamle orlogsskibe med deres rige ornamenteringer og flotte former og farver bestemt har en dekorativ virkning blandt kirkens øvrige inventar. En prægtig barok- eller rokokokirke med svulstigt træskærerarbejde på altertavle og prædikestol er en fortrinlig ramme om et linieskib fra Niels Juels eller Tordenskjolds tid.

Skibene i kirkerne

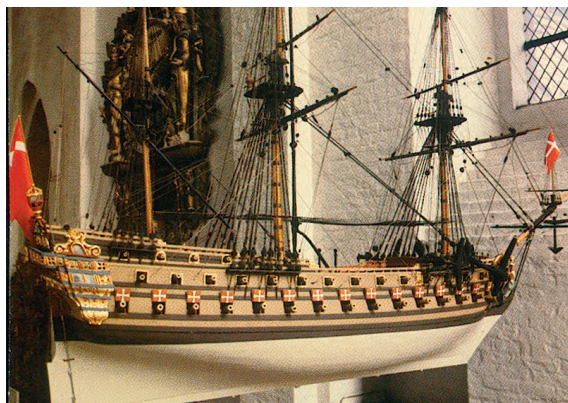
Vi skal ikke langt væk fra det gamle Viborg amt for at opleve det ældst daterede kirkeskib i Danmark. Smukt restaureret hænger det i *Randers Sankt Mortens Kirke*. Orlogsskibet er fra 1632 og bærer navnet »Randers«. Landets formentlig største kirkeskib finder vi i *Århus Domkirke*, hvor det mere end 225 år gamle og omkring 3 m høje og lange skib »Enighed« har sin plads. Om dette skib fortæller en skrøne, at det blev fundet drivende langt ude til havs undervejs fra Frankrig til Rusland, hvorefter brave Århus-borgere købte det på en auktion i Skagen!

Nærmere Viborg findes herlige gamle skibe i *Rødning* og *Vejrum Kirker*. I *Finderup* den smukke fregat »Martha«, i *Løvel* fuldskipet »Dronning Margrethe af Danmark« og i *Sønder Resen Kirke* hænger fuldskipet »Håbet«.

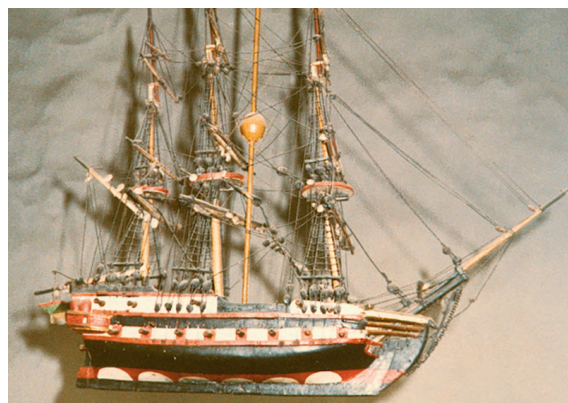
*Orlogsskibet »Ran-
ders« i Sankt Mor-
tens Kirke i Ran-
ders, 1632. Foto
Jørgen Østergaard.*

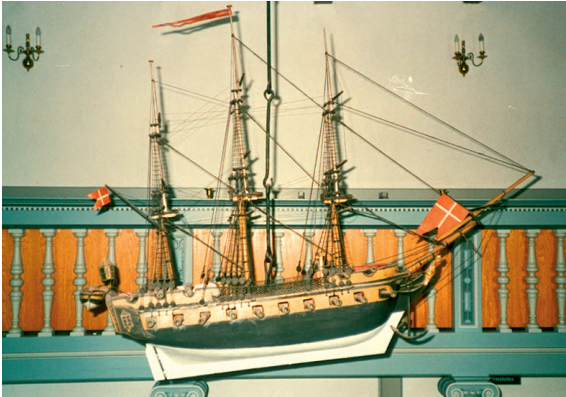

*Linjeskibet »Enig-
hed« i Århus Dom-
kirke, 1720. Foto i
privateje.*

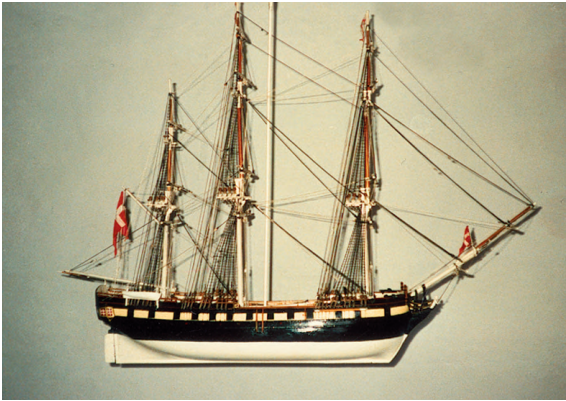

*Fuldskib i Rødding
Kirke, 1700-tallet.
Foto Jørgen Øster-
gaard 1986.*

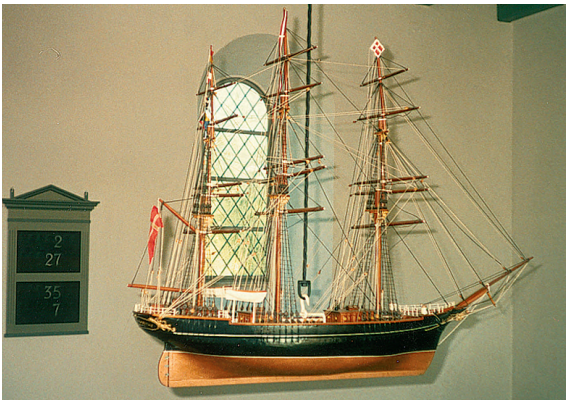

Fuldskibet »Hans Iuel« i Vejrum Kirke, tidligere i Viskum, ca. 1830. Foto Jørgen Østergaard.

Fregatten »Martha« i Finnderup Kirke. Foto Jørgen Østergaard 1987.

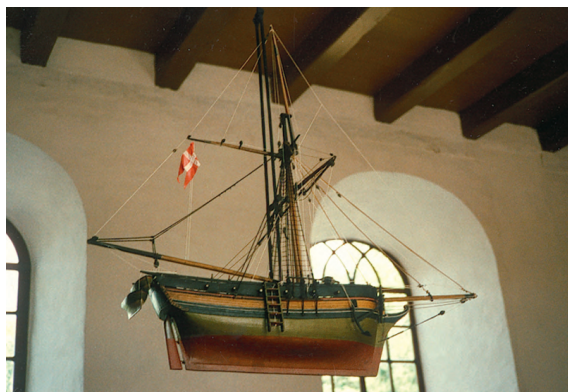

Fuldskibet »Dronning Margrethe af Danmark« i Lovel Kirke. Foto Jørgen Østergaard 1987.

*Fuldskibet
»Håbet« i Sønder
Resen Kirke. Foto
Jørgen Østergaard.*

*Sluppen »Prøven« i
Højbjerg Kirke,
1823. Foto Jørgen
Østergaard.*

*Korvetten »Rota« i
Langå Kirke. Foto
Jørgen Østergaard.*

I *Højbjerg* ses den dejlige model af sluppen »Prøven« fra 1823, skænket af købmand Hald fra Århus, hvis far var præst og avlsbruger i Højbjerg. I *Langå* en model af korvetten »Rota«, der i 1838 bragte Thorvaldsen og hans statuer til København fra Rom.

Sådan kunne man blive ved. Der er i de ca. 120 kirker i det gamle Viborg amt (bortset fra Salling) ophængt skibe i omtrent en tredjedel – klart under gennemsnittet, hvilket ikke kan undre med den indenlands beliggenhed.

Skikken med at ophænge skibe stammer oprindeligt fra søfartsbyerne ved Middelhavet. I ægyptiske grave har man fundet lermodeller, der har stået i templerne. Herfra er skikken senere spredt til Vest- og Nordeuropa. Skulle man ud på en farefuld sejlads, satte eller hængte man en model af sit skib op i kirken for at få beskyttelse på sin færd. Når man så kom hjem, kunne man tage modellen hjem igen. Men alle kom ikke hjem, og modellerne blev stående. Derved ændredes betydningen til nu at være et minde om rejser, folk og skibe. Gennem tiden blev modeller en del af udsmykningen i søfartsbyernes kirker. Som det ovenfor er berettet, findes der også i vort land kirker, hvori der er ophængt adskillige modeller, hvorved oplevelsen af en meget nær tilknytning til søen og dens folk føles meget stærk. Flest i *Sønderho Kirke* på Fanø, hvor det lavloftede rum er fyldt med ikke mindre end 15 skibsmodeller!

Kan artiklen give inspiration til yderligere besøg i vore gamle kirker, er formålet nået.

Kirkeskibe i gammel Viborg amt, bortset fra Salling

Situationen marts 2004

Almind: »Anne«

Asmild: »Tabor«

Bigum: »Nielsine«

Bjerringbro: »Jylland«

Dollerup: »Norske Løve«

Egeris (Skive): »Fridericus Quartus«

Finderup: »Martha«

Fiskbæk: »Kohrazin«

Fjelsø: »Nordstjernen«

Gedsted: »København«

Hjermind: »Danmark«

Hjorthede: »Margrethe«

Hvilsom: »Marie Kirstine«

Hvornum: »Danmark«

Hvam: »København«

Højbjerg: »Prøven«

Højslev: »1900«

de personer, der er nævnt i regnskabet, driver ølbrygning som et primært håndværk. De er en skønsom blanding af rådmænd, okse- og hesteekportører, købmænd og håndværkere. Og forklaringen er simpelthen den, at det frem for alt var konerne, døtrene og tjenestepigerne, der stod for brygningen, hvorfor kvinderne da også blev kaldt for »ølkoner«⁴¹

I et brev dateret 13. marts 1491 nævnes en overenskomst mellem borgmestre, råd og menige borgere, hvor det forbydes at købe, sælge og drikke andet dansk øl, simpelthen for at beskytte det lokale bryg. Overenskomsten bliver ratificeret af Kong Hans 21. januar 1492.⁴²

Bryggerne er ikke jævnt fordelt i byen, men er koncentreret i Sankt Mogens, Hans, Mathias og Peder sogne, der vist nok lå i de vestlige dele af byen.⁴³

Den malt, der er nævnt i regnskabet, strakte til 1.069 tønder øl.⁴⁴ I et tilsvarende regnskab fra 1625-1626 er der betalt afgift af malt til 2.198 tønder.⁴⁵ Over 100 år en stigning i toldindtægten og i tørsten på over 100 %.

Der er en ganske morsom kilde, hvor der nævnes import af råmaterialer, i dette tilfælde pors til ølbrygning. I bisp Gunnars levned hører vi om bonden, der i 1220 kommer til Viborg og her første gang smager det stærke tyske øl: »da dette øl lige var kommet til Viborg, var der en bonde dér fra egnen, som for de penge, han havde fået ved at sælge sin pors, drak sig en sådan rus deri, at han gik fra sans og samling og som en gal hund rev og bed alle, der kom ham nær«.⁴⁶

Håndværkere i 1600-tallet

Hvor mange håndværkere var de i 1600-tallets Viborg? Talmaterialet er utilstrækkeligt. Johan Hvidtfeldt har, ved at sammenholde oplysningerne fra nedenstående mønstringsruller, et indkvarteringsregister og smedelavets skrå, regnet sig frem til at der i 1646 var ca. 225 håndværkere i byen.⁴⁷

Sammenfatning

Der er blevet drevet håndværk, f.eks. kammageri, skomageri, trædrejning, smedning, oparbejdning af stål og smykkefremstilling ved Viborg Sønderløse i hvert fald siden 1018. Hovedparten af produkterne fra den-

Laug 1631 (A)	Håndværk	1404-1509 (B)	1624 (C)	1643 (D)
Skrædder	Skræddere	x	14	11
Skomagere	Skomagere	x	16	21
Vævere	Vævere		4	5
Feldbereder	Skindere eller feldberedere Malere Handskemager Buntmager	x	0 2 0 1	5 5 1 0
Snedker	Snedkere Tømrer Bødkere Billedsnidere Hjulmænd Murere	x	10 6 1 1 1 6	9 7 5 2 0 9
Smede	Smede Kedel- og knivsmede, spøremagere Kobbersmed Sværfege Bøsse­magere Lygtemager Tinstøbere Sejermagere Guldsmede Remmere Sadelmagere Hattemagere	x x x x	10 2 0 3 3 0 1 2 2 2 8 2 3	12 4 1 3 2 1 2 1 4 1 3 3
Ukendt lav	Glar­mestre Kandestøber (Smedelav?) Blytækker Stenpikker Vognmand Perlestikker Bagere Værkmester (armbrystmager) (Smedelav?)	 x x	2 1 0 0 0 0 0	3 0 1 1 1 1 3

ne tidlige periode er efter al sandsynlighed indgået i en selvforsyningsøkonomi for den danske konge Knud den Stores følge, når han var i Viborg. Nogle af produkterne er gået videre til bytte eller salg, f.eks. har der givetvis været efterspørgsel på højstatusgenstande, når der blev afholdt ting.

I årene efter 1026 neddroledes aktiviteterne, men placeringen af en bebyggelse tæt ved eller direkte på fast grund ved Søndersøs nordende ændredes næppe, og håndværk bliver der stadig udført på stedet de næste 300 år.

I St. Sankt Peder Stræde lå der et gårdanlæg frem til 1050-51, hvor der sker en stor omstrukturering. Der blev anlagt en gade med kantsten, og bygget et gadevendt hus tværs henover gårdområdet. Med dette tog Viborg formodentlig sine næste skridt i urbaniseringsprocessen. I 1060 er bispesædet markant i bybilledet, og med tiden rejses der 12 sognekirker og fire klostre. Håndværkere er der i byen, og selvfølgelig i et antal, så de kunne udføre de erhverv, der var behov for. Nogle har måske været knyttet til klostrene og fremstillet klokker, røgelseskar og andet liturgisk udstyr. På reformationstiden hører vi, at der hos gråbrødrene var både et lille teglværk og en kedelsmedje, så tanken er ikke helt uden kildebelæg.⁴⁸

Med udgangspunkt i kammagerens virksomhed ser det ud til, at der er et markant skifte i 1200-tallet. Kronhjortetakken forlades som råmateriale, og i stedet benyttes de mere tilgængelige og billigere knogler fra husdyr. I dette skifte skal fremkomsten af en mere selvstændig stand af håndværkere måske findes.

Fig. 18. Gilder og håndværkere 1400-1643.

A: Opstillingen fra 1631 er fra en kilde, der skildrer en nyordning af lausvæsnet.⁵⁰

B: Lore Sprandel-Kraft har på baggrund af de skriftlige kilders oplysninger om enkeltpersoners til- eller efternavn samlet listens oplysninger. Det skal nævnes, at selv om man har et håndværkerefternavn, er det jo ikke givet, at man selv har drevet erhvervet.⁵¹

C og D: Oplysningerne er hentet fra henholdsvis mønstringsrullen af 1624 (C) og en indkvarteringsliste fra 1643 (D). Tallene udtrykker ikke nødvendigvis det totale antal af håndværkere inden for et givet fag, da de næppe alle står optegnet i mønstringsrullen. Tallene må trods alt give en fornemmelse af forholdet mellem de forskellige håndværk.⁵²

De seks lav havde hver deres skrå, men alene smedelavets skrå fra 1643 er bevaret (Smedelavets yngre protokoller og øvrige lausartikler er overdraget til Viborg Stifismuseum i 2003).

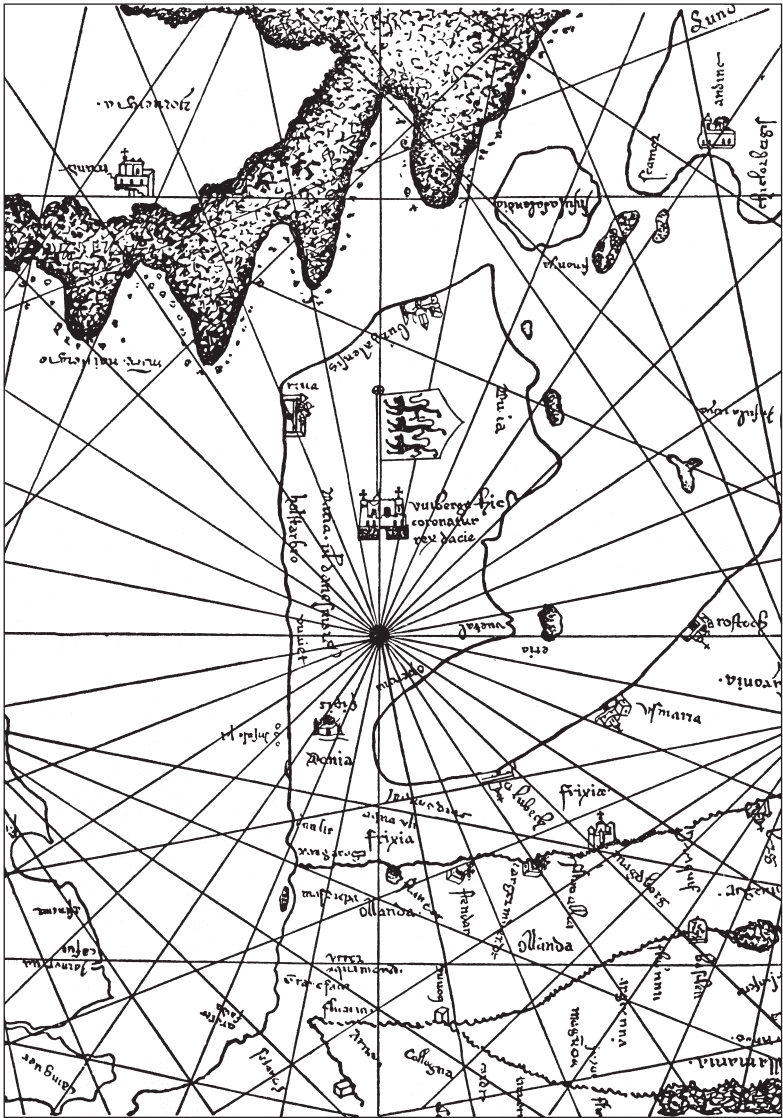

Fig. 19. Venetiansk portolan (havnkort) fra 1339 med den latinske tekst, »vuberg hic coronatur rex dacie« – Viborg, her krones den danske konge.

Fra 1500-1600-tallet kan vi se, at der er et differentieret udbud af håndværkere. Viborg var trods alt med hensyn til befolkningstal i 1672 landets syvende største by med 2.704 indbyggere.

Man skulle tro at byen ville have oplevet et stort tilbageslag ved reformationen i 1529. En begivenhed, der berøvede byen dens sognekirker og klostre. Men det synes ikke at være tilfældet. Viborgs betydning som landstingsby og bispesæde trak stadig folk til byen, især under landstingets møder. Viborg blev derfor, sammen med Odense, adelens foretrukne by, primært når det gjaldt forretninger, men også når der skulle holdes barnedåb, bryllupper m.v. Det gav plads for dygtige håndværkere, hvis arbejde var værdsat af adel, gejstlighed og borgerskab.⁴⁹ Det er nok i det lys, vi skal se oplysningerne om både malere, billedsnidere og perlestikkeren (fig. 18).

Viborg følger ikke helt flertallet af Danmarks købstæders udvikling. Dens betydning ligger ikke i en gunstig beliggenhed for storhandel og håndværk. Byen var et midtpunkt med landsting, som kongehyldningsby (fig. 19) og indtil 1536 som et kirkeligt center.

Noter og litteratur

1. Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, 1987, s. 12.
2. Artiklen er også trykt i en engelsksproget version i *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*, 2006.
3. Turi Thomsen: Værkstedet – bygningsarkæologisk redegørelse, *Viborg Sønderø 1018-1030*, s. 271-98.
4. Arne Jouttijärvi og Lars Møller Andersen: Affald fra metalbearbejdning, *Viborg Sønderø 1018-1030*, 2005, s. 321-64.
5. Frederik Callesen, Jesper Hjerminde og Morten Søvsø: Genstande af træ, *Viborg Sønderø 1018-1030*, 2005, s. 439 f og 447 f.
6. Jesper Hjerminde, Mette Iversen og Else Roesdahl: Genstande af metal, *Viborg Sønderø 1018-1030*, 2005, s. 471.
7. Jesper Hjerminde og Connie Jantzen: Genstande af træ, *Viborg Sønderø 1000-1300*, 1998, s. 227-46. Connie Jantzen: Genstande af metal, *Viborg Sønderø 1000-1300*, 1998, s. 185-214.
8. Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, 1987, s. 98 ff.
9. Arne Jouttijärvi og Lars Møller Andersen: Affald fra metalbearbejdning, *Viborg Sønderø 1018-1030*, 2005, s. 321-64.
10. VSM 11B.

11. Erik Levin Nielsen: Pederstræde i Viborg. Købstadsarkæologiske undersøgelser 1966/67, *Kuml 1968*, 1969, s. 23-81. Erik Levin Nielsen. De byarkæologiske undersøgelser i Viborg, *Arkæologi og naturvidenskab, Rapport fra det byarkæologiske seminar på Odense Universitet 3.- 4. maj 1974* (= Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsvidenskab, Odense Universitet), ed. Henrik M. Jansen, 1975, s. 54-62. Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, 1987, s. 98.
12. Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, 1987, s. 74.
13. Arne Jouttijärvi og Lars Møller Andersen: Affald fra metalbearbejdning, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 321-64.
14. Bjarne Lønborg: Støbematerialet, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 217-26.
15. VSM 838D.
16. Karen Marie Bojsen Christensen: Knogle og tak, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 141.
17. Hans Krongaard Kristensen: Patrice, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 215-16.
18. VSM 201E.
19. Jørgen Steen Jensen (ed.): *Tusindtallets Danske Mønter*, 1995.
20. Tage E. Christiansen: Røgelseskar fra Viborg, *Middelalderstudier, Bidrag 1*, 1970, 30 ff.
21. Kai Uldall: *Danmarks Middelalderlige Kirkeklokker*, 1906, s. 68 ff.
22. Jens Velle: *Et middelalderligt bronzestøberi i Odense*, 1988, s. 41.
23. Jesper Hjerminde: Feber, bullensskab og overtro – fire runefund fra Viborg, *Fra Viborg Amt*, 1997, 167 f.
24. Jette Linaa Larsen: Kammageren. Takmaterialet fra Viborg Sønder sø, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 365-92.
25. Karen Marie Bojsen Christensen: Knogle og tak, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 152.
26. Tove Hatting: Dyreknoget, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 301 ff. Inge Bødker Enghoff: Dyreknoget fra vikingetidens Viborg, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 256 ff.
27. Harry Kenward: Insect and other invertebrate remains, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 224.
28. Erik Levin Nielsen: Pederstræde i Viborg. Købstadsarkæologiske undersøgelser 1966/67, *Kuml 1968*, 1969, s. 66.
29. Hanne Koch: Læder, *Viborg Sønder sø 1000-1300*, 1998, s. 157-84. Margit Petersen: Skomageren og garveren. Læder og pelsværk, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 393-414.
30. Kaare Lund Rasmussen og Jesper Hjerminde: Bestemmelse af proveniens og brændingstemperatur på tidligmiddelalderlig keramik, lerklining m.v. fra Viborg og Spangsbjerg, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 423-38. Jesper Hjerminde: Keramik, *Viborg Sønder sø 1018-1030*, 2005, s. 415-22.

31. Hans Krongaard Kristensen: Bebyggelsen, *Viborg Sønderlø 1000-1300*, 1998, s. 73.
32. Jesper Hjermand og Connie Jantzen: Genstande af træ, *Viborg Sønderlø 1000-1300*, 1998, s. 227-46. Connie Jantzen: Genstande af metal, *Viborg Sønderlø 1000-1300*, 1998, s. 185-214.
33. Frederik Callesen, Jesper Hjermand og Morten Søvsø: Genstande af træ, *Viborg Sønderlø 1018-1030*, 2005, s. 439-58. Jesper Hjermand og Connie Jantzen: Genstande af træ, *Viborg Sønderlø 1000-1300*, 1998, s. 227-46.
34. Connie Jantzen: Genstande af metal, *Viborg Sønderlø 1000-1300*, 1998, s. 185-214.
35. Claus Malmros: Træartsbestemmelse, teknik og ressourcer, *Viborg Sønderlø 1018-1030*, 2005, s. 459-68.
36. A. Heise: *Diplomatarium Vibergense*, 1879, kilde 353.
37. Bjørn Poulsen: Byens styre og næring, *Viborgs historie*, 1, ed. Henning Ringgaard Lauridsen, 1998, s. 162.
38. VSM 243C.
39. M.E. Gulddal: En middelalderlig teglovn fra Bruunshaab, *Fra Viborg Amt*, 1958, s. 9-11.
40. A. Heise: *Diplomatarium Vibergense*, 1879, kilde 38.
41. Erik Kjersgaard: *Mad og øl i Danmarks middelalder*, 1978, s. 89 ff.
42. A. Heise: *Diplomatarium Vibergense*, 1879, kilde 120 og 125.
43. Hans Krongaard Kristensen: *Middelalderbyen Viborg*, 1987, s. 55 f. og fig. 42.
44. Aage Andersen og Annemette. S. Christensen: Et acisseregnskab fra Viborg, *MTV*, 10, 1980, s. 18-29.
45. Johan Hvidtfeldt: Viborg bys historie indtil 1660, *Viborg Købstads Historie*, 1, 1940, s. 63.
46. Hans Olrik: *Viborg Bispen Gunners Leved*, 1892, s. 7.
47. Johan Hvidtfeldt: Viborg bys historie indtil 1660, *Viborg Købstads Historie*, 1, 1940, s. 42.
48. Bjørn Poulsen: Byens styre og næring, *Viborgs historie*, 1, red. Henning Ringgaard Lauridsen, 1998, s. 162. I Odense lå da også grydestøberens virksomhed inde på selve sortebrødrenes område, se Jens Vellev: *Et middelalderligt bronzestøberi i Odense*, 1988.
49. Ole Degn: Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700, *Historie, Jyske samlinger, Ny række*, 17,4, 1989, s. 534.
50. Helge Søgaard: Lavenes rang og udbredelse, *Gamle Danske Håndværk*, red. Georg Nellemann og J. Danielsen, 1971, s. 18.
51. Lore Sprandel-Kraft: Handel und Gewerbe und ihre Träger im spätmittelalterlichen Viborg (Dänemark), *Hansische Geschichtsblätter*, 96, 1978, s. 64.
52. Johan Hvidtfeldt: Viborg bys historie indtil 1660, *Viborg Købstads Historie*, 1, 1940, s. 79 ff.

Forkortelser:

VSM

Viborg Sønderø 1000-1300

= Viborg Stiftsmuseum.

= Jesper Hjermand, Mette Iversen og Hans Krongaard Kristensen (red.): *Viborg Sønderø 1000-1300*. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85. (= Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, XXXIV), 1998.

Viborg Sønderø 1018-1030

= Mette Iversen, David Robinson, Jesper Hjermand og Charlie Christensen (red.): *Viborg Sønderø 1018-1030*. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid. (= Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, 52), 2005.

Jesper Hjermand. Født 1956. Uddannet som middelalderarkæolog og ansat som museumsinspektør ved Viborg Stiftsmuseum. Har skrevet en række bøger og artikler og stået for formidlingsinitiativer, hovedsagelig med afsæt i Viborg og Viborg-egnens arkæologi, kultur og lokalhistorie. Adresse: Vordevej 50, Vorde, 8831 Løgstrup

Seksten salver

De henrettede – Undallslund Plantage ved Viborg 1946-1949

Første salve

Den 8. oktober 1946 kl. 01.30 lød en skudsalve i Undallslund Plantage ved Viborg. Ud over dem, der opholdt sig det sted, hvor salven faldt, var der næppe mange, der hørte skuddene. Måske beboerne i det nærliggende skovfogedhus, som må være blevet vækket af larmen, da først bilerne med vagtmandskab og henrettelsespeloton indfandt sig og lidt senere den kortege, hvori også bilen med den dødsdømte befandt sig.*

Den første henrettelse af dødsdømte vest for Storebælt i forbindelse med retsopgøret efter besættelsen var gennemført. Den sidste henrettelse i Undallslund Plantage fandt sted den 12. juli 1949. I alt 16 blev henrettet i Undallslund. De, der var dødsdømt øst for Storebælt, blev henrettet i København, på det nuværende Christiania. Det drejede sig om 30 eksekverede dødsdomme.

Med 16 gennemførte henrettelser ved Viborg havde byens borgere god mulighed for efterhånden at lære sig at tyde de tegn, der angav, at en henrettelse var nært forestående, ikke mindst fordi procedurerne ved hvert enkelt henrettelse stort set forblev uændrede, når bortses fra, at man meget hurtigt gik over til at give ordren »Fyr« ved at pelotonkommandanten lod armen falde, i stedet for at råbe ordren. Men det var jo blot en sag, der udspillede sig i dybeste hemmelighed ude på selve henrettelsespladsen. Hvad der foregik i byen, når en henrettelse var under opsejling, blev ret hurtigt ret åbenlyst for enhver: Man observerede fremmede politibiler i byen, ligkister blev bestilt og afhentet af militærbiler osv., og der brændte lys døgnet rundt i den ene, den sydligste celle, eller begge de sydligste celler i Viborg Arrest.

Den sydligste celledør på øverste etage i Viborg Arrest. Bag denne dør tilbragte Frantz Toft, som den første, der skulle henrettes i Undalls-lund Plantage i oktober 1946, sine sidste døgn og timer. Skulle to henrettes samme nat, blev også nabocellen taget i anvendelse. Efter den sidste henrettelse blev cellen atter taget i brug som almindelig fængsels- og arrestcelle. Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2005.

I Viborg Arrest

De dødsdømte tilbragte deres sidste døgn og timer i Viborg Arrest. Her sagde de dømte også farvel til deres familie; en ubærlig smerte, må man tro.

At dømme efter de fleste kilder, om end disse generelt er sparsomme og skal behandles med varsomhed, fik de dømte god behandling i arresten, hvor man søgte at lette de vanskelige timer så meget som muligt, såvel for de dømte som for deres familier. Ikke desto mindre slog den hævntrøst, som i mangt og meget var det bærende element i retsopgøret efter besættelsen, til tider også igennem her. De fleste af de dødsdømte var kendte som notoriske uhyrer, torturbøddler, stikkere, mordere og plageånder, og skønt de også var mennesker, og skønt man søgte at tage hensyn til deres situation, så kunne det angiveligt fra tid til anden løbe af med bevogtningspersonalet.

Det skete ved i hvert fald en af henrettelserne, hvor den dødsdømte netop var blevet hentet ud af sin celle og blev ført ned gennem arrestbygningen. Da det lille optog var ud for toiletterne på 1. etage, bad den

dømte om lov til at gå på toilettet. Svaret fra et af medlemmerne af bevogtningspersonalet var: »Det kan sgu være lige meget. Om 20 minutter skider du alligevel i bukserne.« Der er ikke langt fra Viborg Arrest til henrettelsespladsen i Undallslund Plantage, og når kortegen var nået der ud, gik det hurtigt.

Offentligheden havde selvsagt ikke adgang til henrettelsespladsen, end-sige til at overvære henrettelserne. Men når nysgerrigheden er stærk nok, kan man jo prøve at komme så tæt på som muligt.

En øjenvidneskildring

En lille gruppe unge mænd havde i 1948 gjort sig bekendt med de mange tegn i byen på, at en henrettelse var under opsejling. Når så arresthuset og Undallslund blev afspærret, vidste man, at en henrettelse var umiddelbart forestående, altså ville blive gennemført den kommende nat, idet alle henrettelser blev gennemført om natten. Den 14. januar 1949 op-trådte tegnene med nærmest monoton tydelighed, med den variation, at meddelelsen til herværende beretning af tredjemand, sådan nærmest i for-bifarten, fik oplyst, at der samme dag af en militærbil var blevet afhentet to kister hos ligkistehandleren i Dumpen.

Lige før midnat natten til den 15. januar 1949 begav den lille gruppe unge, nysgerrige mænd sig ud på deres forehavende: De ville følge en henrettelse så tæt, som de kunne. Det var et ikke ufarligt projekt. Vagtmandskabet i Undallslund Plantage, der både skulle holde nysgerrige væk og ikke mindst forhindre eventuelle befrielsesforsøg, var spændt, nervøs til det yderste, og bevæbnet med skarpladte våben. Selv de officerer, som skulle inspicere mandskabet, lavede larm, når de gik gennem plantagen, for ikke at blive skudt af de soldater, de var ude for at inspicere. Men de unge mænd begav sig ufortrødent ned til arrestbygningen bag rådhuset for på nærmeste hold at overvære, når den eller de – der var jo leveret to kister, og man havde tillige observeret lys i to celler – dødsdømte blev ført ud på deres sidste køretur. Også området bag rådhuset var afspærret af svært bevæbnede vagter, og den vagthavende bad de unge gå en anden vej, da de foregav at være tilfældigt forbipasserende, på vej ned i Sankt Nicolai Gade. Ikke desto mindre nåede det lille selskab at få et glimt af hektisk aktivitet i det afspærrede område.

De unge fjernede sig fra arrestbygningen og begav sig på cykler ud ad Skivevej. Også flere af beboerne på Skivevej, en fast del af ruten fra arres-

ten til henrettelsespladsen, var med tiden blevet klar over, at disse natlige korteger på vej ud af byen betød en henrettelse. I mangeltiden efter besættelsen var natlig trafik ikke hyppigt forekommende; derfor ikke mærkeligt, at man blev opmærksom, når en række køretøjer passerede ved nattetide.

I januarnatten 1949 var der næppe mange, der bemærkede cyklisterne, og de nåede da også frem til Undallslund, hvor de som forventet kunne konstatere, at hele området var effektivt afspærret, og hvor de klogeligt holdt sig på afstand af såvel afspærringer som bevogtningsmandskab. De tog opstilling ved indkørslen fra Skivevej, i skjul af skovens træer, for derfra at iagttage bilerne med de dødsdømte, når disse passerede. Omkring kl. 00.30 nærmede en bilkolonne sig, sagtnede farten og drejede ind ad skovvejen, der førte ind til henrettelsespladsen. I den midterste af de tre vogne, et salatfad, sad den dødsdømte, lidt foroverbøjet, idet hans hænder var bundet på ryggen. Da kolonnen var passeret, kørte den lille gruppe lidt ud ad Skivevej for at komme i en forventelig lidt mere gunstig position, uden at de dog turde komme for nær af frygt for at blive opdaget. De fandt en markvej, som førte forbi skoven i nogen afstand, og her tog de opstilling i forvisning om, at de på dette sted i det mindste ville kunne høre skuddene. Efter at de havde ventet et lille kvarters tid, lød en salve. En henrettelse var gennemført.

Gruppen påbegyndte hjemturen, men nåede ikke langt, før den mødte endnu en bilkolonne på vej fra byen til Undallslund. De dømte blev kørt ud til Undallslund enkeltvis, og først, når den ene henrettelse var fuldbyrdet, blev den næste dødsdømte bragt ud til henrettelsespladsen.

Denne gang forsøgte gruppen at komme lidt nærmere til stedet for dødsdommens fuldbyrdelse. De sneg sig gennem nattemørket, over marker og langs et læhegn, ind i plantagen. Her kom man så tæt på henrettelsespladsen, at man kunne høre stemmer, dog uden at skelne ordene, og man kunne skimte lys mellem træerne. De unge ventede i ca. fem minutter. Så lød en bragende salve; man var tæt på. Klokkeren var da ca. 01.30. Fra den dødsdømte blev kørt ind i skoven til henrettelsen fandt sted, var hver gang forløbet mellem 10 og 15 minutter.

Man kunne køre hjem i forvisning om, at der ikke ville finde flere henrettelser sted den nat. Man havde set to oplyste cellevinduer, man vidste, at der var afhentet to ligkister, og man havde hørt to skudsalver. To liv var forbi. Og dagen efter stod en kort meddelelse i aviserne om, at to mænd, der i henhold til lands- og højesteretsdomme var dømt til døden, var blevet henrettet til morgen.

Det var to af de 16, der blev henrettet i Undallslund Plantage. Men hvem var de 16, og hvad havde de bedrevet, siden de var hjemfaldne til den yderste straf? Herom i det følgende.

De henrettede

Frantz Erik Toft. Foto i Bjarne Wagner-Augustenborgs samling.

Frantz Erik Toft blev født på en gård ved Hals den 18. maj 1926. Efter at have flyttet en del rundt endte familien i Aalborg, hvor Frantz Toft blev frygtet og hadet som følge af sit arbejde for Gestapo. Hans beslutning om at gå i tysk tjeneste var muligvis, i modsætning til så mange andre Gestapofolks, ideologisk inspireret. I en periode frem til 1942 var han medlem af den nazistiske ungdomsorganisation NSU (Nationalsocialistisk Ungdom), og få dage før sin 16 års fødselsdag begyndte han på ungdomsførerskole i Berlin. Den 12. april 1943 meldte den 17 år gamle Franz Toft sig ind i DNSAP (Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti), og fra foråret til efteråret 1943 var han beskæftiget hos den tyske besættelsesmagt som brandværnsmedhjælper på den store luftwaffeflyvebase ved Aalborg og tillige på Karup Flyveplads. I samme periode deltog han desuden i seks ugers uddannelsesforløb på Schalburgkorpsets skole i Birkerød. Fra efteråret 1943 til november 1944 var Toft i tysk tjeneste som uniformeret og bevæbnet sabotagevagter, frem til den 16. maj 1944 på søflyvepladsen ved Aalborg og derefter i Italien og Frankrig, hvor han fungerede under Organisation Todt. Fra januar 1945 og frem til befrielsen 5. maj 1945 arbejdede han så som medhjælper hos Gestapo i Aalborg.

I denne periode deltog Toft i mange anholdelser og mishandlinger af en lang række danskere, ligesom han deltog i flere Schalburgtager med sprængning og ildspåsættelser. Den kun 19-årige Frantz Toft nåede altså på fire måneder at begå så mange og så grove forbrydelser, at det senere

kostede ham livet. I retssagen mod ham blev der især lagt vægt på hans ivrige engagement hos Gestapo samt på et drabsforsøg på en politibetjent, der havde forsøgt at likvidere ham. Toft havde ikke, som stort set alle andre henrettede, slået nogen ihjel. Han havde forsøgt, men forgæves, og havde ikke desto mindre begået så alvorlige forbrydelser, at han blev dømt til døden. Blot tyve år gammel var Toft den yngste af de 46 personer, som blev henrettet. Andre, der havde begået endnu værre forbrydelser, slap ved juridiske undvigemanøvrer fra retsopgøret med livet i behold, men Toft vedgik i hovedsagen de anklager, der var rejst mod ham, og fastholdt i øvrigt til det sidste, at han havde kæmpet for en god sag. Endelig må man ikke se bort fra, at sagen mod Frantz Toft gennemførtes som en af de første, mens hævn tørsten endnu var på sit højeste. Andre slap kun kort tid senere fra at have begået værre forbrydelser med livet i behold. Efter at Frantz Toft var ført til henrettelsespladsen og bundet i skydeskuret i oktobernatten 1946, var hans sidste ord: »Hils mor.«

Frantz Erik Toft, 20 år gammel, blev henrettet i Undallslund Plantage den 8. oktober 1946 kl. 01.30. Han ligger begravet på Almen Kirkegård i Aalborg.

Som alle henrettede blev Frantz Tofts lig kremeret. Hvor hadet han var i Aalborg, kom til udtryk, da hans urne den 10. oktober skulle nedsættes. Hans forældre og to søskende ventede ved det gravsted, de havde købt, og med en times forsinkelse kom en kirkegårdsarbejder i snavset arbejdstøj slentrende med en urne under den ene arm og en spade i hånden. Uden et ord til familien gravede manden et hul i jorden, propede urnen ned, smed jord på og klappede til med spaden. Så vendte manden ryggen til de pårørende, og slentrede uden et ord bort fra stedet. Lidt fremme ad stien begyndte han at fløjte.

Walther Heldtberg blev født i Sønderborg den 25. september 1924. Den ene af hans brødre blev ved krigsudbruddet indkaldt til den tyske Vær-

Walther Heldtberg. Foto i Bjarne Wagner-Augustenborgs samling.

nemagt og faldt under felttoget i Polen, mens den anden blev Gestapomedhjælper i Aalborg, hvilket der efter befrielsen blev kvitteret for med en dom på 12 års fængsel for landsforræderi. Walther Heldtberg blev som 19-årig den 15. september 1943 ansat som uniformeret og bevæbnet sabotagevagt ved Kastrup Lufthavn. Her var han frem til den 13. februar 1944. Fra 1. juni til 10. august 1944 var han uniformeret, men ubevæbnet sabotagevagt ved Vandel Flyveplads ved Vejle. I tiden fra den 2. til den 18. januar gjorde han så tjeneste for det tyske sikkerhedspoliti som uniformeret vagtmand ved Shellhuset i København, hvor han bl.a. flyttede lig i bygningens kælder, i reglen folk, der var dræbt eller tortureret til døde under forhør. Den 18. januar 1945 blev Heldtberg forflyttet til Gestapo på Højskolehotellet i Aalborg, hvor også hans bror gjorde tjeneste. Her arbejdede han frem til den 3. marts 1945, da han blev anholdt af tyskerne, mistænkt for tyveri, afskediget og som straf sendt til Frøslevlejren, hvor han sad frem til befrielsen.

Under sin tjeneste i Aalborg deltog Heldtberg bl.a. i en lang række anholdelser og razziaer, der resulterede i, at flere af de anholdte blev sendt til Frøslevlejren. Til de øvrige forbrydelser, han begik i tysk tjeneste, hører en episode den 11. februar 1945, hvor der om aftenen havde samlet sig et større opbud af oprørte danskere i byens centrum. Sabotagevagter og marinevægtere havde vanskeligt ved at kontrollere situationen og kunne ikke holde de ophidsede danskere på afstand, skønt de skød op i luften. Da Heldtberg hørte om balladen, skal han have sagt, at han fan'ne nok skulle ordne dem, hvorpå han tog til Højskolehotellet, iklædte sig uniform, bevæbnede sig og begav sig hen til optøjerne ved posthuset. Her skød han ned i stenbroen umiddelbart foran folkemængden, vel vidende, at projektilerne ville springe op. Fire blev såret, og en 15-årig dreng blev dræbt. Også ved andre lejligheder gjorde han sig skyldig i vilkårligt skyderi, hvilket sammen med hans øvrige forbrydelser i Aalborg Kriminalret resulterede i en dom på livsvarigt fængsel. Vestre Landsret stadfæstede dommen den 16. oktober 1946, men Højesteret ændrede den 7. marts 1947 dommen til livsstraf, altså dødsstraf. Ifølge den mentalklæring, som amtslægen i Aalborg udarbejdede i forbindelse med sagen mod Heldtberg, var denne hverken sindssyg eller åndssvag, men fra barnsben følelsesmæssigt forrået og afstumpet. Han blev fundet egnet til straf, også dødsstraf.

Walther Heldtberg, 22 år gammel, blev henrettet den 11. april 1947 kl. 00.30. Hans urne blev siden nedsat i Nordborg på Als. To timer efter Heldtbergs henrettelse kom turen til Albert Dahl.

Albert Johannes Dahl. Avisudklip i Martin Larsens samling.

Albert Johannes Dahl blev født den 26. februar 1917 på Frederiksberg. Efter en lidt omflakkende ungdom, hvor han bl.a. måtte opgive at blive tømrer på grund af svigtende helbred, hvilket også betød at han blev kasseret på session, meldte han sig frivilligt til deltagelse i Finlandskrigen på finsk side, og her lærte han F. C. Schalburg at kende. Da han var hjemkommet til Danmark, opfordrede Schalburg ham til at gå ind i kampen mod kommunismen; en kamp, som var den direkte årsag til en del danskeres indtræden i Waffen SS. Hertil meldte Dahl sig i april 1940 og tjente til december 1943 bl.a. i Frikorps Danmark. Han var først blevet uddannet på rekrutskolen i Klagenfurt, og havde derefter gjort tjeneste på Østfronten og i Frankrig. Herefter blev han ansat hos Gestapo i Aalborg, hvor han virkede fra januar 1944 til befrielsen i maj 1945. De ugeringer, han begik her, var afgørende for at han blev dømt til døden. Han deltog i anholdelsesaktioner i og omkring Aalborg, hvorunder mere end 100 mennesker blev anholdt, og hvoraf mange senere blev overført til de tyske fangelejre Frøslev og Horserød, mens andre blev sendt til koncentrationslejrene i Tyskland. Atter andre blev dødsdømt og henrettet af tyskerne, og nogle døde af de mishandlinger, de blev udsat for hos Gestapo.

Albert Dahl optrådte som tolk, og deltog i mishandlingerne. Desuden deltog han i aktionen mod det danske politi den 19. september 1944, hvor tyskerne under dække af en falsk luftalarm tilbageholdt stort set den samlede danske politistyrke, som blev sendt til koncentrationslejrene i Tyskland. En ung mand fra Aalborg fortalte under retssagen mod Dahl, at han først på natten den 27. april 1945 var blevet indbragt på Højskolehotellet i Aalborg og ført ind på et kontor, hvor Dahl sad på hjørnet af et skrivebord med en pisk i hånden. Da den unge mand benægtede at have arbejdet for modstandsbevægelsen, greb to Gestapomænd ham, lagde ham på maven ned på et bord og fastholdt ham. Dahl sagde, at han nu ville få 20 slag, fordi han løj, og begyndte at slå, samtidigt med at han talte højt. Efter det tyvende slag rejste man den anholdte

op; han fik et par slag undervejs, og blev stillet midt på gulvet. Den anholdte bad om et glas vand. Til svar råbte Dahl, om den anholdte troede, at han befandt sig på et hotel. Derpå blev manden igen kastet ned på bordet, fastholdt, og atter tildelt 20 slag med pisken. Igen blev han rejst op, hvorpå Dahl gav ham flere slag i ansigtet og sagde, at det var kedeligt, at den unge mand var havnet på den forkerte side. Efterfølgende blev fangen sendt til Frøslevlejren. Han overlevede, men havde i lang tid efter mén efter mishandlingen. I sin afsluttende procedure betegnede statsadvokaten Dahls sag som en af de alvorligste, der havde fundet sted i Aalborg under besættelsen, og krævede lovens strengeste straf. Albert Dahl blev den 13. marts 1946 i Aalborg Kriminalret idømt livsvarigt fængsel. Anklagemyndigheden ankede sagen til Vestre Landsret, der den 20. august 1946 ændrede dommen til livsstraf. Højesteret stadfæstede dommen den 12. marts 1947.

Albert Johannes Dahl, 30 år gammel, blev henrettet den 11. april 1947 kl. 02.30. Hans urne blev nedsat på Almen Kirkegård i Aalborg.

Kristian Egede Lundholm. Foto i Martin Larsens samling.

Kristian Egede Lundholm blev født den 22. november 1919 i landsbyen Vive ved Hadsund. Familien var øjensynligt tysksindet, Lundholm interesserede sig levende for Tyskland og nazismen og meldte sig ind i DNSAP den 12. juli 1941. I efteråret 1943 gik han ind i den da nyoprettede Gestapoafdeling i Aalborg, til en start som tolk, derpå som grusomt effektiv Gestapomand; så grusom, at modstandsbevægelsen to gange forsøgte at likvidere ham. Imidlertid forlod han den synkende skude, med Gestapos godkendelse, den 1. maj 1945. Han blev anholdt i Århus den 5. maj 1945. Han var som nævnt uhyre »effektiv.« De forhør af indbragte danskere, i hvilke han deltog, udviklede sig ofte til regulære torturscener. I et tilfælde på Højskolehotellet i Aalborg blev en mand mishandlet så groft, at den pågældendes cellekammerater, som udmærket kendte manden, ikke kunne genkende ham, da han efter time-

lang mishandling blev smidt ind i cellen igen. I et andet tilfælde blev Lundholms offer over flere dage udsat for slag med pisk og stok i så voldsomt et omfang, at den pågældendes ryg og sæde var blodigt kød, og underlivet omdannet til dybe sår. Da endnu en afhøring med piskeslag tog sin begyndelse, bed den pågældende sig i hånden for at udholde smertene, hvilket fik Lundholm til grinende at sige, at offeret skulle lade være med at bide sig i hånden, fordi der kunne gå blodforgiftning i såret. Derefter truede Lundholm med at hente mandens hustru og udsætte hende for samme omgang, og da manden svarede, at han ikke kunne fortælle dem noget, han ikke vidste, og at han hellere ville have, at hans plageånder skød ham frem for at fortsætte pinslerne, svarede Lundholm, at det ville de sgu også gøre.

Lundholm udviste initiativ og effektivitet i en sådan grad, at han den 30. januar 1944 fik tilkendt den tyske orden Krigsfortjenstkorset af 2. grad, dels som påskønnelse af sin indsats mod sabotagegrupper, dels for sin indsats under strejkeuroligheder i København, hvor han bl.a. havde skudt ind i en folkemængde i Istedgade. Men på trods af påskønnelsen forsøgte han altså at forlade den synkende nazistiske skude i april 1945. Året efter, den 6. april 1946, blev Lundholm dømt til døden ved kriminalretten i Aalborg. Han ankede dommen, som han mente var for streng, men dommen blev stadfæstet af Vestre Landsret den 1. november 1946, og af Højesteret den 22. april 1947. Han blev overført fra Aalborg til Viborg Arrest tirsdag den 6. maj 1947. Fredag den 16. maj blev han om formiddagen gjort bekendt med, at henrettelsen skulle finde sted inden for det næste døgn. Om eftermiddagen fik han så besøg af sin kone og sin bror, som fik lov til at være i arresten til kl. 21.30. Så skulle de tage afsked.

Kristian Egede Lundholm blev ført fra arresten den 17. maj kl. 00.35. Henrettelsen fandt sted kl. 01.00. Samme nat skulle henrettelsen af Erik Lauritz Larsen gennemføres.

Erik Lauritz Larsen blev født den 19. maj 1924 i København. Af en eller anden grund kom han til Viborg, hvor han i efteråret 1942 lod sig hverve til tysk tjeneste. Efter at have arbejdet som vagtmand for Organisation Todt i Tyskland, rejste han tilbage til Danmark og havde fortsat tjeneste i Organisation Todt som vagt i Kastrup Lufthavn. Den 15. februar 1945 begyndte han efter ansøgning at arbejde for Gestapo, først på Shellhuset i København, derefter på Husmandsskolen i Odense. Han deltog i adskillige grusomme mishandlinger og dræbte gartner Vilhelm Rosendahl

Erik Lauritz Larsen. Foto i Martin Larsens samling

Jensen, handeldgartneriet i Svendborg. Larsen blev anholdt umiddelbart efter befrielsen, og hans sag behandlet af kriminalpolitiet i Odense. Først erkendte han drabet, men ændrede senere forklaring og fastholdt, at der var tale om vådeskud. Den 5. oktober 1946 blev Erik Lauritz Larsen dømt til døden i Odense Købstads Kriminalret. Østre Landsret behandlede ankesagen den 27. november 1946, hvor man ændrede underrettens afgørelse til fængsel på livstid. Den 18. april 1947 ændrede Højesteret Landsrettens dom, idet man stadfæstede underrettens dom, livsstraf. Den 7. maj 1947 om formiddagen blev Larsen sendt fra Odense Arrest til Viborg Arrest, hvortil han ankom om eftermiddagen. Han var klar over, at han skulle henrettes, og ifølge de to Viborg-præster Steinrud og Baun, som begge besøgte ham flere gange dagligt i cellen, skræmt fra vid og sans. Efter at være kommet til Viborg indsendte han en benådningensansøgning til Justitsministeriet; den blev afslået, og samme dag blev det bestemt af rigsadvokaten, at henrettelsen skulle finde sted den 17. maj 1947 kl. 01.30. Den 15. maj fik Erik Larsen uventet besøg af sin mor fra København, hvor hun af politiet var blevet orienteret om sønnens snarlige henrettelse, før sønnen var blevet underrettet, hvilket selvsagt medførte en overmåde ubehagelig oplevelse for dem begge.

Erik Lauritz Larsen blev henrettet den 17. maj 1945 kl. 01.30. Hans urne blev nedsat på Bispebjerg Kirkegård. Hans mor fik på graven opstillet en sort granitsten med navnet Erik i bronzebogstaver, og under navnet vermlinien: »Der er roser, som aldrig kan visne. Der er minder, som aldrig kan dø.« Erik Larsen var jo hendes søn.

Børge Thorkild Jensen blev født den 31. januar 1920 i København. Han var tilsyneladende lidt af en eventyrer, rejste i Grønland, Canada og USA. I begyndelsen af 1943 gik han ind i modstandsbevægelsen, for så i november samme år at melde sig til Waffen SS, muligvis fordi han fandt modstandsarbejdet for kedeligt. Fra december 1943 til foråret 1944 ar-

Børge Thorkild Jensen. Avisklip i Martin Larsens samling

bejdede Jensen for tyskerne i Danmark. Til en start angav han den sjællandske modstandsgruppe, han tidligere havde været medlem af. Modstandsfolkene blev sendt i koncentrationslejr, hvor en af dem døde. Andre af hans angiverier i Jylland førte til henrettelser og flere koncentrationslejr-fanger. Efter at have virket som angiver i Danmark, vendte han i foråret 1944 tilbage til Tyskland og deltog derpå i kampene på Vestfronten og senere mod partisaner i Jugoslavien. Her undgik han med nød og næppe at blive taget til fange og henrettet af partisanerne, kæmpede sig tilbage til tyske enheder, og blev derpå involveret i en specialopgave: Han indgik i en enhed, som blev kastet ned bag de amerikanske linier iført amerikansk uniform, med det, forgæves, formål at falde de allierede i ryggen. Under juleorloven i Danmark 1944 forsøgte Jensen at desertere, blev fanget, fængslet og atter frigivet i slutningen af marts 1945, sendt retur til Tyskland og igen sendt til fronten. Jensen deltog i nogle af de sidste kampe i Tyskland, blev taget til fange den 2. maj 1945, flygtede fra krigsfangenskabet og søgte op gennem Tyskland til Danmark. Ved grænsen meldte han sig den 1. oktober 1945 til de danske myndigheder og oplyste, at han var flygtet fra en tysk koncentrationslejr, men grænsepolitiet fandt hurtigt ud af, at Jensen havde andet på samvittigheden. Den 18. oktober blev han overført til arresten i Aalborg, hvor man forberedte sagen mod Jensen, der tilstod alt og villigt besvarede politiets spørgsmål. Sagen mod Børge Jensen fandt sted den 7. oktober 1946 i Aalborg Kriminalret. Der var ingen vidneførsel og derfor blot afsat en enkelt dag til sagen. Blandt en af årsagerne til at gå i tysk tjeneste angav Børge Jensen, at han gerne ville ud og se sig om, indtil han blev træt af tyskerne og ville ud af det hele. Byretten dømte ham til døden den 7. oktober 1946. Børge Jensen ønskede ikke at appellere dommen, da han gik ud fra, at det var intelligente mennesker, der dømte ham, og at de kunne overskue rækkevidden af hans handlinger, hvilket han ikke selv havde kunnet, som han udtrykte det. Dagen efter byrettens dom, den 8.

oktober 1946, blev Frantz Toft henrettet, hvilket kom som en chok for Børge Jensen, som skrev til statsadvokaten og bad denne fremskynde henrettelsen mest muligt. Justitsminister Elmquist kunne imidlertid ikke acceptere en henrettelse alene efter en underrettsdom. Sagen blev anket til Vestre Landsret, som den 21. december 1946 stadfæstede underrettens dom. Denne dom ankedes til Højesteret, som den 12. maj 1947 stadfæstede landsrettens dom. Børge Jensen havde ved begge instanser nægtet at deltage aktivt i sagen.

Børge Thorkild Jensen, 27 år gammel, blev henrettet den 23. maj 1947 kl. 01.00.

Hans Kristian Kristensen. Avisklip i Martin Larsens samling

Hans Kristian Kristensen blev født den 5. marts 1917 i Århus. Han var bankbud i byen, men blev i 1940, som så mange andre, opfordret af sin fagforening til at rejse til Tyskland. Her arbejdede han frem til sommeren 1944, hvor han rejste tilbage til Danmark og slog sig ned i Kolding. I byens natteliv traf den smarte, lidt lapset klædte Kristensen, kaldet »Smukke Hans,« bl.a. Gestapomanden Peter Karl Brinkmand, der opfordrede ham til at søge spændende og vellønnet arbejde hos Gestapo, hvor han blev ansat den 18. oktober 1944, med tjenestested på Staldgården i Kolding. Her udførte han politimæssigt arbejde og mishandlede i mindst 12 tilfælde på det voldsomste personer under afhøring. Efter befrielsen blev der rejst tiltale mod Kristensen, hvis sag blev behandlet ved Kolding Købstads Kriminalret, hvor dommen blev afsagt den 24. oktober 1946. Han blev idømt livsvarigt fængsel. Sagen blev anket til Vestre Landsret, som den 27. november 1946 ændrede underrettens dom til livsstraf. Højesteret stadfæstede landsrettens afgørelse den 29. maj 1947. Hans Kristian Kristensen blev overført til Viborg Arrest den 5. juni 1947. Efter Højesterets stadfæstelse ventede man en hurtig henrettelse, men sagen trak ud, idet Kristensen tilsyneladende havde familiemedlemmer, som ved hjælp af politiske forbindelser søgte at ud-

virke en benådning. Kristensen var blevet forlovet med en ung servitrice, mens han opholdt sig i Kolding, og i juli 1946 anmodede hun om, at hun og Kristensen måtte blive viet i fængslet. Tilladelsen blev givet, og vielsen fandt sted ved middagstid den 12. juli. De nygifte fik bevilget en time til bryllupsmiddag, som bestod af koteletter i fad og vanilleis, her til en enkelt øl og til isen sauterne. De nygifte fik ingen tid sammen alene, og kl. 18.00 blev bruden bedt om at forlade Viborg Arrest. De ansatte i arresten fortalte siden, at afskeden mellem de to var forfærdelig. Fredag den 1. august 1947 blev Kristensen orienteret om, at henrettelsen var nært forestående. Han var tilsyneladende rolig og afklaret. Omkring middag kom hans hustru, som han var sammen med om eftermiddagen, sammen med pastor Baun, og kl. 21.00 blev hustruen orienteret om, at besøget var forbi. Hun brød grædende sammen, da hun forlod arrestbygningen.

Hans Kristian Kristensen, 30 år gammel, blev henrettet omkring kl. 00.45 den 2. august 1947.

Aksel Godfred Nielsen. Foto i Martin Larsens samling

Aksel Godfred Nielsen, kaldet »Luchau,« blev født den 8. april 1920. Som barn og ung var han medlem af FDF, KFUM, Oxford-bevægelsen og Konservativ Ungdom og havde i krigens første tid tilknytning til modstandsbevægelsen, ligesom sin far og brødre. Imidlertid blev han tilsyneladende tiltrukket af nationalsocialismen. I august 1943 arbejdede han ved opførelsen af tyske befæstningsanlæg på den jyske vestkyst, og i september lod han sig hverve til Schalburgkorpset, hvor han en tid blev oppasser for korpsets leder, K. B. Martensen. I august 1944 blev Nielsen overført til SS, og fra februar 1945 og frem til befrielsen var han ansat ved Gestapo i Århus, som tolk, oversætter og som medlem af en specialenhed, hvor han deltog i eftersøgninger, anholdelser og afhøringer, i for-

bindelse med hvilke han udsatte ofrene for grov tortur. Desuden udførte han et manddrab og et forsøg på manddrab. Han blev ved alle tre retsinstanser dømt til døden.

I retten sagde Nielsen bl.a., at hans ulykke skyldtes, at han havde meldt sig til Schalburgkorpset, at han havde begået sine forbrydelser, fordi han følte sig tvunget, ikke af lyst, og at han ikke ville have handlet, som han gjorde, hvis han havde vidst, at han ville blive dømt til døden. Han bad for sit liv og lovede, at der ikke ville blive anledning til at klage over ham, hvis han blev skånet. Det blev han ikke. Den 4. september 1947 blev han overført fra Århus til Viborg Arrest. Den 10. oktober 1947, hen under midnat, ankom to civile medhjælpere fra Viborg som de første til Undallslund for at forberede nattens begivenheder, og kort efter midnat var alle, vidner og henrettelsespeloton, på plads. Nielsen, som til det sidste mente, at han ikke bar skylden for sine forbrydelser alene, ankom til henrettelsesstedet mellem 00.30 og 00.45. Han var rolig, nærmest lidt fraværende, og han forblev tavs, da han blev ført ned i anlægget og bundet i skydeskuret. Han så op mod himlen i den relativt lune oktobernat, indtil en af de civile assistenter trak den sorte hætte ned over hans hoved.

Aksel Godfred Nielsen, 27 år gammel, blev henrettet den 11. oktober 1947 kl. 01.00.

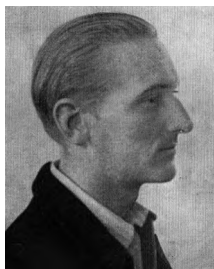
Peter Karl Brinkmand. Avisklip i Martin Larsens samling.

Peter Karl Brinkmand blev født den 30. december 1916 i Frørup på Fyn. Da han i 1938 skulle aftjene værnepligt, valgte han at blive militærnægter i Kompedal Plantage. I 1942 fik han som arbejdsløs anvist arbejde i en kulmine i Essen, blev efter kontraktens udløb uddannet kørelærer i Berlin, og arbejdede derefter som tolk og kørelærer i Berlin og Essen, hvor han traf en ung belgisk kvinde, som han giftede sig med i 1943; parret fik to døtre. I juli 1943 vendte han tilbage til Danmark, og den 30. september samme år blev han ansat hos Gestapo på Staldgården i Kolding, først som tolk og chauffør, derpå som særdeles aktiv Gestapomand.

Brinkmand udviklede et stort net af danske meddelere, stikkere, og gennemførte ofte efterforskningsopgaver alene, vedholdende og energisk; så energisk, at han blev en af Gestapos mest betroede medarbejdere i Kolding og fik tildelt Krigsfortjenstkorset af 2. grad. Ved kapitulationen flygtede han til Belgien sammen med sin familie, og forsøgte i juli 1945 at komme ind i Danmark, via Kastrup, under falsk identitet. Han blev anholdt, ført til Kolding, og sagen mod ham gik i gang i december 1945.

Blandt anklagepunkterne var, at Brinkmand, ud over at deltage i anholdelser og deportationer af op mod 200 mennesker, selv havde anholdt mindst 62 personer, hvoraf 22 blev sendt i koncentrationslejr, og af disse døde syv. Desuden havde han udført mindst 33 tilfælde af mishandling og tortur. Brinkmands »specialitet« var tilsyneladende med knytnæver at banke løs på ofrenes ansigter, ofte i halve timer, med deraf følgende voldsomme kvæstelser i ansigt og hoved. Den endelige dødsdom faldt 2. september 1947. 10. september 1947 ankom han til Viborg Arrest. Han var under sin arrestation blevet en flittig læser af Bibelen, og var tilsyneladende afklaret; han var indstillet på at dø. Til det sidste håbede han, at han kunne nå at få besøg af sin kone og døtre fra Belgien. Det fik han ikke. Efter at de civile medarbejdere i Undallslund Plantage havde vasket blodet væk fra skydeskuret efter henrettelsen af Aksel Godfred Nielsen den 11. oktober 1947 kl. 01.00, ankom Brinkmand til henrettelsesstedet kl. 01.20. Han havde lidt af stærk hovedpine hele dagen, og var tavs og indesluttet, da han blev bundet til væggen i skydeskuret. Her bad han en bøn, ganske højt, hvorpå den sorte hætte blev trukket ned over hans hoved.

Peter Karl Brinkmand, 30 år gammel, blev henrettet den 11. oktober 1947 kl. 01.30.

Johannes Rasmussen. Foto i Martin Larsens samling.

Johannes Rasmussen blev født den 18. august 1917 i Holstebro. Han var uaglært, arbejdede som bud, arbejdsmand og tegner, og var meget in-

teresseret i kemi. Han blev gift i 1940, og parret fik to børn. I 1943 fik han arbejde i Kolding og fik her kontakt med en lokal modstandsgruppe, som han med sin viden om kemi hjalp med at fremstille sprængstof. Desuden deltog han i produktion og distribution af illegale blade, i mislykkede og gennemførte sabotageaktioner og havde kontakt til en modstandsgruppe i Fredericia. Rasmussen var altså dybt involveret og engageret i modstandsarbejdet. Den 4. december 1943 blev han arresteret af Gestapo og ført til Staldgården, hvor han efter to dages mishandling brød sammen, fortalte hvad han vidste, og indvilgede i at arbejde for Gestapo, først som cellestikker i Staldgården i Kolding, siden i Vestre Fængsel, hvilken virksomhed, da den blev kendt af modstandsbevægelsen, gav ham tilnavnet »Snogen.« Han gik snart fra stikkervirksomhed over til mere offensivt Gestapoarbejde. Han blev vundet for tyskerne, arbejdede tæt sammen med Brinkmand, og var bl.a. skyld i, at syv medlemmer af modstandsgruppen Holger Danske blev anholdt, ligesom han forsøgte at skyde forfatteren Kelvin Lindemann og var tæt på at fange modstandsmanden »Flammen.« Rasmussen deltog selv i afhøringer og tortur, men da han ikke var fysisk stærk, havde hans slag ikke samme styrke som den, de øvrige Gestapofolk kunne præstere. Dette rådede Rasmussen bod på ved at stikke blyanter mellem fingrene på ofrene og klemme til indtil hud og væv bristede, hvilket var meget smertefuldt.

I februar 1945 blev Rasmussen af modstandsbevægelsen skudt gennem lungen under en aktion i Vamdrup, indlagt på tysk militærlazaret i Vojens, og rejste derefter hjem til sine forældre, hvor han blev anholdt den 6. maj 1945. Under sagen udfærdigede kredslægen i Kolding en erklæring, ifølge hvilken Rasmussen skønnedes egnet til påvirkning gennem straf. Ved by-, lands- og højesteret blev han dødsdømt. Han ankom til Viborg Arrest den 16. april 1948, og sit sidste besøg havde han her af sin hustru, der var hos ham den 12. maj om eftermiddagen. Ved aftens-tid skrev Rasmussen en erklæring, som han bad arrestpersonalet aflevere til Statsadvokaturen, og som siden blev offentliggjort i *Jydske Tidende*, den 9. december 1948. Her skrev han bl.a., at det var en retfærdig dom, han havde fået, for han havde ikke blot gjort det, han var dømt for, men også det, han blev frikendt for. Johannes Rasmussen gled således fra at være potentiel helt og medlem af modstandsbevægelsen til at være landsforræder og dødsdømt.

Johannes Rasmussen, 31 år gammel, blev henrettet den 13. maj 1948 kl. 01.00. Det var den første af den nats henrettelser.

Hans Erik Munk. Foto i Martin Larsens samling.

Hans Erik Munk blev født den 9. august 1915, og voksede op i Fredericia og Odense. Han var uddannet elektriker, og arbejdede som sådan i foråret 1941 med installationsarbejder på de tyske befæstningsanlæg ved Hanstholm og andre steder på den jyske vestkyst. I juli 1942 gik han ind i det danske nazistparti, og september 1943 i Abwehr i København. Fra januar 1943 arbejdede han med at opspore engelske agenter på Langeland, Bornholm, i Aalborg og Århus, og i oktober 1944 blev han sendt til Esbjerg i et forsøg på at finde modstandsmanden »Flammen.« I Esbjerg blev han den 1. november 1944 ansat ved Gestapo, hvor han arbejdede aktivt frem til befrielsen, og hvor han blev kendt og frygtet. Blandt hans forbrydelser var deltagelse i anholdelser, razziaer og ransagninger samt angiveri eller stikkervirksomhed og tortur. Han blev kendt skyldig ved alle tre instanser, med højesteretsdom 11. marts 1948. Han blev den 12. maj 1948, overført fra Esbjerg til Viborg Arrest, hvortil han ankom om formiddagen. Samme dag modtog han besøg af sin mor og moster, hans eneste besøgende, som begge brød sammen. Besøget var hjerteskrærende for det personale, som overvågede det, men Munk var tilsyneladende fattet og værdig. De to kvinder blev bedt om at forlade fængslet kl. 21.30, hvorefter Munk var alene i sin celle. Han ønskede ikke at tale med en præst, men orienterede dog pastor Baun om denne beslutning. De sidste timer før sin henrettelse anvendte Munk til at skrive breve, mens han drak en kande kaffe, spiste lidt småkager og i øvrigt var rolig til det sidste. Som så mange af de dødsdømte havde han tilsyneladende accepteret sin skæbne. Ingen blev skrigende og hylende slæbt ind i skydeskuret i Undallslund, og i hvert fald nogle af de dødsdømte, herunder Munk, fik da også af amtslægen tilbudt en beroligende sprøjte. Et par timer efter, at Johannes Rasmussen var blevet kørt til Undallslund, kom turen til Munk, som var ved henrettelsesskuret kl. 01.56.

Hans Erik Munk, 32 år gammel, blev henrettet den 13. maj 1948 kl. 02.00.

Poul Michael Hansen. Foto i Martin Larsens samling

Poul Michael Hansen blev født 1. oktober 1898 i Flensburg. Han havde en dansk far og en tysk mor, og blev kaldt »Poul Tysker.« Han deltog i 1. Verdenskrig på tysk side, og arbejdede derefter som vulkanisør i Holsten. I 1923 rejste han til Odense, blev dansk statsborger, gift i 1926, fik to børn, og blev skilt i 1932. Hansen var antikommunist og meldte sig i 1935 ind i DNSAP. I 1940 rejste han til Berlin, blev indkaldt og sendt til Østfronten i 1941, og hjemsendt ret hurtigt på grund af sygdom. I 1942 rejste han tilbage til Danmark, og blev i 1944 ansat som medhjælper ved Gestapo, Husmandsskolen i Odense, hvor han gjorde tjeneste frem til den 21. januar 1945, hvorefter han frem til befrielsen den 5. maj 1945 gjorde tjeneste i Købehavn. Han deltog i anholdelser af danskere, i aktionen mod det danske politi den 19. september 1944 og i afhøringer og som udøver af særlig grov og afskyelig tortur, hvilket hyppigt gav ofrene varige mén. Redegørelserne for Hansens torturmetoder er modbydelig læsning og inkluderer pisk og slag med knebler og flettede reb, brækkede fingre, gløder osv. Et offer beretter, at han for at glemme smerterne talte slagene; da han var nået til 72, besvimeede han. Under torturen forrettede ofret sin nødtøft i bukserne, som efterfølgende blev tværet ud osv. Hansens dødsdom blev stadfæstet af Højesteret den 7. september 1948.

Den af Hansen efterfølgende indsendte benådningsansøgning til Justitsministeriet, blev afslået efter ganske få dage. Klokken 10.00 om formiddagen den 11. november 1948 ankom han fra Odense til Viborg Arrest. Han skulle kun komme til at opholde sig her i 15 timer. I disse timer var han tvær og trodsig. Hansen følte sig uberettiget dømt, og insisterede på, at han ville skydes, og at han ville dø med et fotografi af

sine børn i hånden. Ved midnatstid blev han kørt ud til henrettelsespladsen i Undallslund. Eftersom hans sag var behandlet i et samarbejde mellem politiet i Odense og København, idet han begge steder havde gjort sig skyldig i grove forbrydelser, var politiet fra begge byer repræsenteret. Henrettelsespelotonen bestod af politifolk fra Odense.

Poul Michael Hansen, 50 år gammel, blev henrettet den 12. november 1948 kl. 01.00. Tre kvarter senere blev nattens anden henrettelse gennemført.

Niels Riis. Foto i Martin Larsens samling.

Niels Riis blev født den 27. juli 1907 i Haderslev. Familien var hjemmetyskere, og Riis gik i tysk skole. Han var udlært bager, regnede sig til det tyske mindretal og var medlem af det tyske nazistparti 1933-42, hvor han trådte ind i det danske nazistparti og derfor meldte sig ud af det tyske. I første del af krigen arbejdede han i Tyskland, vendte tilbage til Danmark i 1942, arbejdede først som sabotagevagt og lod sig derpå hverve til marinevægter, indtil han i februar 1944 fik ansættelse hos det tyske sikkerhedspoliti, fra juni 1944 med tjenestested på Staldgården i Kolding. Her blev han kendt som en rå og brutal person, hvilket af Gestapo blev belønnet med Krigsfortjenstkorset af 2. grad. Han deltog i mindst 70 anholdelser af danskere, hvoraf fem døde i tyske koncentrationslejre og fire blev henrettet af tyskerne, blandt dem den unge modstandsmand Jens Thue Jensen, om hvem er skrevet bogen *Thue og hans tid* af Dorthe Petersen, 1992. Desuden deltog Riis i afhøringer og herunder i anvendelse af tortur mod mindst 60 personer.

Ved Haderslev Byret blev Riis den 18. august 1947 dømt til døden, med samtidig fortabelse af borgerlige rettigheder og konfiskation af formue. Dommen blev stadfæstet af Vestre Landsret den 4. november 1947, dog således, at konfiskationen bortfaldt, og denne dom blev stadfæstet af Højesteret den 3. maj 1948. Den 14. september fik han afslag på sin benådningssøgningsansøgning, og den 6. oktober 1948, omkring kl. 13.00, ankom

han til Viborg Arrest. Han var afklaret og viste ingen tegn på nervøsitet. Han havde i den sidste tid mange besøg af sin bror, der næsten hver dag kom i arresten, hvor han blev kendt som en spasmager. Skønt Riis var rolig og afklaret, erkendte han ingen skyld, men mente derimod at han ikke var blevet retfærdigt behandlet. Den 10. november 1948 blev han orienteret om afslag på benådningensansøgning og om, at henrettelsen skulle finde sted. Han tog meddelelsen fattet, og ønskede at se sin kone en sidste gang, hvilket blev arrangeret. Mindre end en time efter henrettelsen af Poul Michael Hansen blev Riis kørt ud til Undallslund, hvor han på henrettelsespladsen som sit sidste ønske bad pastor Steinrud om, at denne ville overbringe en hilsen til hustruen og børnene.

Niels Riis, 41 år gammel, blev henrettet den 12. november 1948 kl. 01.45.

Axel Jørgensen. Foto i Martin Larsens samling.

Axel Jørgensen blev født den 9. juni 1918 i Yllebjerg ved Holstebro, og blev uddannet slagter. I slutningen af 1930'erne var han medlem af en kommunistisk sportsforening, blev ekskluderet, og rejste i 1940 til Tyskland for at arbejde som slagter. Her deltog han også i nazistiske møder, hvilket vakte hans begejstring. I 1941 meldte han sig ind i DNSAP, og samme år lod han sig i Lübeck hverve til Frikorps Danmark. Efter endt militæruddannelse blev han i slutningen af 1941 sendt til Østfronten, hvor han deltog i kampene i Kaukasus og ved Stalingrad. Han blev såret og derpå hjemsendt, og fra juni 1944 til befrielsen den 5. maj 1945 gjorde han tjeneste hos det tyske sikkerhedspoliti i København og Århus. Her deltog han i anholdelser, tortur, sprængninger, drab og drabsforsøg. Under den efterfølgende retssag nægtede han til en start alt, men tilstod senere stort set samtlige forhold, da bevismængden mod ham var overvældende. Den 22. april 1948 stadfæstedes dødsdommen over ham. Han ankom til Viborg Arrest den 14. januar 1949 kl. 18.30, under ledsagelse af bl.a. pastor Møgelvang Nielsen fra Århus, idet denne havde taget sig

af Jørgensen under varetægtsfængslingen i Århus. Stemningen på turen havde været stille og rolig, men det gav anledning til en vis uro i Viborg, at pastor Møgelvang var til stede, idet denne var kendt som indædt modstander af dødsstraf og ikke var bange for konfrontationer med myndighederne; man var urolig for, hvad den kontroversielle Møgelvang kunne finde på. Jørgensen sad i Viborg Arrest nogle få timer, til ca. kl. 00.10, hvor han blev kørt til Undallslund, fortsat under ledsagelse af pastor Møgelvang. Jørgensen opførte sig uproblematisk, men var bleg og tydeligt nervøs. Da han blev bundet til væggen i skydeskuret og fik den sorte hætte trukket over hovedet, lyste Møgelvang velsignelsen over ham, hvorefter han højt sagde: »Herre, tilregn ikke de danske myndigheder denne synd, der her begås.« De tilstedeværende blev oprørte, og nogle indgav efterfølgende klage til justitsministeren, uden at der dog kom noget ud af det.

Axel Jørgensen, 30 år gammel, blev henrettet den 15. januar 1949 kl. 01.00.

Hans Julius Petersen. Foto i Martin Larsens samling.

Hans Julius Petersen blev født den 15. februar 1901 i Kiel, og flyttede i 1919 med forældrene til Sønderjylland. Petersen fik aldrig, i modsætning til sine forældre, søgt dansk indfødsret, og blev karakteriseret som statsløs, skønt han regnede sig selv som dansker. Han var uddannet mejerist, overbevist nazist og meldte sig ind i DNSAP i 1940. Efter at have været marinevægter, fik han i maj 1944 ansættelse hos Gestapo i Esbjerg, hvor han var hensynsløst effektiv. I ca. 50 tilfælde fra maj 1944 til april 1945 deltog han i anholdelser og afhøringer under brug af tortur, der hos ham antog karakter af grænseløs brutalitet, vildskab og ondskab; mange ofre fik livsvarige mén, såvel fysisk som psykisk, efter mødet med Petersen. Ved kapitulationen iklædte han sig tysk uniform og skjulte sig i en tysk militærkolonne, der marcherede til det slagne Tyskland. Han blev interneret af englænderne, flygtede og gik tilbage mod nord, hvor

han blev anholdt ved den dansk-tyske grænse den 13. juli 1945. Den 14. juli blev han fremstillet i Gråsten, og samme dag kørt til arresten i Esbjerg. Han havde virket deprimeret ved anholdelsen; man vurderede, at han var selvmordstruet og besluttede derfor, at der skulle holdes særligt og individuelt øje med ham under fængslingen. Som følge af personale-mangel i Esbjerg Arrest udgjordes en del af vagtmandskabet af folk fra modstandsbevægelsen. Natten mellem den 18. og 19. juli 1945 var nogle af de personer, der holdt vagt over ham, folk, som under besættelsen havde været underkastet tortur af ham. Næste morgen blev Petersen fundet i sin celle, stærkt forslået og nærmest i choktilstand; han var blevet gennembanket i løbet af natten. Under retssagen tilstod han til en start alt, trak så det hele tilbage, og angav totalt hukommelsestab. Dødsdommen over Petersen blev stadfæstet den 7. marts 1949, og lørdag den 26. marts 1949 blev han overflyttet til Viborg Arrest. Han var i ringe forfatning, sammensunken, rystende og talte hviskende og stærkt stammende, men afviste totalt egen skyld. Petersen modtog besøg af sin søster, svoger, hustru og forældre, som alle var vrede og uforsonlige over dommen. Mandag den 9. maj om formiddagen fik han besked om, at henrettelsen skulle finde sted samme nat. Kl. 11.00 kom familien igen, denne gang sammen med Petersens svigerfar; de blev i arresten til kl. 22.00, hvor der skulle tages afsked. Petersen fik tilsyneladende efterfølgende noget beroligende, og kl. 23.00 drak han kaffe sammen med præsten. De sad og talte en times tid, og Petersen blev rolig og afklaret. De to gik sammen ned til den ventende bil i fængselsgården, i god tid; faktisk i så god tid, at de kunne nå at ryge inden afgang. Det må have været en meget besynderlig situation for alle: At være i god tid til en henrettelse. Køreturen til Undallslund foregik i tavshed. Petersen nåede at ryge endnu en cigaret. På henrettelsespladsen var han fattet og rolig. Til sidst bad han præsten hilse hustruen kærligt.

Hans Julius Petersen, 48 år gammel, blev henrettet den 10. maj 1949 kl. ca. 01.00.

Arne Petersen blev født den 26. oktober 1908 i Bjerringbro. Han havde tilsyneladende en vanskelig barndom, præget af moderens tidlige død, af faderens psykiske sygdom og manglende interesse for sin dreng og af bedstemoderens stærkt religiøse opdragelse, idet han en tid lang boede hos denne. Petersen blev, som faderen, selv uddannet skolelærer, og var i det mindste fra 1933 tilknyttet det tyske nazistparti, samtidig med, at han var tillidsmand for lærerne i Sønderborg, hvor han var kommune-

Arne Petersen. Foto i Martin Larsens samling.

lærer og desuden havde tillidsposter i både socialdemokratiet og frimurerordenen. Og allerede ved besættelsens start blev han tilknyttet SS i København. I 1943 var han med til at starte den første modstandsgruppe i Sønderborg, samtidig med at han var tilknyttet Gestapo i Århus. Hans egen gruppe deltog bl.a. i våbenedkastninger og blev taget i begyndelsen af 1944, idet han selv dog »undslap.« Herefter rejste han rundt i Danmark under falsk identitet og virkede som effektiv stikker, dygtig til at infiltrere modstandsbevægelsen.

Mindst 27 personer blev som følge af hans arbejde anholdt af tyskerne, alle fængslet, nogle sendt i koncentrationslejre, og mindst tre henrettet. Under sagen mod ham hævdede Petersen selv, at grunden til hans aktiviteter var et ønske om spænding, men med hans lange virke som dobbeltagent in mente er det mere rimeligt at antage, at han ganske enkelt kæmpede for sagen, for nazismen. At angive årsagen som spænding har nærmere været et forsøg på at slippe med en mildere dom, hvis han kunne få dommerne til at købe idéen om nærmest ungdommelig uagtksomhed. Det gjorde de ikke. Den 23. maj 1949 blev dødsdommen over ham stadfæstet af Højesteret. Herefter blev han overført til Viborg for som den sidste at gennemgå de plagsomme døgn og timer i Viborg Arrest og leve sine sidste minutter i Undallslund Plantage.

Arne Petersen, 40 år gammel, blev henrettet den 12. juli 1949, kl. 01.00.

Sidste salve

Nogle få måneder efter, at den sidste salve havde lydt i Undallslund Plantage ved Viborg, blev installationerne på henrettelsespladsen fjernet og den tidligere tankgrav fyldt op med jord og beplantet. Seksten salver

Lee: »Hans«
Løvel: »Dronning Margrethe af Danmark«
Låstrup: »Danmark«
Mammen: »Jylland«
Resen (Sønder): »Håbet«
Romlund: »Katrine«
Rødning: Fuldslib
Rødkærsbro: »Danmark«
Sønder Rind: »Danmark«
Simested: »Danmark«
Skive ny Kirke: »Norske Løve«
Thestrup: »Danmark«

Thorning: fuldslib
Ulbjerg: »Maren«
Vejrum: »Hans Iuel«
Viborg Søndermarken: kuttere
Vinkel: »Pax«
Vorde: »Hjarbæk« og en sjægt
Vridsted: »Rosaline«
Vester Bjerregrav: langskib
Vester Tostrup: »Hilda«
Ørsløv Kloster: »Norske Løve«
Øster Bølle: »Jylland«
Ålestrup (i tårnummet): »Ørnen«

Litteratur

Den store danske Encyklopædi, 10, 1998, s. 557.

Henningsen, Henning: Kirkeskibene, Sankt Mortens Kirke i Randers 1494-1994, red. af Peter Bondesen m.fl., 1994, s. 161-74.

Jørgen Østergaard. Født 1945 i Skelhøje. Forhenværende socialchef i Års Kommune. Har tidligere skrevet erindringer i Fra Viborg Amt, barn-
domserindringerne Hvad hjertet er fuldt af ..., 2001, s. 56-167, og skole-
erindringerne Viborg private Realskole 1957-1962, 2002, s. 66-81, og
Læretid i bilbranchen. Erindringer fra Viborg i 1960'erne, 2006,
s. 23-65, og tidligere om familie-medlemmers relationer til Skel-
højes opståen, Historien omkring et fotografi, 1998, s. 106-
10, og Skjælhøew - Skelhøje, 1999, s. 94-100, samt bogen So-
cialforvaltningen i Aars Kommune 1970-2006, 2006. Medredak-
tør af Møldrup Kommunes historie 1970-2007, 2006. Adresse:
Nørdamvej 2, 9632 Møldrup

Skottenborgs sidste store byhus på museum i Århus

Skottenborg 9a – et ganske almindeligt byhus med seks lejligheder i Viborgs vestlige midtby – blev i efteråret 2006 omhyggeligt pillet ned del for del af teknikere fra Købstadmuseet Den Gamle By i Århus. I fremtiden vil huset atter blive samlet som et puslespil og genopstå i Den Gamle Bys museumsareal, hvor det skal indgå i et nyt område, der skal berette om 1900-tallets byhistorie. Denne artikel fortæller om det ca. 125 år gamle byhus' historie og om dets forunderlige vej fra beboelsesejendom i Viborg til museumsgenstand i Århus.

Skottenborg 9a i Viborg, da det i 2005 var blevet solgt til nedrivning. Huset rummede seks lejligheder, og bag det tildækkede vindue til venstre fandtes der til 1965 en cigarforretning. Foto Kristian Buhl Thomsen 2005.

Det er ikke hver dag, at et stort hus i to etager med udnyttet tagetage tages ned og transporteres væk på lastbil for senere igen at blive genopført. Skottenborg 9a er da også kun det andet viborgensiske hus, som har taget den 65 km lange rejse til Den Gamle Bys museumsareal i Århus.¹

Opmærksomheden blev rettet mod huset i 2005, hvor købstadmuseet i Århus havde fokus på hele brokvarteret mellem Skottenborg og Vesterbrogade. Som viborgensisk historiestuderende og praktikant i Den Gamle By var jeg dengang beskæftiget med at kortlægge kvarterets historie i tiden 1850-1975 med et særligt fokus på årene 1927 og 1974.

Byhuset dukkede op i forbindelse med mit arbejde, og det var som at træde ind i en lukket tidslomme, da jeg første gang fik mulighed for at se det i juni 2005. I 30 år havde kun ganske få moderniseringer fundet sted, og huset stod velbevaret i 70'erstil. Farverne og tapeterne på væggene var tidstypiske. Der var koldt vand i hanerne og toilet på trappen, og der var ingen moderne vaskefaciliteter.

I Den Gamle By fandt man, at Skottenborg 9a var så unikt til at give et tidsbillede af 1970'erne, at man fik mod på at nedtage huset, der ellers var dømt til nedrivning.

Huset og kvarteret

Skottenborg 9a's historie begyndte mere end 120 år tidligere, i 1882, hvor murer Peder Christian Jacobsen købte en grund på Købmand Boyes Toft i byens dengang alleryderste udkant.² Sandsynligvis opførte Jacobsen straks efter købet sit hus, der i begyndelsen stod i én etage med udnyttet tagetage og med fire lejligheder³ – tre til udlejning og en til ham selv, hans kone Kristine Elisabet og deres syv børn født i tiden 1889-99.

Mellem indfaldsvejene Skottenborg og Vesterbrogade skød dengang i tiden lige før og efter år 1900 et helt nyt kvarter op, bestående af gaderne Boyesgade, Dannebrogsgade, Gothersgade, Grønnegade og Sjællandsgade. Det var et såkaldt brokvarter på de gamle markjorder lige uden for byens gamle bygrænse siden middelalderen, og det blev fortrinsvist befolket af tilflyttere, der kom fra landet og søgte arbejde i byen under den tidlige industrialisering. Optællinger viser, at kvarteret erhvervsmæssigt i det meste af 1900-tallet kunne karakteriseres som et arbejder- og håndværkerkvarter, hvis beboere var beskæftigede ved jernbanen, ved Kroghs Tobaksfabrik, der var kvarterets største arbejdsplads, og ved tekstilindustrien – derunder Bentsens Klædefabrik og senere blonddevirksomheden

Gaden Skottenborg i 1950 som en travl og tæt gade. Nr. 9a anes til højre efter den høje ejendom - Skothus - i forgrunden. Foto i Lokallhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Gaden Skottenborg i 2006 efter kontorbygningernes fremmarch. Foto Kristian Buhl Thomsen 2006.

Asani. Der arbejdede også mange ved de byggeforetagender, der fulgte med tidens byvækst.

Brokvarteret Boyesgade, Dannebrogsgade, Gothersgade, Grønnegade, Sjællandsgade. Skottenborg og Vesterbrogade

1927			1973		
	Antal	%		Antal	%
Arbejdere og beskæftigede ved			Arbejdere og beskæftigede ved		
Industri	157	19,9	Industri	72	11,4
Håndværk	116	14,7	Håndværk	68	10,8
Offentligt ansatte	93	11,8	Offentligt ansatte	49	7,8
Transport	67	8,5	Handel	38	6,0
Handel	58	7,4	Transport	32	5,1
Kontor og privat service	39	5,0	Kontor og privat service	26	4,1
Uden angivelse	51	6,5	Uden angivelse	185	29,3
Øvrige	206	26,2	Øvrige	162	25,6
	787	100		632	100

Anm: Erhvervsfordelingen for beboerne er optalt på grundlag af *Skattebog for Viborg Købstad* og *Viborg Adressebog*. Denne adressebog angiver for året 1927 i almindelighed erhverv for beboerne, men dette var i 1973 ikke mere så almindeligt, og da personfølsomt materiale for et så sent tidspunkt er utilgængeligt, er der en uheldig stor gruppe af personer uden erhvervsangivelse.

Nr. 9a er en karakteristisk repræsentant for den type huse, der gennem det meste af 1900-tallet typisk fandtes i gaden Skottenborg, hvis karébebyggelser ofte rummede både lejligheder og butikker under samme tag. En hårdhændet byplanlægning og sanering i 1970'erne og 1980'erne har dog betydet, at mange af disse huse gradvist er forsvundet og erstattet af funktionalistiske kontorbygninger, og dermed blev nr. 9a det sidste *store* tilbageværende byhus af denne type.

Den Gamle Bys vision er, at det nye 1900-tals-område i Århus, hvor nr. 9a skal genopføres, skal opbygges som et rigtigt kvarter med inspiration fra den brokvartertype, som Skottenborg-kvarteret tilhører. Det skal supplere det eksisterende museumsareals huse fra 16-, 17-, og 1800-tallet og skal bestå af autentiske huse fra tiden 1880-1930 hentet i forskellige danske byer.

På den måde vil man fortælle, hvordan livsvilkårene og boligforholdene har været for helt almindelige danskere i fokusårene 1927 og 1974 i de brokvarterer, som skabtes under industrialiseringens indledning omkring år 1900.

Cigarforretningen

Efter familien Jacobsens ejerskab af Skottenborg 9a, blev det i 1922 solgt til restauratør Søren Rasmussen, der udover at drive Søren's Vinstue på Nytorv også spekulerede i ejendomme.⁴ Han tilføjede i 1924 huset en ekstra etage, så det blev toetages med udnyttet tagetage og kom til at indeholde seks lejligheder.⁵ Der blev ved denne gennemgribende ombygning også plads til et butikslokale, idet en portgennemgang til gårdhaven bag huset blev sløjfet. Portåbningen blev i stedet til butiksvindue.

I det ganske lille butikslokale startede frk. Ellen Margrethe Mortensen en cigarforretning, som hun drev frem til 1935. Derefter blev butikken drevet af Karen Ruskjær, der flyttede ind i butikkens tilhørende lejlighed sammen med sin mand Peder Ruskjær, der var medindehaver af butikken. Han døde dog senere, og Karen blev gift med Peter Lorenzen,

Hr. og fru Ruskjær foran cigarforretningen i Skottenborg 9a i 1930'erne. Bag butiksruden var der cigarasker, piber, askebægre og cigarklippere. I forretningen, der havde blandet udvalg, kunne man også købe sytøj og broderi og få rensat og presset sit tøj i baglokalet. Foto i privateje.

Karen Lorenzen ved symaskinen, som hun brugte ved fremstillingen af dukker, dukketøj og dåbskjoler. Foto i privateje.

som hun derefter drev forretningen sammen med til 1965. Vareudbudet bestod ikke blot af tobak. Karen (nu Lorenzen) var initiativrig, og fra forretningen solgtes der også slik og konfekturer, mens salget i en lang periode også suppleredes af et pletrenseri i baglokalet.

Noget, som Karens Lorenzen dog især huskes for, er hendes salg af hjemmesyede dukker, dukketøj og dåbskjoler, der blev et samlereobjekt langt ud over Viborgs grænser. Denne niche fortsatte hun med som pensionist langt op i 1970'erne. Hun flyttede først fra nr. 9a som 92-årig i 1990 og blev dermed den længstboende i huset overhovedet.⁶

Beboerne og boligerne

Folketællingerne viser, at Skottenborg 9a fra 1882 og frem til 1960'erne hovedsagelig var befolket af familier med mange børn, men i 1970'erne var der tyndet ud i antallet af børnefamilier, og tilbage var der mest ældre og enlige og i ny og næ et ungt par uden børn. Husets beboere indrettede sig på den tid med møbler, der både afspejlede tidens mode og også i hvert fald for de ældres vedkommende afspejlede de foregående årtiers udvikling.

I 1970'erne – årtiet, som vil komme i fokus i Den Gamle By – var moderne inventar ved at finde vej til boligerne. Der fandtes bl.a. fjernsyn i de to lejligheder i stueetagen. Der var ikke længere gaskomfurer i køkkenerne, men elkøfurer, og der var kommet køleskabe. Endnu var farvevalget på vægge og lignende ikke så skrigende, som det ellers lå i tiden, men det var dog i flere tilfælde slået igennem i gardiner og møblement.

I Skottenborg 9a var der lige til det sidste koldt vand i hanerne. Foto Kristian Buhl Thomsen 2006.

Hos Karen Lorenzen i stueetagen t.v. var der klassiske lakerede møbler, et stort dækketøjsskab og et spisebord mod gadesiden, hvis vinduer i øvrigt var forsynet med gadespejle. Hos husets sidste børnefamilie i stueetagen t.h., Højvang Jensen, stod der i stuen tidstypiske gulvlamper understyret med tre lampeskærme, der pegede i tre forskellige retninger, og på bogreolen stod der populærvidenskabelige bøger fra Unions Forlag.

I den ene kvistlejlighed, der var på bare 17 kvadratmeter, boede et ungt par, Skov, der indrettede sig med en sovebriks, en hjemmelavet lænestol og et skrivebord. Bag et orange forhæng kunne man hænge overtøjet. En interessant anekdote er i øvrigt, at parret brugte skunken som køleskab i den første vinter i lejligheden.

I Skottenborg 9a var der lige til det sidste træk og slip på bagtrappen. Foto Kristian Buhl Thomsen 2006.

Per Højvang Jensen, Skottenborg 9's sidste barn, her på trehjulet cykel som 2-årig i 1964. Bemærk de tidstypiske lampeskærme på gulvlampen i baggrunden. Foto i privateje.

En tidligere beboer erindrer, at beboerne indbyrdes fra stue til kvist havde et nært forhold som i *Huset på Christianshavn*. Alle kendte alle, dørene var åbne, og beboerne kom og gik hos hinanden. Efter et par år søgte det unge par på kvisten dog væk fra kvarteret til fordel for et parcelhus – en vej, som mange i tiden valgte, hvad tabellen nedenfor viser⁷. Det ses, at det samlede antal beboere faldt fra ca. 15-20 til kun otte i 1974, og at udviklingen gik fra 10 børn i huset i 1890, hvor aldersgennemsnittet var på bare 19,8 år, til ét barn i 1974, hvor aldersgennemsnittet var steget til 56,1 år.

Dømt til nedrivning

I 1976 blev huset købt af Christian Clemmensen, der skulle blive den sidste ejer, og han flyttede sammen med sin kone ind i stuen t.h. Clemmensen, der var skomager, besluttede at starte sin egen støvleproduktion i et værksted i gården. Produktionen var koncentreret om støvler til politiet og Falck, og han fik en kundekreds i hele landet og endda hos det tyske grænsepoliti. Da virksomheden var på sit højeste, beskæftigede den otte mænd og én kvinde.

Oversigt over beboernes sammensætning

Opstillet på grundlag af folketællinger, kommunale mandtalslister, skattebøger, vejvisere og via interviews med tidligere beboere.

	1890	1898	1901	1906	1921	1930	1937	1943	1949	1955	1961	1974
Arbejdere	1	1	1	1			2	1	2	1		
Håndværkere	1	1	1	3		3			1		1	
Offentligt ansatte	2	1	1			1	2	1	1	1		1
Handel						2	1	2	2	1		
Servicefag					3	2	2	1	1	2	1	2
Kvinder uden udearbejde	5	4	4	4	3	3			1			1
Forhenværende eller pensionister		1	1	1	4	2	1		2		1	3
Uden angivelse								2	2		3	
Børn	10	6	9	4	2	8			6			1
Aldersgennemsnit	19,8	29,1	25,9	35,6	38,4	23,4			35,2			56,1
– Voksne	35,4	45,6	47,5	47,8	44,4	33,7			47,8			62,4
– Børn	5,7	7,2	6,7	8,3	8,5	6,6			9,8			12
Antal beboere												
i alt	19	14	17	13	12	21	8	7	18	5	6	8
– Heraf mænd	4	7	7	6	4	12	6	5	8	3	4	2
– Heraf kvinder	15	7	10	7	8	9	2	2	10	2	2	6

Christian Clemmensen – i øvrigt kendt som »Clemme« – er en typisk repræsentant for husets ejerkreds, der, som nedenstående tabel viser, gennem mere end 120 år bl.a. bestod af håndværkere og arbejdere – kvartrets typiske beboere.

Ejere af Skottenborg 9a 1882-2005

	Købesum
1882 Peder Chr. Jacobsen, murer, matr.nr. 483 ⁸	465 kr.
1916 Kristine Elisabet Jacobsen, enke efter P.C. Jacobsen	
1919 J.C. Schibler, glarmester og Chr. Kaastrup, ølhandler, ⁹ matr.nr. 483 og 197ae	18.000 kr.
1919 Søren Rasmussen, restauratør, køber halvpart, matr.nr. 483 og 197ae	
1922 Søren Rasmussen, restauratør, køber anden halvpart og bliver eneejer ¹⁰	
1928 Marcus Laursen, tidligere gårdejer, matr.nr. 483a og 197ae ¹¹	
1949 Peter Lindgaard Sørensen, brolægger, matr.nr. 483a ¹²	45.000 kr.
1956 tillige matr.nr. 197ae og 197dt	
1976 Christian Peter Clemmensen, skomager, matr.nr. 483a, 197ae, 197dt ¹³	168.000 kr.
2005 Boligselskabet Viborg, matr.nr. 483a, 197ae, 197dt ¹⁴	1.175.000 kr.

En undtagelse fra regelen er dog en kort periode 1919-28, hvor huset ejedes af handlende, der aldrig selv tog bopæl på adressen, men i stedet havde huset som en ren investering.

Gradvist nedlagde familien Clemmensen i deres ejertid husets lejemål og inddrog mere af huset til sig selv. I 2005 ønskede ægteparret Clemmensen at flytte til en ældrebolig og solgte derfor nr. 9a til Boligselskabet Viborg. Selskabets plan var at nedrive huset for i 2008 at opføre en ny boligkarre på grunden. Da boligselskabet dog ikke havde travlt med nedrivningen, blev Den Gamle Bys nedtagning tidsmæssigt mulig.

Ved genopsætningen i Århus vil den her indsamlede dokumentation om husets historie, dets beboere og boligerne indgå med henblik på at genindrette boligerne – dog ikke som en tro kopi med den oprindelige møblering. Meningen er i stedet, at huset skal fremstå med en indretning, som tidstypisk kunne være fundet i et hus af denne type i 1974.

Skottenborg 9a tages ned del for del i efteråret 2006. Foto Kristian Buhl Thomsen.

Dermed vil det fremstå som et levn fra den nære kulturarv, hvis bygninger og anlæg endnu sjældent er fredede eller anses som bevaringsværdige i almindelighed.

Artiklen er skrevet på baggrund af to upublicerede rapporter:

Kristian Buhl Thomsen: *Skottenborg-undersøgelsen – en undersøgelse af et brokvarter*, 52 sider + 38 siders bilag, 2005.

Kristian Buhl Thomsen: *Skottenborg 9a – Et 1900-talshus fra Viborgs brokvarter*, 66 sider, 2006.

Litteratur om Skottenborg 9a

Erik Bjerre Fisker: *Skottenborg 9a i Viborg flyttet til Den Gamle By*,
<http://www.buildings-archaeology.net/Nyheder.html>.

JP Århus 14. februar og 2. december 2006.

Jesper Overgaard i *Viborg Stifts Folkeblad* 23. juni 2005, 16. august, 3. november og 1. december 2006.

Viborg Byråd 4. maj 2005, referat om Boligselskabet Viborgs køb af Skottenborg 9a.

Århus Stiftstidende 30. november 2006.

Noter

1. Det første var Lille Sankt Hansgade 17. I dag indrettet i Den Gamle By som cykelsmedens bolig og værksted.
2. Realregister til skøde- og pantebøger, S1 315-SP63, Landsarkivet for Nørrejylland.
3. Tegninger i Teknisk Forvaltnings Arkiv, Viborg Kommune.
4. Realregister til skøde- og pantebøger, S1 314-SP61, Landsarkivet for Nørrejylland. Om Søren Rasmussen, se *Viborg Stifts Folkeblad* og Viborg Stiftstidende 6. maj 1952.
5. Byggetilladelse 26. februar 1924, Teknisk Forvaltnings Arkiv, Viborg Kommune.
6. Om Karen Lorenzen, se A. Vejen Andersen i Viborg Nyt 5. juni 1985.
7. Interviews med tidligere beboere:
 - Christian Clemmensen, Viborg.
 - Per Højvang Jensen, Viborg.
 - Johanne Jessen, Tønder.
 - Heidi Steinke Johansen, Karup.
 - Ruth Nielsen, Randers.
 - Nina Petersen, Viborg.
 - Aase Skov, Skals.
 - Aase Wardinghus, Hasselager.
8. Realregister til skøde og pantebøger S1 314-SP61, Landsarkivet for Nørrejylland.
9. Samme.
10. Samme.
11. Tingbogen 13. april 1928, Tinglysningskontoret i Viborg.
12. Tingbogen 21. december 1949, Tinglysningskontoret i Viborg.
13. Tingbogen 3. maj 1976, Tinglysningskontoret i Viborg.
14. Tingbogsattest 6. juni 2005, Tinglysningskontoret i Viborg.

Kristian Buhl Thomsen. Født 1982. Opvokset i Viborg. Siden 2002 historiestuderende ved Aarhus Universitet. Har skrevet De første historiske provinsmuseer og deres forhold til Oldnordisk Museum. Museet i Viborg, i *Fra Viborg Amt 2004*, s. 84-112. Adresse: Risdalsvej 40, 224, 8260 Viby J.

Da Hald Ege skulle have sit navn (1933-1937)

Hald Ege er en by i Dollerup sogn 6 km syd for Viborg. Den gamle del af byen går tilbage til en udstykning fra sidst i 1920'erne fra Hald Hovedgård og Non Mølle, og forinden var »Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald« blevet oprettet i 1922 i den tidligere »Lazaretlejr ved Hald« fra 1917.

Det første hus i den gamle bydel blev påbegyndt i 1927, men af visse årsager først færdiggjort i 1928. I løbet af de kommende fem år blev halvdelen af de 70 udstykkede grunde bebygget. De danske Statsbaner havde i 1906 indviet jernbanen mellem Herning og Viborg, og i 1930 blev der i bydelen oprettet et trinbræt, der fik navnet »Kuranstalten«.

Hvad skal byen hedde?

Men nu skulle bebyggelsen have et rigtigt navn. Sognerådet for Dollerup-Finderup-Ravnstrup kommune skriver i et brev den 2. juni 1933 til Landbrugsministeriet følgende, der samtidig er en opsummering af de begivenheder, der er gået forud:

Efter oprettelsen af Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald er der over for denne en ny by under opvækst, idet der fra matrikel nr. 1c-y af Hald Hovedgård og Non Mølle er bortsolgt ca. 70 byggegrunde, hvoraf ca. halvdelen allerede er bebyggede.

Beboerne og grundejerne af nævnte under opvækst værende by har andraget sognerådet om at søge fastsat et navn for byen og har i den anledning endelig foreslået 2 navne, nemlig »Non By« – efter skoledistriktet Nonbo, og »Hald Ege« – efter den nærliggende Hald Egeskov.

Sognerådet har for at få fastslået hvilket af navnene, der ville samle flest stemmer, den 31. maj 1933 ladet foretage en afstemning blandt samtlige beboere og grundejere i byen med følgende resultat: Af 112 stemmeberettigede

Folkekuren i 1920'erne. I forgrunden det gamle Hald Ege, ubebygget, i baggrunden Afdeling B, den tidligere bygning for officerer. Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

personer stemte 103, heraf 55 for navnet Hald Ege og 45 for navnet Non By. 2 stemmesedler erklæredes for ugyldige og 1 var afgivet blank.

Da der således er konstateret et flertal for navnet Hald Ege tillader sognerådet sig at indstille til ministeriet, at der tillægges den ved Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald under opvækst værende by navnet Hald Ege.

Brevet af underskrevet af sognerådsformanden, regnskabsfører P.M. Jørgensen fra Folkekuren. Dette brev sendes ad tjenstlig vej til Viborg Stiftamt, og amtet videresender det til Landbrugsministeriet, som Hald Hovedgård og Non Mølle hører under. I den måned, der var gået, er både ejeren af Hald Hovedgård og Viborg Stiftamt kommet med indvendinger ifølge nedenstående:

Stiftamtet skriver den 9. juni 1933:

Fremsendes tjenstligt til Landbrugsministeriet med bemærkning, at der vel i og for sig intet herfra haves at erindre mod navnet Hald Ege, men at amtet – for så vidt muligt at forebygge forvekslinger med andre lokaliteter med navnet Hald – dog ville have anset benævnelsen Non By (eller bedre Nonby) for nok så tilfredsstillende.

Stednavneudvalget spørges

Landbrugsministeriet sender brevet videre til Stednavneudvalget, som den 8. juli 1933 svarer tilbage:

Begge de i forslaget bragte navne må siges at have stedlig tilknytning, idet Hald Ege minder om gården Hald, og Non By om Nonbo og Non Mølle, og efter den foretagne afstemning må det vel være fastslået, at befolkningen, selv om der har vist sig et flertal for Hald Ege, ikke står helt enige i spørgsmålet.

Den af ejeren af Hald Hovedgård fremsatte protest mod Hald Ege motiveres bl.a. med, at dette navn med tiden kunne komme til at stille det eksisterende Hald-navn i skygge. Med ligeså god ret kunne det muligt hævdes, at det ville virke til at gøre navnet mere bekendt. Da byen synes at være opkommet som følge af oprettelsen af Folkekuranstalten ved Hald, kunne man anføre, at der ville være nogen rimelighed for at give den et navn, hvorved den ligesom knyttedes sammen med denne, tilmed da bebyggelsen, som ministeriet oplyser, ligger på Hald Hovedgårds jorder.

Formelt ville det kunne indvendes, at Hald Ege mere lyder som et skovnavn (gammeldansk Ege »Bevoksning med egetræer« eller flertal af ordet Eg) end som et bebyggelsesnavn, men det er dog ikke helt usædvanligt, at skovnavne anvendes på denne måde.

Navnet Non By, eller bedre som foreslået af Stiftamtet, Nonby, kan siges at have visse praktiske fordele, idet det ikke som Hald kan forveksles med andre navne i Danmark. Det ville endvidere af navnehistoriske grunde være af interesse at få det bevaret, da det er et enestående om end gådefuldt navn, og det ville være tiltalende, om man kunne sikre dets fortsatte eksistens ved at knytte det til den nyopståede bebyggelse; sker dette ikke, vil det være udsat for at blive fortrængt efterhånden.

Nonby har endvidere den fordel at være et typisk bebyggelsesnavn; det vil ikke som Hald Ege kunne give indtryk af at være et skovnavn.

Begge de foreliggende forslag er imidlertid efter udvalgets skøn forsvarlige, hvorfor man har anset det for rigtigst at indskrænke sig til at fremhæve, hvad der taler til fordel for det ene og for det andet.

Så vidt Stednavneudvalget i København.

Landbrugsministeriet skriver den 21. september 1933 med henvisning til udtalelsen fra Stednavneudvalget tilbage til Viborg Stiftamt bl.a., at man ikke havde noget at erindre imod, at navnet »Hald Ege« eller

eventuelt navnet »Nonby«, blev antaget som lokal og postal betegnelse for bebyggelsen. Hvis man ønskede dette, måtte der rettes henvendelse til Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet.

Postvæsenet spørges

Nu er det Postvæsenets tur til at udtale sig om, hvorvidt man har noget at indvende imod bynavnene Hald Ege og Nonby. Den 2. oktober 1933 fremsender Dollerup-Finderup-Ravnstrup sogneråd et brev via postkontoret i Viborg til Generaldirektoratet:

Under henvisning til det ærede sogneråds gennem postkontoret i Viborg hertil indsendte skrivelse af 2. oktober angående benævnelsen af det over for Folkekuranstalten Hald beliggende villakvarter skal man meddele, at det vil være postalt ubehøvet at give bebyggelsen navnet »Hald Ege«, der let vil kunne give anledning til forvekslinger, hvorfor man meget må tilråde anvendelsen af navnet »Nonby«.

Sognerådet har derefter på ny behandlet sagen, og skriver den 2. november 1933 til Viborg Stiftamt bl. a følgende:

Sognerådet har under henvisning til de af Stiftamtet, Stednavneudvalget og Postvæsenet udtalte betænkeligheder – navnlig for så vidt angår forvekslinger med andre Hald-navne – vedtaget af kalde bebyggelsen »Non Ege«. (Bsluttet på sognerådsmødet den 25. oktober 1933.)

Sognerådet fandt denne afgørelse af sagen mest retfærdig, idet hver af parterne herved fik halvdelen af det navn, de havde ønsket, og man formentligt også tilfredsstillede myndighederne, postalt set ved at fastsætte et navn, der ikke findes andre steder i landet, og navnehistorisk ved at bevare det til stedet knyttede navn »Non« jfr. matrikuleringen og skoledistriktets navn.

Sognerådsformandens personlige mening

Den 2. december 1933 afsender sognerådsformand P.M. Jørgensen et brev til journalist Arne Lilholt, *Viborg Stifts Folkeblad*, med en afskrift af den korrespondance, som hele det foregående er bygget op omkring. Sognerådsformanden lægger ikke skjul på sin egen mening:

Når jeg personligt har ønsket navnet Non By, er det først og fremmest for at undgå de mange fejltagelser med benyttelsen af Hald-navnet, men dernæst fordi jeg finder det tiltalende at bevare det gamle navn Non og at have et navn, der ikke som Hald er knyttet til over 40 steder i landet.

Sognerådsformanden får dog i et post scriptum sagt, at enkelte grundejere ønskede

at genoptage sagen, idet nævnte grundejere ved en henvendelse til Ministeriet og Generaldirektoratet mente at have fået oplyst, at man ikke de nævnte steder ville modsætte sig navnet Hald Ege, hvis det var således, at befolkningen ønskede dette. Da det jo kun er en meget lille del af sognets befolkning, der har udtalt sig om sagen, mente sognerådet ikke at kunne genoptage denne, så meget mere som de stedlige sognerådsmedlemmer er af den opfattelse, at hovedparten af beboerne i den pågældende bebyggelse er tilfredsstillede ved sognerådets afgørelse.

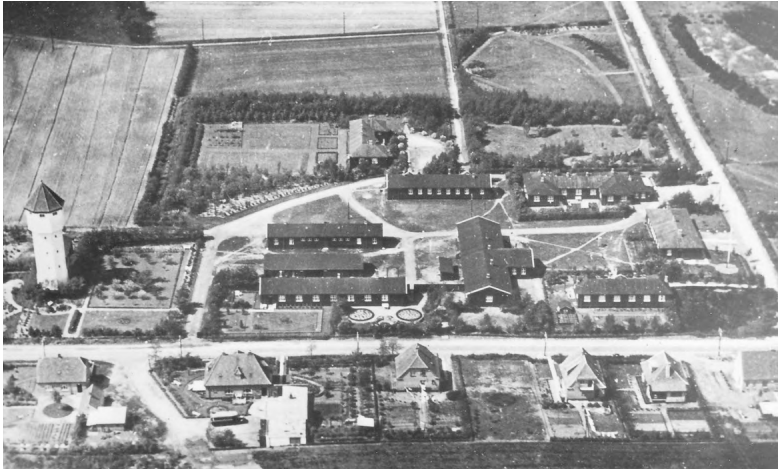
Beboerne tager sagen i egen hånd

I efteråret 1933 skriver et udvalg af de lokale beboere, der har ønsket navnet Hald Ege, til Viborg Amtsråd:

I anledning af, at Dollerup-Finderup-Ravnstrup sogneråd på sognerådsmødet den 25. oktober 1933 imod foretagen afstemning og indstilling om et navn til bebyggelsen ved Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald har vedtaget at indstille navnet »Non Ege«, tillader undertegnede beboere og grundejere på flertallets vegne at fremkomme med skarp protest mod navnet, samt en klage over sognerådets behandling af sagen.

Til støtte herfor skal vi anføre, at der – på grund af de mange forskellige benævnelser af den opståede bebyggelse – blandt beboerne var opstået ønske om at få et navn godkendt og indregistreret som postadresse. Der blev derfor af beboerne indsendt to andragender om at få henholdsvis navnene Hald Ege og Non By antaget som navn for bebyggelsen.

Da hverken Viborg Amt, Landbrugsministeriet eller Stednavneudvalget har forkastet navnet Hald Ege, fandt beboerne det stridende mod den foretagne afstemning og sognerådets indstilling, at der blev foretaget en sammensætning af de to navne, således at der blev dannet et tredje navn

Hald Ege-området ca. 1930. Til venstre ses vandtårnet, bygget 1926 med Søren Vig Nielsen som arkitekt. I nederste venstre hjørne byens første hus, påbegyndt i 1927, men arbejdet blev standset året efter, idet huset lå for tæt på vejen. Huset fik dog lov at blive liggende og blev færdigbygget. Længere til høje langs vejen de to følgende huse, bygget ikke længe efter. Foto i Lokalthistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

uden rimelig tilknytning til stedet, idet bebyggelsen jo var beliggende midt i Hald Egeskov.

Udvalgets brev til amtsrådet slutter med ordene:

Vi undertegnede tillader os derfor på flertallets vegne indtrængende at henstille til amtet, om ikke at godkende navnet Non Ege, men fastholde at det ved afstemningen foretrukne og afsognerådet indstillede navn Hald Ege godkendes og indregistreres som postadresse for den herværende bebyggelse.

Viborg Amtsråd drøfter sagen

I vinteren 1934 afholder Amtsrådet et møde, hvor repræsentanter for bebyggelsen er til stede, og som Folkebladet refererer:

Der var mødt mange repræsentanter for de interesserede parter i navnestriden i bebyggelsen ved Kuranstalten i amtsrådets møde i går. Regnskabsfører P.M. Jørgensen repræsenterede sognerådet, og som tilhængere af Hald Ege-navnet var bl.a. mødt gårdejer Røhr Lauritzen, pastor A. Hessum, værk-

stedsleder Chr. Strandholdt, inspektør S. C. Møller og omnibusejer Chr. Nielsen.

Stiftamtmanden forelagde sagen for de fremmødte:

I juni måned i fjor forelå for amtet en meddelelse fra sognerådet angående navnet til den nye bebyggelse, og vi lod sagen gå videre til Landbrugsministeriet, der afgjorde spørgsmålet derhen, at ministeriet ikke havde noget med sagen at gøre, da der ikke var tale om at foretage en ommatrikulering. I stedet for blev der rettet henvendelse til Generaldirektoratet for Postvæsenet, som meddelte, at navnet Hald Ege af postale hensyn ikke var så godt, da det kunne give anledning til forveksling med de andre Hald'er i landet. Jeg kan ikke se rettere, end at det her først og fremmest drejer sig om at varetage den postale interesse, og at det er den, det først og fremmest gælder om ud over det rent lokale. Derfor må sagen vel være amtsrådet som sådant uvedkommende.

Amtsrådsmedlem David Christensen udtaler på mødet:

Vi plejer i reglen at følge sognerådene, når der foreligger en indstilling i en sag, men i dette tilfælde ligger forholdet anderledes. Sognerådet ønskede i første omgang ikke at tage stilling til spørgsmålet om byens navn, men spurgte befolkningen, der ved en afstemning klart gav udtryk for, at der var flertal for Hald Ege-navnet. Sognerådet var, synes jeg, derefter berettiget til at følge befolkningens ønske, men gjorde det ikke, og jeg synes godt, at amtsrådet kan stille sig på beboernes side og forsøge, om ikke navnet Hald Ege kan blive det endeligt gældende. Sognerådets stilling er i hvert fald ganske inkonsekvent.

Og David Christensen slutter:

Hvis sognerådet havde handlet rigtigt, havde det forhandlet med beboerne, inden det traf en afgørelse. Jeg synes, at amtsrådet skulle henstille til sognerådet at forhandle med beboerne igen.

Forhandlingen sluttede med, at David Christensens forslag blev vedtaget uden afstemning, og sagen bliver nu sendt tilbage til sognerådet med henstilling om at søge en forhandling med beboerne.

Sognerådet får sagen retur

Den 14. marts 1934 meddeler Sognerådet i en annonce, underskrevet af sognerådsformand P.M. Jørgensen, at

Sognerådet den 25. oktober 1933 har vedtaget at give bebyggelsen ved Folkekuranstalten navnet Non Ege. Denne beslutning vil blive gjort til genstand for en afstemning blandt vælgerne i kommunens 2. valgdistrikt – Folkekuren, Hald, Bækkelund, Nonbo og nævnte bebyggelse – for så vidt 35 % af de på den kommunale valgliste for nævnte distrikt opførte valgere derom indgiver skriftlig begæring til undertegnede inden 14 dage fra dato.

Denne annonce er sognerådets måde at løse amtsrådets henstilling om at søge en forhandling med beboerne. Nu drejer det sig ikke kun om beboere og grundejere i den nye bebyggelse, men om et udvidet afstemningsdistrikt, der skal forlange, at sagen bliver genoptaget. Men udvalget protesterede selvfølgelig, for ellers ville man have anerkendt, at den første afstemning fra 31. maj 1933 var ugyldig.

Det er altså udvalgets syn på denne sag, og der bliver nu krig mellem det officielle navn og det navn, som fik flertal ved afstemningen.

Grundejernes bekendtgørelse

Efter et par års pause og tilsyneladende accept af »Non Ege« tager de fire tidligere nævnte personer samt sognefoged Chr. Andersen og kontorassistent A.N. Andersen sagen i deres egen hånd. Disse seks personer indrykker en »Bekendtgørelse« i alle aviser i Viborg den 29. januar 1936 med følgende ordlyd:

Undertegnede grundejere i den nye bebyggelse ved Folkekuranstalten ved Hald ønsker herved at bekendtgøre for offentligheden, at i henhold til den afstemning, som sognerådet den 31. maj 1933 lod foretage blandt beboerne her i bebyggelsen, er dennes navn Hald Ege.

(Derefter følger 39 navne på beboere).

Undertegnede har under henvisning til foranstående liste forinden offentliggørelsen af samme rettet henvendelse til Dollerup-Finderup-Ravnstrup sog-

Hald Ege med kurområdet. Foto af Aage Munksgaard, Viborg, ca. 1938, i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

neråd om at få ovennævnte navn anmeldt for Post- og Telegrafvæsenet m.v., men har fået afslag. Vi har derfor selv anmeldt dette navn, ligesom der vil tilgå Indenrigsministeriet en klage over sognerådets behandling afsagen. Underskriverne på foranstående liste udgør 72% af bebyggelsens grundejere. Hald Ege i januar 1936.

(Annoncen/bekendtgørelsen er underskrevet af navneudvalgets seks medlemmer.)

Nu er navnestriden kommet til overfladen med fuld kraft. De lokale aviser *Viborg Stifts Folkeblad* og *Socialdemokraten* bringer samme dag lange artikler og *Jyllands-Posten* holder sig heller ikke tilbage. Alle interviews er meget dækkende for hele situationen, og de repeterer meget af det foregående i denne artikel.

Generalpostdirektøren svarer

Viborg Stifts Folkeblad henvender sig i februar måned 1936 til Generalpostdirektør Mondrup i Post- og Telegrafvæsenet og spørger ham om, hvilken stilling postvæsenet indtager i navnestriden i bebyggelsen ved Kuranstalten, og han svarer:

Vi vil tage hele denne sag med ro. Og så vil vi for resten slet ikke blande os i den, men lade parterne selv se at komme til et resultat! En anmeldelse til os fra et flertal af grundejere, som det er bebudet, vil ikke influere på vor neutrale holdning. Beboerne må selv om, hvad de vil kalde deres by. Selvfølgelig vil det altid lette postvæsenet og også være af stor praktisk betydning for folk selv, at de giver deres by et navn, der ikke er udsat for at blive forvekslet med andre. Men vi overlader det desuagtet ganske til folk, hvilket navn de vil give deres by.

I øvrigt henholder vi os principielt til den afgørelse, som autoriteterne træffer på dette og hint område, og i en sådan sag må det vel nærmest blive Stednavneudvalget og Ministeriet. Postvæsenet er for øvrigt selv repræsenteret i Stednavneudvalget.

Men til syvende og sidst er det jo altid beboerne selv, der kommer til at bestemme deres bys navn, og det sker jo ganske simpelt ved, at det store flertal af beboerne kalder byen ved det navn, de nu synes bedst om – og til sidst har dette navn så vundet hævd og står fast!

Vil det mon ikke også gå sådan her? Et flertal kalder byen Hald Ege, og bliver flertallet ved med det i årenes løb, ja, så hedder byen altså Hald Ege. Eller hvis stemningen skulle dreje sig til fordel for et andet navn hos flertallet af beboerne, ja, så bliver det efterhånden det navn, der fæstner sig og vinder hævd.

Den sag ordner sig nok af sig selv, enten det nu bliver med den ene eller den anden udgang, og indtil da, det lover jeg, skal postvæsenet nok vide at finde adressaterne, hvad enten der på pakken eller brevet står Hald Ege, Non Ege eller Non By.

Så vidt generalpostdirektørens svar til Folkebladet.

Navneudvalget afholder møde på Egekroen

Den 8. juni 1936 udsender udvalget en indbydelse til møde på Egekroen:

De og Deres frue indbydes til møde i Egekroen fredag den 12. juni kl. 20, hvor undertegnede vil redegøre for, hvad der er passeret i navnesagen. De anmodes indtrængende om at give møde, da det er af vigtighed, at der kommer så mange som muligt.

(Underskrevet af navneudvalgets seks medlemmer).

Midt i juni måned 1936 kunne beboerne læse følgende i Viborg-aviserne:

Ved et møde af beboere, der er tilhængere af navnet Hald-Ege, der i fredags afholdtes på Egekroen, indvarslet af navneudvalget var der mødt 46 beboere. Navneudvalget gav her en udførlig redegørelse af sagen fra sin første begyndelse til dato. Der blev fra flere sider i forsamlingen rettet en varm tak for dette arbejde, som udvalget her har gjort. Man drøftede derefter, hvad der muligvis kunne og skulle gøres, idet der fra hele forsamlingen var en absolut enighed om fortsat at føre sagen videre, indtil man fra myndighedernes side får navnet Hald-Ege stadfæstet.

Til at føre sagen videre valgtes et udvalg bestående af: værkstedsleder Chr. Strandholdt, sognefoged Chr. Andersen, kontorassistent A.N. Andersen, amtsforvalter A. Rørdam og rutebilejer Chr. Nielsen. Udvalget konstituerede sig med Chr. Strandholdt som formand.

Kommunalvalg pr. 1. april 1937

I vinteren 1937 sker der en afgørende begivenhed for hele sagen, idet der over hele landet skal afholdes kommunalvalg for perioden 1937-1941. Valgbestyrelsen under P.M. Jørgensens formandskab bekendtgør den 20. februar, at der skal vælges ni medlemmer til Dollerup-Finderup-Ravnstrup sogneråd.

Socialdemokraterne og venstrefolkene har hver tre kandidatlistes, som man kan stemme på, mens de konservative kun har én liste. At de blot har én liste, skyldes et råd givet af den konservative sognefoged Chr. Andersen, idet man fornemmede, at »flere konservative vælgere kun vil stemme på en liste, hvor P.M. Jørgensen er opført på. Derfor er man bange for, at tilslutningen skal blive for lille, hvis der kommer to lister, så der ingen bliver valgt på nogen af listerne.«

Valget afholdes den 9. marts 1937 og giver følgende resultat for de tre opstillede partier: Socialdemokratiet får i alt 182 stemmer og får 2 kandidater i sognerådet. De Konservative får 163 stemmer og får også 2 kandidater. Venstre får 348 stemmer og får i alt 5 kandidater. Sognerådsformand P.M. Jørgensen, der er konservativ kandidat, bliver genvalgt, men bliver ikke valgt til sognerådsformand. Den nye sognerådsformand bliver venstremanden gårdejer Chr. Nielsen, Ravnstrup.

Navnesagen endelig afsluttet

Det viser sig nu, at man har dannet et »Udvalg for navnet Non Ege«. Postvæsenet har allerede i tre år brugt poststemplet »Non Ege«, og det navn har man samtidig kaldt postindleveringsstedet i bebyggelsen. Modstandere og tilhængere udsender nu i fællesskab et personligt brev til alle berørte 120 personer med følgende ordlyd:

Til sognerådsmødet den 29. juli 1937 forelå henvendelse fra et »Udvalg for navnet Non Ege« om at søge navnestriden bilagt på en neutral måde, uden brug af de til dato benyttede navne. Sognerådet vedtog at henstille til begge parter i navnesagen at forsøge en sådan løsning gennemført. Udvalgene for begge parter i sagen har ved et fælles møde drøftet ovennævnte forslag og enedes om at indkalde til et borgermøde på Egekroen den 30. august 1937.

Dagordenen har 2 punkter, som lyder:

- 1. Ønsker De navnesagen afgjort på en neutral måde uden brug af de til dato benyttede navne.*
- 2. Ønsker De, at sognerådet indkalder til forslag til et navn for bebyggelsen, og i henhold til de kommunale valglistes giver bebyggelsens stemmeberettede beboere inden for samme område som ved afstemningen den 31. maj 1933 adgang til en bindende afstemning om de indkomne forslag. Det navn, der ved en sådan afstemning får flertal, er det endelige for bebyggelsen.*

(Denne personlige skrivelse udsendes med i alt otte navne fra begge udvalg).

Den afsluttende folkeafstemning

Den afgørende afstemning afholdes den 30. september 1937. Under overskriften »Navnesagen endelig afsluttet« kunne *Viborg Stifts Folkeblad* dagen efter bl.a. skrive:

De to parter enedes om at henvende sig til det nye sogneråd om at måtte få truffet en neutral afgørelse i sagen, således at navnesagen kunne bilægges.

Avisreferatet fortsætter.

Egeskovvej med nr. 3, 5, 7, 9 og 11 i Hald Ege. Nr. 3 er huset, der nu bebos af købmand S. Hessem. Foto fra 1940'erne i Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune.

Denne henvendelse tog det nye sogneråd til følge. Der skulle stemmes i to afdelinger. Første gang om, hvorvidt man ønskede navnet »Non Ege« bevaret eller ikke. Resultatet blev, at 42 ønskede navnet bevaret medens 68 ikke ønskede det bevaret. 1 stemmeseddel var blank. Derefter skulle der stemmes om, hvorvidt man ønskede navnet »Hald Ege« eller »Nonby«, hvilket er de to oprindelige navne, som striden har drejet sig om. Resultatet blev, at der blev afgivet 66 stemmer for »Hald Ege«, 44 for »Nonby«, medens 1 stemmeseddel var blank. Da sognerådet forud for afstemningen havde vedtaget, at det ville bøje sig for simpelt flertal, må det herefter betragtes som givet, at Hald Ege fremtidig er navnet for bebyggelsen.

På en forespørgsel udtaler sognerådsformanden, at sognerådet nu snarest vil give meddelelse til Postvæsenet, Stats Tidende og de lokale blade om, at bebyggelsen over for Folkekuranstalten ved Hald, der tidligere har været kaldt Non Ege for fremtiden bærer navnet Hald Ege, og sognerådet vil herefter betragte navnesagen som endelig afgjort.

Denne bekendtgørelse bliver offentliggjort i sognerådets annonce i aviserne den 1. oktober 1937. Den 15. oktober meddeler Postvæsenet, at postindleveringsstedet Non Ege fremtidig benævnes Hald Ege. Og

poststemplet bliver i samme måned rettet til Hald Ege. Sognerådet meddelte resultatet til amtsrådet, der videresender det til Indenrigsministeriet. Dermed har navnesagen i Hald Ege været i sammenlagt 4 ½ år.

Chr. Strandholdt, der har været med i alle årene, og som har været formand for navneudvalget, skriver til depotbestyrer og sognerådsformand Chr. Andersen den 3. november 1937.

Gode Ven! Tak for din hilsen. Ja, så nåede vi dog endelig målet. Jeg ønsker også dig tillykke med det opnåede resultat, og min bedste tak for det trofaste og loyale samarbejde i den forløbne tid. Tak!

Slutning

Som en af byens indfødte borgere sagde i årets sankthanstale:

Hvis Danmark ikke i 1864 havde tabt krigen mod Tyskland, så havde man ikke oprettet »Lejrsamlingerne ved Hald« i årene 1868-1880, og heller ikke i 1917 bygget 64 træbarakker til »Lazaretlejren ved Hald« under første verdenskrig til østrig-ungarske krigsinvalidere, og derfor heller ikke kunnet indvie »Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald« i de røde barakker i august 1922, og Hald Ege var slet ikke opstået.

Men nu ligger byen her midt i det naturskønne område ved Hald. Den gamle bydel består i dag af ca. 125 huse. Det nye Hald Ege fra 1967 består af 60 huse. I Nonbo, som er området øst for Alhedestien, er der indtil nu bygget 135 huse, der alle har ordet Nonbo med i gadenavnet. På det gamle Folkekurområde i den vestlige del af byen er der i dag ca. 120 boenheder/lejligheder. Og så er der et par udstykninger i både Nonbo og på Kuren på vej med hver en snes huse/lejligheder. Men så kan man heller ikke presse mere ind på det afgrænsede område, der er omgivet af den fredede egeskov på næsten alle sider.

Kilder

Korrespondance 1933 og Chr. Andersens efterladte papirer og avisudklip fra Viborgs aviser, se også Lokalhistoriske Arkiv for Viborg Kommune.

I *Berlingske Tidende skrev* »Ærbødigst« følgende digt om, at

»En navnestrid i Jylland har fundet sin afslutning. Byen kommer ikke til at hedde Hald Ege, ej heller Nonby, men Non Ege.«

Nonby det er et dårligt navn
og ikke bedre er *Hald Ege*.
Mon ikke man til byens gavn
kan på et bedre stednavn pege?

Hald Egeby i alle fald
er noget bedre, må man sige.
Hvorledes med *Non Egehald*,
det lyder pænt og flot tillige.

Så er der jo *Hald Egenon*,
By Haldeeg – hvad skal man svare?
Der mindst skal en kong Salomon
til sådan et problem at klare.

Nervøsitet og krampegråd
og mareridt i vågne nætter
får det lokale sogneråd,
hvis ikke snart det punktum sætter.

Med sagen gi'r de sig i kast.
To navne foreslået var der.
Non Ege har de slået fast,
hvorved de krænker begge parter.

En stakket frist de får vist blot,
snart må de finde på det næste.
Hald Non er heller ikke godt,
nej, *Hel plus ultra* er det bedste.
(Hel plus ultra = ikke ud over dette, uovertruffen)

Kai Juhl Jørgensen. Født 1938. Læreruddannelse fra Nørre Nisum Seminarium 1965. Ansat samme år ved Centralskolen i Hald Ege og fra 1977 ansat ved Mønsted Skole indtil 1998. Har været redaktør af Hald Eges beboerblad *Hald Vind*, 1984-88, og senere af pastoratets kirkeblad *Kirke og Sogn*, 1988-92, og har leveret lokalhistorisk stof til disse blade. Er bestyrelsesmedlem i det lokale museum Hald Ege Samlingen, oprettet 2000. Adresse: Brinken 34, Hald Ege, 8800 Viborg.

Peter Kæstel – en markant og farverig valgmenighedspræst på Kjellerup-egnen

I Levring-Hørup pastorat virkede i over en menneskealder ved forrige århundredskifte en præst, pastor Frederik R.H. Bülow Bruun, som blev regnet for en af datidens mest fremtrædende grundtvigianere. I januar 1912 fik han uheldigvis en hjerneblødning, der medførte en delvis lammeelse af kroppen, samtidigt med at han mistede evnen til at tale. Indre Mission var på det tidspunkt i stærk vækst, og da pastor Bruun så i 1913 blev tvunget til at søge sin afsked, satte man sig i denne gruppe i stærk bevægelse for at få en »troende« præst. Menighedsrådene havde vel endnu ikke fået særlig stor indflydelse på præstevalget, og da der ved afstemning ikke kunnet opnås flertal for nogle af grupperne til fordel for en ønsket præst, blev der sendt deputationer fra begge grene af det lutherske trossamfund til biskop Sophus Sørensen i Århus, for, da det var op

Dyrløge N.P. Knudsen, initiativtager til dannelsen af valgmenigheden. Formand 1921-53. Foto fra Kjellerup og Omegns Valgmenighed, 1917 – 50 års jubileum – 1967, 1967, s. 5.

Sognepræst Peter Pinholt Johansen med hustru, Thomasine Christiane Johansen, født Riisbjerg, to døtre og konfirmandhold 1916. Nr. 3 fra venstre i 1. række er forfatterens mor. Holdet var det sidste konfirmandhold før stiftelsen af valgmenigheden. Foto i privateje.

til ham at træffe den endelige afgørelse, at overbevise ham om, at netop deres kandidat var den rigtige.

Resultatet blev, at pastor Peter Piinholt Johansen, en kendt missionspræst, i 1914 fik embedet til stor fortrydelse for de grundtvigske kredse. Ikke mindst i Kjellerup Højskoleforening ytrede man sin utilfredshed, og her foreslog den unge dyrlæge N.P. Knudsen, at man skulle sende bud efter grundtvigske præster én eller to gange om måneden til at prædike i Hørup Kirke. Sagen blev diskuteret med den på sygehuset daværende overlæge Teilmann, der var søn af en kendt valgmenighedspræst i Berring, Jørgen Teilmann, og han foreslog, at man skulle samle mindst 20 underskrifter for derefter at henvende sig til sognepræsten og bede om tilladelse til brug af kirken en bestemt hverdagsaften. Som sagt så gjort, men ved henvendelsen fra dyrlægen til pastor Johansen, blev svaret i første omgang et nej, idet præsten ikke var sikker på, om han selv skulle benytte kirken samme aften. Den tililende præstekone fremkom endda med forargede bemærkninger om, at et sådant forlangende kunne almindelige lægfolk ikke tillade sig at fremføre over for gejstligheden, men da sognepræsten nu fik forelagt underskrifterne, blev han klar over, at han ikke kunne forbyde udlån af kirken.

Valgmenigheden oprettes

Fra slutningen af 1915 blev der herefter i Hørup Kirke holdt en eller to gudstjenester om måneden, i begyndelsen med skiftende grundtvigske præster, men ret hurtigt drejede det sig om to personer, en pastor Kabell fra Randers og højskoleforstander Peter Kæstel fra Krabbesholm Højskole, der i en treårig periode havde været præst i Salling. Man enedes nu om at starte en valgmenighed, baseret på frivillige bidrag, og enkelte medlemmer af højskoleforeningen begyndte at henvende sig til sognets beboere for at tegne medlemmer til menigheden. Det var dog ikke alle, der blev spurgt. Selv om den personlige indtægt ikke var alt afgørende, så foregik henvendelsen i hvert fald til de velstillede, og slet ikke til dem, der ikke var flittige kirkegængere. Det fortælles således, at murer Jens Madsen, der i sommeren 1917 var medlemstegner, blev bebrejdet af en fattig mælkekusk, at denne ikke var blevet spurgt: »Pastor Johansen vil heller ikke have mig«, klagede mælkekusken. Hertil bemærkede Jens Madsen tørt: »Ja, så må du hellere melde dig ind i Frelsens Hær.«

Ved tegningen samlede man ikke blot den restgruppe af stærkt religiøse, der ikke havde tilsluttet sig Indre Mission, men også en større borgerskare, som ellers ikke tidligere havde vist interesse for grundtvigske holdninger. Det årlige bidrag, som gjaldt mand, hustru og børn, skulle endeligt afgøres af den kommende valgmenigheds bestyrelse, der blev

Sagfører Vilstrup, valgmenighedens første formand for bestyrelsen, formand 1917-21. Foto fra Kjellerup og Omegns Valgmenighed, 1917 – 50 års jubilæum – 1967, 1967, s. 6.

valgt ved den stiftende generalforsamling, som blev afholdt den 18. juni 1917 på Teknisk Skole i Kjellerup – for øvrigt den smukke bygning, der havde navn efter Christian 9., men som for nylig er blevet revet ned for at give plads til et supermarked. Sagfører H.S. Vilstrup blev ved generalforsamlingen valgt til at være valgmenighedens første formand.

Stillingen som præst blev i første omgang tilbudt pastor Kabell. Han turde dog ikke sige ja til opfordringen på grund af den økonomiske risiko, der var forbundet ved at være præst for en frimenighed. Alle enedes herefter om at spørge Kæstel, om han ville være interesseret i stillingen, hvis han på forhånd ville få en garanti for fast løn de følgende tre-fire år.

Det kunne Peter Kæstel gå med til, hvis han også kunne få fri bolig, og man enedes om ansættelse fra den 14. oktober 1917, samtidigt med, at der ved torvet i Kjellerup blev anskaffet en større lejlighed til præstefamilien. Ved oprettelsen af valgmenigheden ved indsættelsen af Kæstel blev der blandt andet holdt taler af den grundtvigske provst Hans Chr. L. Larsen i Thorning, der dog havde betvivlet, at valgmenigheden ville eksistere en længere årrække, plus den tidligere omtalte kendte valgmenighedspræst fra Bering Valgmenighed, Jørgen Teilmann. Nævnes skal det også, at gamle pastor Bruun var til stede ved indsættelsen, men uden at være i stand til at tage ordet. Det fortælles, at pastor Bruun græd af glæde, og tog sin kone i ærmet, så hun kunne tolke, hvad han følte ved at se resultatet af sine ønsker og forhåbninger.

På det første blad i valgmenighedens »forhandlingsprotokol« fra 1917 står der følgende:

Vi underskrevne medlemmer af Levring og Hørup sognes sognemenigheder begjærer os herved løste fra vort sognebånd til disse menigheders sognepræst, og idet vi indmelder os i Kjellerup og Omegns Valgmenighed begjærer vi at løse sognebånd til dennes præst, pastor Peter Kæstel, for tiden af Krabbesholm. Vi undertegnede ægtemænd og familiefædre begjærer, at sognebåndets løsning og indmeldelse i valgmenigheden også skal omfatte vore hustruer og vore børn under 18 år.

Ved oprettelsen var der ca. 280 medlemmer, men selv om der senere kom flere til, så kneb det i mange år med økonomien. Ifølge vedtægterne hæftede medlemmerne for et eventuelt underskud, og det skulle fordeles i forhold til det tegnede årsbidrag. De hæftede også for den gæld, der opstod bl. a. ved fremskaffelse af tjenestebolig, og det var der nogle, som

blev utilfredse med. I 1921 blev det helt galt, idet sagfører Vilstrup ved generalforsamlingen måtte fremlægge et regnskab med et underskud på 700 kr., hvad der var mange penge den gang. Redningsmanden blev dyrlæge N.P. Knudsen, der ved samme lejlighed blev valgt til formand – hvad han for øvrigt fortsatte med til 1953 – og som personligt fremover dækkede eventuelle underskud, når der ikke var tilstrækkeligt med frivillige beløb i menighedens kasse. Nævnes bør det dog, at der skete en mærkbar vækst i indbetalingerne med Vinderslev-kredsens senere tilslutning. Den grundtvigske menighed på denne egn havde i vid udstrækning været sognebåndsløse til provst Hans Chr. L. Larsen i Thorning, men efter hans død meldte de fleste herfra sig ind i valgmenigheden.

Peter Kæstel baggrund og personlighed

Peter Kæstel var født den 7. september 1870 i Sundeved i Sønderjylland. Faderen var fra 1872 lærer ved Stenderup Skole, tæt ved Nybøl, hvor han tillige var degn og organist. På grund af nationale uoverensstemmelser flyttede familien i 1885 til Ting Jellinge på Sjælland, hvor Peter Kæstel, der var den ældste af en børneflokk på seks, nu fik sit hjem. Men opholdet i det sønderjyske havde i barndommen indgivet ham en national bevidsthed, som bevarede gennem hele livet. Familien Kæstel var meget musikalsk, og da alle holdt af at synge, blev der sunget mange, især nationale sange i hjemmet. En broder til Peter Kæstel fik en organisteksamen og blev en kendt komponist af kirkemusik. Bl.a. har han komponeret adskillige præludier, der stadig spilles ved indledning af gudstjenester.

Inden ansættelsen havde Peter Kæstel haft en omskiftelig karriere. Efter eksamen var han en overgang huslærer i Borris Præstegaard, hvor mange så op til denne stærke, ungdommelige kæmpe med den prægtige sangstemme, som bl.a. gjorde sig bemærket ved, at han frejdigt tillod sig at kaste sig i en hidsig ordstrid med en af tidens store prælater, Axel Plenge, om den gammeltestamentelige bibelkritik. Senere var han en tid højskolelærer i Jebjerg og i en treårig periode præst ved valgmenigheden i Dølby, indtil den desværre måtte lukke, for så at overtage forstanderjobbet på Krabbesholm Højskole. Det var herfra, han blev hentet til den nye menighed på Kjellerupegnen. Under den omskiftelige karriere var han blevet gift med den fem år yngre Mette Kathrine, der altid blev kaldt

Valgmenighedspræst Peter Kæstel. Foto ca. 1930 i privateje.

Kamma, måske fordi hendes efternavn var Rahbek, hvorved hun fik samme navn som én af Guldalderens berømteste kvindeskikkelser. Der fødtes fem børn i ægteskabet, sønnen Arne og døtrene Eva, Asla, Ydun og Inga, hvoraf de to sidstnævnte var tvillinger.

Peter Kæstel havde som højskoleforstander vist en særlig evne til at gøre sig bemærket og til at skaffe kendte og dygtige grundtvigianere til at holde foredrag. Uden at forklejne andre bør man nok nævne digter, komponist og højskolemand Morten Eskesen, der var Bjørnstjerne Bjørnsons nære ven, og som bl.a. har komponeret melodi til »Undre mig på, hvad jeg får at se.« Eskesen og Kæstel var begge meget optaget af forholdene i Sønderjylland. For Eskesens vedkommende var det så udtalt, at han efter sigende besøgte samtlige danske højskoler, der havde sønderjyske elever, og opildnede dem til at holde fast ved deres danskhed. I Kæstels tid på Krabbesholm besøgte han ham jævnligt, og under et tre-ugers ophold på højskolen skrev han et smukt digt om Kæstels børn.

Man kan sige om Peter Kæstel, at han var en bemærkelsesværdig, farverig skikkelse. Alene hans fysiognomi – som sagt, kæmpestor og med en magtfuld røst – tiltalte bl.a. egnens stoute bønder, der ikke mindst gennem interesse for avl med jyske heste havde fået en myndig og dygtig leder i dyrlæge N.P. Knudsen. De fandt Kæstel helt anderledes som per-

Pensioneret lærer i Levring R.F. Jensen Storch. Foto N. Nielsen, Kjellerup, ca. 1925 i privateje.

son end den noget sky sognepræst, den lille duknakkede missionske Peter Piinholt Johansen, der ganske vist kunne holde næsten uhyggelige dommedagsprædikener, men med en fin, pietistisk fistelstemme.

Pastor Kæstels røst er blevet sammenlignet med et stort kirkeorgel. Hans forkyndelse kunne udgå med en sådan kraft, at kirkerummet nærmest fyldtes af et mægtigt orgelbrus. Dog, hvis teksten krævede det, neddæmpedes organet, og tonen blev i stedet for stille, inderlig og ydmyg. Kæstels forkyndelse var altid klar og velformuleret. Den afslørede et sikkert grundtvigsk livssyn med troen på det enkelte menneskes naturlige udvikling. Som det var skik hos grundtvigske præster, gik Kæstel under salmesangen før prædiken op og ned ad kirkegulvet, og hele gudstjenssten havde præg af hans kraftige stemme. På prædikestolen læste han inden tekstlæsningen og trosbekendelsen de tre vers i salmen: »Kom sandheds ånd og vidne giv«. Sin prædiken indledte han med ordene: »Kære kristne venner«.

Pastor Kæstel følte sig dog langt fra bundet til søndagens tekst. Én af hans konfirmander, Svendaage Thommesen, har fortalt, at han erindrer at have hørt ham bruge adskillige søndagsprædikener til forklaringer af bønnerne i »Fadervor«. Når han var i gang med at citere noget, og han så pludselig gik i stå, havde han tit god hjælp af gamle lærer R.F. Jensen Storch, som efter sin afgang fra skolen i Levring virkede som kirkesanger for valgmenigheden. Degnestolen var lige under prædikestolen og herfra kunne han give stikord til præsten. På en måde var det med til at

gøre gudstjenesten fortrolig og hyggelig, syntes Svendaage Thommesen. »Samarbejdet » varede ved til lærer Storchs pludselige død i foråret 1927.

Kæstel brugte aldrig manuskript til sin prædiken, men han havde som regel noteret nogle få punkter, som han talte ud fra. Dyrnlæge Knudsen samlede en gang en lap papir op, som præsten havde brugt til sine noter, og opdagede til sin forbavselse, at de ikke omhandlede det, der var blevet talt om. Som svar på dyrlægens forundrede spørgsmål, om der ikke var noget, han havde glemt at sige, sagde Kæstel: »Jeg kom ind på noget andet. Det skal man kunne. Ellers er det ikke det levende ord.«

Dyrnlæge Knudsen huskede også, at Kæstel under en prædiken udbrød: »Jesus var radikal.« Det gav et gisp i de fleste af menigheden, hvoraf mange var svorne Venstre tilhængere, men vidste at præsten tilhørte partiet Det radikale Venstre. Bagefter undskyldte præsten udtalelsen med, at han havde glemt, at han var i kirken, og troede, han var i et forsamlingshus. Dyrnlæge Knudsen fandt dog ingen grund til undskyldning. Det havde været en usædvanlig god prædiken om det dybe opgør, Jesus havde med sin samtid, hvor han måtte gå radikalt til værks.

Ny præstebolig

Det fortæltes om pastor Kæstel, at han altid havde en fast og myndig optræden og aldrig var bange for at sige sin mening. Onde tunger påstod imidlertid, at han dog frygtede sin kone, der var kendt for en skarp replik. En datter, Inga Moesgaard, har fortalt, at en tjenestepige hos dem en gang kom med en bemærkning om, at hun ikke kunne forstå, at Kæstel, som ellers var kendt for at være livlig og udadvendt, var så tavs derhjemme. Hertil svarede fru Kæstel, at hans væsen i virkeligheden var anderledes, end folk mente, og at han derfor skulle have lov til at være sig selv derhjemme! Selv om datteren betegnede sin mor som stille og indadvendt, så var hun måske ikke altid lige let at omgås. I hvert fald fik hun problemer med naboerne på Kjellerup Torv, som klagede til valgmenighedens bestyrelse over, at hun skulle være fremkommet med nogle barske og uforskammede udtalelser om dem.

Derfor ledte man efter en anden bolig, og løsningen blev Kjellerups gamle tinghus. Det drejer sig om et hus over for kirken, opført i 1836, men udvidet og restaureret til nuværende størrelse i 1859.

Med Kjellerups vækst var pladsforholdene i tinghuset blevet for trange, hvorfor man flyttede til et nyt tinghus på Kjellerup Torv i 1909. I den

følgende næsten tiårs periode forfaldt den tidligere bygning, der blev udlejet til to-tre arbejderfamilier. Huset blev nu købt af valgmenigheden og restaureret til indflytning for præstefamilien i 1919.

Konfirmationer

Her blev der også indrettet et lokale til undervisning af konfirmander. Svendaage Thommesen har i sine erindringer fortalt om konfirmationsforberedelsen, som han fandt var grundigt og vel forberedt af pastor Kæstel. Man gennemgik Apostlenes Gerninger, og børnene læste skiftevis op efter Skat Rørdams oversættelse, hvorefter der blev givet forklaringer af præsten. Herefter blev der fortalt om Luthers liv og virke, men der brugtes ikke nogen lærebog, ligesom der ikke skulle læses noget udenad. Det gjaldt heller ikke salmer, men da man næsten hver morgen startede med at synge: »Den mørke nat forgangen er,« satte denne fortrinlige morgensalme sig fast i erindringen. Kæstel indledte sangen med sin mægtige stemme, om hvilket Aakjær, der kendte Kæstel fra Krabbesholm-tiden, skulle have sagt, at fuglene forstummede og faldt ned fra grenene, når de hørte den. Enkelte gange blev der tid til en fortælling fra en bog, og Kæstel viste sig at være en fortrinlig oplæser. Bl.a. læste han op for konfirmanderne af Selma Lagerlöfs legende om flugten til Ægypten på en enestående måde, så det næsten mindede om en prædiken.

Ved selve konfirmationen brugtes den gamle form for tilspørgsel og svar. Selv om Kæstel havde fortalt konfirmanderne, at der ikke skulle gives noget løfte, og at de derfor gerne måtte svare: »Ja, selvfølgelig«, så var der ingen, der gjorde det, og han ville sikkert være blevet forbavset, hvis de havde taget ham på ordet. Han mente, at eftersom de nu var døbt og brugte »Fadervor« og trosbekendelsen, så ville den kristne livsstil vokse frem af sig selv. Dog syntes Svendaage Thommesen, at når man havde hørt om Luthers kamp og strid og desuden havde fået gennemgået Apostlenes Gerninger, så var det ikke ganske indlysende, at kristentroen var uden nogen som helst form for kamp eller spekulationer.

Selv om Kæstel talte uden manuskript, så findes der faktisk en komplet stenografisk udskrift af hans prædiken ved valgmenighedens konfirmationsgudstjeneste skærtorsdag 1928, sat på tryk af én af konfirmandernes gæster. I det følgende citeres der herfra, idet det giver et godt indtryk af hans syn på unge mennesker. Kæstel har bl.a. sagt følgende:

Konfirmandhold 1923 med Peter og Kamma Kæstel. Umiddelbart ser han ikke ud til at være så høj. Men billedet snyder. Han sidder på trappens sidesten og når herfra jorden med sine fødder. Det gør fru Kæstel langtfra. Foto i privateje.

Det kan godt ske, at forældre, i de krav, de stiller til deres børn, er utålmodige, men – lad os være langmodige med vore børn. Lad os ikke forlange af dem i deres første ungdomstid, at de skal være lige så dygtige som os, at de skal være lige så kristelige som os, at de skal være lige så glade for eksempel for at gå i kirke som os. Nej, lad os vise langmodighed, for vi må ikke forvente, at de skal være gode lige straks. Vi kan ikke forvente, at de med det samme vil udfylde deres plads i livet.

Det var ikke tilfældigt, at Kæstel valgte skærtorsdag til dagen for konfirmationerne, for netop forståelsen af nadverens betydning var efter hans opfattelse væsentligt i forståelsen af kristendommen. Derfor hedder det videre i prædikenen til konfirmanderne:

Jeg vil pege på, at der er et sted, hvor vi kan være sikker på at møde Guds velsignelse – det er i den hellige nadver. Og når jeg nu i dag indbyder jer til at gå sammen med jeres forældre op til nadverbordet, så gør jeg det i den fulde bevidsthed om, at I ikke har meget forståelse af det. Nogen mener så, at I skulle vente, til I selv får forståelsen. Jamen, lilleste venner, hvornår skal I så

komme? Hvis vi ikke kan stole på, at den Gud, som er den almægtige og kærlighedens Gud, også vil tage imod ved sit nadverbord sådan en lille dreng eller pige, hvor er vi da henne? Er det ikke det, som vi ældre har oplevet, når vi har været samlet, at det er Guds nådes kraft. Her ved nadverbordet møder vi Guds kærlighed på en måde, vi ikke finder andre steder.

Ungdomsmøder

Peter Kæstel var en næsten utrolig selvsikker mand, der altid forstod at vinde menighedens opmærksomhed og tillid ved sin faste optræden. Ikke mindst ønskede han at påvirke ungdommen. Hver torsdag samlede han valgmenighedens unge til møder i præsteboligens den gang meget lavtloftede konfirmationsforberedelsesstue, hvor de i timevis sad bænkedede uden ryglæn og påhørte hans fremragende oplæsninger med en kraftig indlevelse i romaner som *Quo Vadis* og *Fra piazza del Popolo*. Han havde også stor forkærlighed for den gamle græske digtning, især Homers *Iliaden* og *Odysseen*, og han har fortalt, at det hørte til hans skoletids skønneste minder, når græsklæreren, rektor Forchammer, efter at lektien var gennemgået, i en snes minutter satte sig mellem eleverne og læste op fra de to klassiske værker.

Der blev også sunget meget til disse ungdomsmøder, og da hans smukke sangstemme opdannede de unge røster, kunne salmesangen være så gennemtrængende, at den kunne høres af møllersvendene på Hørup Mølle. Til møderne opfordrede han for øvrigt altid ungdommen til at gå i kirke søndag formiddag i stedet for f.eks. at dyrke sport (fodbold) i idrætsforeningerne. Den slags aktiviteter fandt han var irriterende konkurrenter til valgmenighedens virke.

Det kom til udtryk palmesøndag 1926, som var den dag, hvor alle landets kirkeklokker ringede en fuld time i anledning af ankedronning Louises bisættelse i Roskilde Domkirke. Det blev den første kongelige begivenhed, der transmitteredes i radioen, og i dagens anledning satte Kæstel sig til i oprevet tilstand at skrive følgende til *Kjellerup Avis*:

Af avisens kundgørelse ses det, at der i Kjellerup skal være fodboldkamp, med alt dertil hørende, skærtorsdag og langfredag eftermiddage, mellem en her-værende forening af fodboldspillere og et københavnsk fodboldhold. Jeg vil tillade mig at stemple det som en oprørende usømmelighed at anvende disse to for den kristne menighed dybt alvorlige mindedage til den slags gøgl. Jeg

gør mig ikke noget håb om, at de, der har arrangeret denne usømmelighed, kan indse dette, men mon dog ikke det var muligt at rejse en offentlig mening mod dette rå udslag af sportsidiotien. Måske er det ikke muligt, men jeg har i hvert fald følt trang til med ovenstående at sige min mening rent ud om denne modbydelige udvækst på idrettens ellers så sunde træ.

I sommertiden blev der undertiden arrangeret ungdomsmøder om eftermiddagen i de større gårdes haver. Således holdt valgmenigheden søndag den 8. juli 1928 et godt besøgt sommermøde i Hørupholms have. Her var præstefamilien naturligvis midtpunktet, og Kæstel holdt til de unge en smuk tale, der blev refereret i den lokale avis. Han sagde bl.a.:

Ungdomstiden er et vigtigt livsafsnit, hvor det enkelte menneskes karakter dannes, og livsidealerne bryder frem. De unge vil lære at skelne mellem rene og urene glæder. Ungdomstiden må ikke blive et hul, hvori idealerne bundløst forsvinder, hvis de hæmningsløst kastes over bord.

I en tid, hvor kun få ejede en radio, og hvor transportmidler var begrænsede, var den slags møder med fremragende talere som Kæstel stærkt besøgt, ikke mindst af egnens ungdom, og der kan ikke herske tvivl om, at hans næsten flammende taler påvirkede dem. Mine forældre hørte til den kreds af unge, der begejstredes af hans foredrag, og selv om hans virke på Kjellerup-egnen kun blev af en 15-årig varighed, så huskedes, hvad han havde sagt af mange resten af deres levetid. Det gjaldt bl.a. en politiassistent i Rødovre, Svend Ejler Sørensen, som var blevet konfirmeret af Kæstel i sin skoletid i Levring. Da han og hustruen, der levede i et barnløst ægteskab, døde, viste det sig, at de i mindet om Kæstel havde testamenteret alle deres ejendele til Kjellerup og Omegns Valgmenighed, som de for øvrigt ikke var medlem af.. Salget indbragte et beløb tæt ved 700.000 kr., hvilket viste sig at være en god og tiltrængt saltvandsindsprøjtning i menighedens slunkne pengekasse.

Når Kæstel blev bedt om at holde et foredrag om et emne, der stærkt interesserede ham, kunne tilhørere blive grebet af hans utrolige veltalenhed. I *Hjem og Skole*, Dansk Skoleforenings blad, hvor der berettes om foreningens årsmøde i pinsen 1920, findes følgende referat:

Valgmenighedspræst Kæstel talte om Grundtvigs bibelhistoriske sangværk for skolen og gjorde det på en sådan måde, at en af meddelelserne fra mødet siger, at han adskillige gange havde hørt afdøde forstander H. Rosendal tale om

emnet på en i høj grad fængslende måde, men hans røst er jo nu forstummet. Det har dog heldigvis vist sig, at en ny mand på jævnbyrdig måde nu har kunnet tage den smukke opgave op at sprede kendskab til Grundtvigs sangværk for skolen.

Den sønderjyske sag

Der var bud efter Kæstel også helt andre steder. Allerede under Første Verdenskrig havde han givet udtryk for håbet om en genforening med Sønderjylland. Således skrev han om krigen i *Årsskrift for Krabbesholm Højskole*, 1914-15:

Kampen står om, hvorvidt preussisk militarisme eller engelsk humanisme skal beherske verden. Vi står her i Danmark væsentligt som tilskuere til denne store verdenskamp, og vi må sikkert håbe på, at vor rolle ikke bliver nogen andens end tilskuerens. Men vi står, selv om vi er neutrale, ikke som uinteresserede tilskuere. Thi hvad udfald, denne krig vil få, er i højeste grad bestemmende for vor fremtid som folk.

I det følgende årsskrift gør han opmærksom på, at selv om Danmark ikke berøres direkte af krigen, så er der 150,000 dansktalende sønderjyder, hvis unge mænd kæmper ude på fronterne, og hvis hjemmeværende pårørende dagligt lider under krigens rædsler. Samtidigt forarges han over de dansksindede aviser i Sønderjylland, der nu tvinges til at give udtryk for begejstring for Tysklands sag. Gennem sine bekendtskaber med troværdige folk dernedefra kan han imidlertid give et andet billede af krigen. Da freden undertegnes den 10. januar 1919, benyttede han i højskolens årsskrift lejligheden til at mindes den urimelige behandling, hans far havde været udsat for af de tyske administratorer, alene fordi han ønskede at bevare modersmålet, og håbede så, at de nye tider ville bringe store forandringer. Med hele hans optræden var det klart, at dansksindede sønderjyder modtog ham med begejstring, så det var ikke underligt, at han i tilknytning til genforeningen blev bedt om at holde adskillige foredrag i Sønderjylland og bl.a. en gribende gudstjeneste i Nybøl Kirke, hans gamle hjemsgn i Sundeved, hvor han var blevet døbt, og sine indtryk herfra berettede han om ved et ungdomsstævne i Rindsholm den 18. juli 1920, til stor begejstring for de unge tilhørere.

Pastor Kæstel som taler og skribent

Undertiden, især i begravelsestaler, kunne pastor Kæstel være meget enkel i sine udtalelser, men også meget personlig i sin henvendelse til den eller de efterladte, og ved sin stærke tro på et evigt liv sikkert en stor hjælp. I efteråret 1928 blev kreds-læge Stricker alvorlig syg og døde, kun 49 år gammel. Kreds-lægen blev begravet på kirkegården i sin hjemby på Samsø, men inden afsendelsen af kisten blev der holdt en mindesammenkomst i ægteparrets smukke have ved ejendommen i Vestergade i Kjellerup, hvor fru Stricker havde tandlægeklinik.. Ved den lejlighed henvendte Kæstel sig i en stærk bevæget tale direkte til fru Stricker og sagde:

Stil ikke spørgsmålet hvorfor, men hellere hvortil. Vi, der tror på det evige liv, ved, at sidste akt ikke foregår her på jorden.

Man må så håbe, at fru Stricker delte præstens opfattelse af, at kreds-lægens sjæl ville havne det rigtige sted.

Selv om Peter Kæstel, i modsætning til sognepræsten, sandsynligvis ikke brugte megen tid til forberedelse af sine søndagsprædikener, så var han langt fra nogen overfladisk person. I sin nekrolog over Kæstel skrev forhenværende seminarieforsstander Vinter:

Det var utroligt, hvad Kæstel kunne byde sig selv, på én gang præst, seminarielærer, foredragsholder, optaget af politiske, sociale og religiøse spørgsmål, altid levende og arbejdende under højtryk, som kun få mennesker kunne have holdt til, og dog med tid til at give sig hen både i hjemliv og venne-samfund. Han havde den arbejdsevne og begavelse, at han utrolig hurtigt kunne tilegne sig viden fra mange områder; men han var tillige som lærer et menneske, der både havde gennemarbejdet, nedskrevet og disponeret sit stof sikkert for hver enkelt time. Derfor var han både en oplysende og vækkende lærer, oplysende ved sin viden, vækkende ved hele sin frejdige personlighed, der så ypperligt forstod ungdommen.. Han var altid oplagt. Det kunne være forrygende vejr, men Kæstel kom, når der var kaldt på ham, og han kom med et humør og et sind, der virkede som luftfornyelse på hans omgivelser, lærere som elever.

Måske fandt Kæstel det nødvendigt med nogle ekstra indtægter, eftersom gagen som valgmenighedspræst ikke var særlig stor. Så ikke blot sørgede han for at få undervisningstimer på Silkeborg Seminarium og på den

nystartede Levring Efterskole, men da han var en efterspurgt præst, foredragsholder og debattør, betød det også, at han kunne opnå betydelige indtægter ved at holde gudstjenester i andre grundtvigske menigheder og ved foredragsvirksomhed. Men ikke nok med det. Da han havde store journalistiske evner, blev han ofte brugt som boganmelder blandt andet i *Højskolebladet* og i Dansk Skoleforenings *Hjem og Skole*, hvor hans bedømmelser af grundtvigske og andre skrifter var så højt værdsatte og så kendte, at de blot kunne underskrives med efternavnet Kæstel. Mange af disse boganmeldelser kunne være afslørende for hans egen livsanskuelse, hvad bl.a. kommer til udtryk i en anmeldelse fra april 1924 af professor I.P. Bangs bog: *Den kristne Tro*. Efter at have anbefalet bogen fortsætter han:

Enhver, der underviser i »religion«, vil gang på gang støde på noget, som er vanskeligt at fremstille, bl. a. fordi de selv savner klarhed. Den, der virkelig er optaget af at undervise i dette, det vanskeligste af alle fag, så ikke blot småbørn kan glædes over bibelhistorien, men så også større børn kan få livsudbytte af religionstimen, vil ofte gå til prof. Bangs bog som til en god ven, som ærligt og redeligt giver besked om, hvor langt vor forståelse kan nå, og hvor vor tanke må standse i tro og tilbedelse.

Anmeldelsen slutter med en belysning af hans egne personlige erfaringer fra timer med konfirmander, hvor han før især fandt det vanskeligt at forklare betydningen af korsfæstelsen, men nu har fundet en åndelig berigelse ved at læse professor Bangs smukke forsøg på at løse »korsets gåde.«

En særlig indtægtskilde som arrangør af Dansk Skoleforenings feriekurser for folkeskolelærere bør nævnes. Han var ved nytår 1924 blevet medlem af foreningens bestyrelse, og hvert år herefter blev det ham, der gennem sin store bekendtskabskreds af grundtvigske personligheder arrangerede kurser med foredragsholdere, hvis betragtninger interesserede mange folkeskolelærere. Her tillod han sig ofte at annoncere om et ophold, inden han var lovet tilskud af Undervisningsministeriet, ud fra den simple betragtning, at hvis der var nok, der meldte sig til kursus, så ville man også få bevilliget et ønsket beløb. Således står der i 1925 i en annonce i skoleforeningens blad om et feriekursus på en grundtvigsk højskole:

Da foreningen har udsigt til at få en statsbevilling til sit feriekursus på 1.250 kr., vil betalingen i år kunne sættes til 40 kr. pr. deltager. Alle deltagere får fri undervisning. Håndklæder og sengeklæder må medbringes. Ansøgning om

at blive deltager i kursuset bedes sendt til undertegnede inden den 1. maj, hvorefter de, der er antaget som deltagere, hurtigst muligt vil få meddelelse med nærmere oplysninger. Ved antagelse af deltagerne vil der blive taget særligt hensyn til dem, der holder aftenskole eller på anden måde virker blandt den konfirmerede ungdom.

*Hørup v. Kjellerup, i febr. 1925. På kursusudvalgets vegne,
Kæstel, valgmenighedspræst.*

På den måde kunne han arrangere et kursus med mange deltagere og så, oven i købet, selv bestemme, hvem der skulle være med.

Modsætninger mellem to præster

Levring-Hørup-præsterne for de to forskellige menigheder havde gennem mange år tilsyneladende ikke meget tilovers for hinanden. Det eneste, de havde til fælles, var fornavnet Peter. Grunden til, at de ikke havde det mindste samkvem, bør dog langt fra tillægges den noget sky og tilbageholdne pastor Johansen, men nærmere den noget frembrusende pastor Kæstel, der vogtede over sin menighed og ikke tålte nogen indblanding fra sognepræstens side. Det må siges om pastor Johansen, at på trods af en vis modstand fra mange af sognenes beboere, især de første år efter indsættelsen, så vandt han sig mange venner og samlede efterhånden en stor tilhørerskare ved møder og gudstjenester. Han skånede aldrig sig selv, og det blev sagt om ham, at han sled sig selv op i tjenesten for Guds rige. »Jeg vil så gerne have mennesker frelst«, skulle have sagt til sin biskop en gang, der var blevet klaget over ham.

Dog kunne hans pågåenhed undertiden fremkalde en vis komisk situation. Således fortælles det, at han en sommerdag på vejen standsede en tjenestepige, der kom cyklende:

Jeg siger dig, lille Kristiane, du bør følge med i missionshuset i aften til pigemøde, ellers cykler du måske lige ind i Helvede.

Hertil svarede den betuttede Kristiane:

Nej, jeg gør ikke, for jeg skal kun til Grønbæk i aften.

Det bør dog også nævnes, at han altid var parat til at hjælpe fattige og ud-

*Hørup Kirke. Foto
efteråret 1992 i
privateje.*

stødte. Det gjaldt således bl.a. i den tid den på egnen så berygtede indbrudstøv og slagsbroder Peter Reimer. Af Indre Missions tilhængere blev det sagt om pastor Johansen, at han altid selv gik i spidsen, når der skulle gives, og at han ofte gav mere, end han i grunden kunne undvære. Undertiden kunne han blive opfattet som værende naiv i sin opførsel over for udviklinger i det nye industrielle samfund, og personligt frygtede han vel, at de ville skade det enkelte menneskes trosbegreb. Således har min morfar, Daniel Danielsen – mangeårig sognerådsformand i Levring – fortalt, at han omkring 1915 havde været i Kjellerup for at se de første filmforevisninger på Schous Hotel og bagefter begejstret berettede om dem til pastor Johansen. Denne blev nærmest forarget og sagde så bestyrtet til min morfar, at eftersom Gud havde skabt mennesket i sit billede, så var det en egenskab, der kun måtte tilskrives den Almægtige, og derfor skulle mennesket holde sig fra selv at skabe levende menneskebilleder.

Svendaage Thommesen har fortalt, hvordan han indirekte blev skyld i en konflikt mellem de to præster. Da han boede i Levring, måtte han i

konfirmationsforberedelsestiden spadserede de tre-fire kilometer til præsteboligen i Hørup, og undervejs mødte han så piger og drenge fra Kjellerup, som skulle besøge sognepræsten i Levring af samme grund. En af drengene optrådte en dag provokerende og skubbede Svendaage i den dybe landevejsgrøft, så han ankom til Kæstels undervisningstimer i tøj, der var slemt mudret til. Det gav anledning til, at Kæstel kaldte Kjellerupdrengen en missionsbølle og omgående ringede Johansen op, fortalte overdrevende, at Svendaage var blevet skamslået, og skældte ud over, at han ikke opdrog sine konfirmationselever ordentligt. Svendaage Thommesen blev ked af, at han således var blevet et midtpunkt i striden, for han syntes godt om sognepræsten, og da han kom hjem, havde fru Johansen, der betragtede Kæstel som en alvorlig fjende, allerede besøgt hans mor, spurgt til hans tilstand og undskyldt drengens opførsel.

Pastor Kæstels nærtagenhed

Hvor urimelig og nærtagende Peter Kæstel kunne være, vidner følgende beretning af Svendaage Thommesen om:

Min faster Maren, som boede i lejlighed med min farmor, led i ti år af tuberkulose, én af den tids svøber. Hun døde i slutningen af vinteren, efter at min farmor trofast havde plejet hende. Da vi tilhørte valgmenigheden, skulle pastor Kæstel naturligvis forrette begravelsen, men da faster Maren havde været hjemmesygeplejerske i Levring og som sådan også var kommet i præstegården, bad pastor Johansen om at måtte sige nogle ord i hjemmet inden højtideligheden i kirken. Jeg husker endnu, at Johansen talte smukt, hjerteligt og naturligt om faster Marens gerning som sygeplejerske og om hendes betydning for de mennesker, hun arbejdede iblandt. Da Kæstel så midt under talen mødte op – efter aftale klædte han sig som regel om hos os – blev han yderst opbragt, og hans tale i kirken drejede sig især om, hvordan det var at blive svigtet af sine venner. Han skjulte desværre ikke sin mægtige, og som han selv syntes, retfærdige vrede, så det kom nødvendigvis til at virke pinligt.

Om Kæstels lunefuldhed beretter Svendaage Thommesen følgende:

Da jeg kunne tænke mig at arbejde på plejehjem, fandt jeg det fornuftigt først at tage en uddannelse som diakon. I 1929 var jeg blevet elev på Dia-konhøjskolen i Aarhus, som da, mere end nu, var stærkt præget af Indre Mis-

sion. I sit ellers så ubegrænsede frisind lagde Kæstel ikke skjul på sin foragt for højskolen, og det fandt han udtryk for ved fuldstændigt at ignorere mig. Når han traf mig, hvad naturligvis var uundgåeligt i mit hjem, gik han forbi mig og lod, som om han ikke så mig, for sådan et menneske som mig kunne han ikke trykke i hånden. Mærkværdigvis generede det mig ikke særligt, da jeg jo kendte hans luner, og jeg lod, som om jeg alligevel var der. Egentlig kunne jeg godt lide manden, men jeg kunne se på min mor, at hun ikke tog det så let, ikke mindst fordi det var hende, der havde gjort mig opmærksom på diakonuddannelsen. Da jeg snakkede med min far om Kæstels særprægede udtryksform, rystede han på hovedet og sagde, at Kæstel var et stort barn, og så måtte jeg tænke på bibelordet om netop at blive barn. Dog alligevel ville han godt se mig ved altergangen i kirken, og efterhånden fik han da også øje på mig igen, ja, til sidst spurgte han endog interesseret om mit arbejde.

Pastor Kæstels stilling i sognet

De fleste mennesker har en eller anden form for last, og Kæstel havde også sin – han elskede store cigarer. Den var det vanskeligt at imødekomme med en beskeden gage og forsørgelse af kone og fem børn. Derfor passede det ham så udmærket, at et besøg hos valgmenighedens formand, dyrlæge Knudsen, oftest medførte, at Knudsen fandt den fine cigarkasse frem. Så kom der for alvor gang i diskussionen, og de to herrer kunne, ifølge Knudsens datter, Gerda Poulsen, i en næsten uigennemtrængelig tåge af cigarrøg løse problemer med menigheden i en snak, der kunne vare den hele formiddag. Hvad angår Kæstels cigarhunger, har jeg fået fortalt følgende lille episode. Ved et møde på Levring Højskole glædede en lidt nærig foreningsmand sig over, at en indbudt gæst sagde nejtak til en god cigar. Glæden kom dog lidt for tidligt, for da cigarkassen kom til Kæstel, sagde han: » Ja, så kan jeg godt tillade mig at tage to.«

Kjellerup og Omegns Valgmenighed havde gennem mange år et tæt samarbejde med Silkeborg Valgmenighed, således at der blev holdt fælles menighedsmøder på skift, dog med to i Silkeborg for hvert et møde i Kjellerup. Ved Peter Kæstels indsættelse var seminarieforsøger P.J.M. Vinther formand for menigheden i Silkeborg, og han viste sig at være en ungdomsven af Kæstel, helt fra dennes tid i Borris Præstegård. Gennem ham fik han et nært samarbejde med seminariet, hvilket senere førte med sig, at Kæstel blev ansat der som lærer i kristendomskundskab og gennem

sine sidste ti år kom til at yde et arbejde, der faktisk mindede en del om hans tidligere højskolearbejde.

Selv om Kæstel var valgmenighedspræst, kunne han udmærket være åben for andres meninger. Således var han, hvor mærkeligt det end lyder, stærkt optaget af et udmærket foredrag om Vilhelm Bech, Indre Missions stifter, som seminarieforsøger Hasselbalch, Vinters efterfølger og hans egen nære ven, holdt ved menighedens efterårsmøde. Kæstel var i øvrigt et meget levende menneske, der, som allerede nævnt, fulgte med i alt, der rørte sig i tiden. I mellemkrigsårene var der krisetid i landbruget, og Knud Bach fra Rønge stiftede da Landbrugernes Sammenslutning (LS), noget, som mange var optaget af, og som var et af de emner, han ivrigt drøftede.

Man må sige om Peter Kæstel og hans kone, at de begge nød stor ære og respekt hos egnens beboere, hvad de ikke mindst ved deres sølvbryllup blev klar over. Det blev nærmest en folkefest på det daværende »Hotel Skovbakken«, hvor pastor Kæstel rundhåndet beværtede ikke blot valgmenighedens medlemmer – der dog alle af formanden havde fået besked om at møde op med telegrammer indeholdende fem- og tikronesedler – men også en stor familie- og vennekreds, heriblandt mange seminarister, der blev inviteret med, uden at de behøvede at give pengegaver. At de kom gratis med, vakte en vis fortrydelse hos enkelte påholdende menighedsmedlemmer, der følte, at de personligt næsten var alene om at betale gildet. Det var ved den lejlighed, at Kjellerups mangeårige sognerådsformand, boghandler David Christensen, i tidens patetiske stil havde forfattet en smuk hyldestsang til ægteparret.

Pastor Kæstels sidste år og eftermæle

I sine sidste år virkede pastor Kæstel mere afdæmpet end i sine velmagtsdage. I dette tilfælde vil man vel finde det uheldigt at bruge ordet omvendelse, så det er sikkert bedre at tale om en sindelagsforandring. Ved et tilfælde kom det også til en slags forsoning med pastor Johansen. En vinterdag i 1927, da pastor Kæstel efter en formiddagsgudstjeneste i snestorm kom kørende fra Levring mod Hørup i sin Fordbil med kaleche, mødte han, tæt ved gården Holgersdal, en stærk forkommen pastor Johansen, der kom gående på vejen i modsat retning. Kæstel standsede og bød Johansen inden for i bilen. Den blev vendt, og de to mænd fik, måske for første gang, en længere samtale. Efter den tid hilste Kæstel på Johan-

sen, når han mødte ham, ja, det kunne endog ske, ifølge Inga Moesgaards oplysninger, at forældrene inviterede ham med til spisning efter en gudstjeneste i Hørup. Bagefter kørte Kæstel i sin bil sognepræsten tilbage til Levring, men ikke til præstegården, kun til kirken, for at undgå at mødes med fru Johansen. Det blev dog kun en kort periode, idet Johansen allerede da var alvorlig syg af kræft og døde i 1928, kun 61 år gammel. Det bør nævnes, at da Johansen lå på dødslejet, bad han sin kone om at sende bud efter Kæstel, så han kunne tage ham til alters. Det nægtede hun, men da hendes mand nu blev vred, efterkom hun til sidst hans ønske.

Selv døde Peter Kæstel pludseligt den 12. april 1932, kun 62 år gammel. Den ellers så stærke mand var i de sidste år blevet svækket i sin arbejdskraft af flere tilstødende sygdomme. I en forholdsvis kort tid havde han, i en noget deprimeret tilstand, været patient på Rigshospitalet. Herfra skrev han bl.a. et meget smukt brev til dyrlæge Knudsen, hvorfra jeg citerer følgende:

Kære Knudsen. Når jeg skal samle mit sind om, hvad jeg særlig føler trang til at takke Dem for, vil De og alle forstå, at det er vort samarbejde for valgmenigheden, jeg tænker på. Der er meget, vi ser forskelligt på, meget, som også har medført brydninger i vort personlige forhold, uden dog at bryde vort venskab; – men der er en ting, som fra første færd har knyttet os ubrydeligt sammen, og det er det frie menighedsarbejde der på egnen, et arbejde, som altid har haft Deres kærlighed, og som De jo nu i en årrække har været leder af. Enhver, der har fulgt denne menigheds liv gennem den årrække. De har været dens formand, vil vide, hvor stor betydning. De har haft for dens sammenhold og trivsel ved, at De, så at sige, er blevet dens enhedsmærke, ikke ved at lempe Dem efter Per og Poul eller ved at slå af på idealerne, men ved at vise troskab mod dens væsen og ved at vise kærlighed til det, den vil samle de mange hjem om.

På Rigshospitalet gennemgik han en større operation, men efter en kort rekreationsperiode fik han det gamle livsmod tilbage og følte sig stærk nok til bl.a. at genoptage undervisningen på seminariet. Måske var det for tidligt, for han døde af et hjerteslag natten mellem mandag og tirsdag efter at have haft undervisningstimer om torsdagen, gudstjeneste om søndagen og en begravelse i Levring af en ældre kone om mandagen. Ifølge Inga Moesgaard skulle fru Johansen have været med til begravelsen af den ældre kone, og da den var overstået, skulle hun have henvendt sig til Kæstel, takket ham og bedt om forladelse for de mange år, der var gået med uvenskab.

Mindesten med bronzerelief af valgmenighedspræst Peter Kæstel. Foto 1992 i privateje.

Det blev seminarieførstander Hasselbalch, der tidligere havde været præst i Hammel, som forrettede jordpåkastelsen og som holdt en smuk mindetale over sin nære ven. En talrig skare var mødt op, og mange andre, bl.a. provst Andersen, Højbjerg, og pastor Bjørnbak, Randers, talte ved begravelsen.

Selv om denne temperamentsfulde og følsomme valgmenighedspræst kun havde virket i en forholdsvis kort periode, så efterlod han sig dybe spor i det grundtvigske samfund på egnen. Hans voldsomme udfoldelser i prædikener og foredrag gjorde et kolossalt indtryk på befolkningen, der altid mødte talrigt op i kirken og til møder, hvor han var den ledende person i ord og tale. Naturligvis kan man sige, at han havde tiden med sig. Han kom jo til at virke i slutningen af Første Verdenskrig og under Sønderjyllands genforening, hvor netop den slags nationale foredrag, som han leverede, var i højsædet. Det var endvidere en tid, hvor der var begrænsede muligheder for anden mødedeltagelse, og hvor kun få havde anskaffet radio, som der kunne lyttes andet til. Men når det er nævnt, så må man alligevel sige, at et så varmt og farverigt menneske som Peter Kæstel, der på en enestående måde kunne få folk til at begejstres, altid vil blive husket mange år frem i tiden.

Desværre havde Kæstel dagligt brugt det meste af sine indtjeninger og ikke i tide sørget for en opsparing. Da der den gang ikke fra Kjellerup og

Peter Kæstel Moesgaard foran altertavlen med Christen Dalsgaards billede i Hørup Kirke. Foto 1992 i privateje.

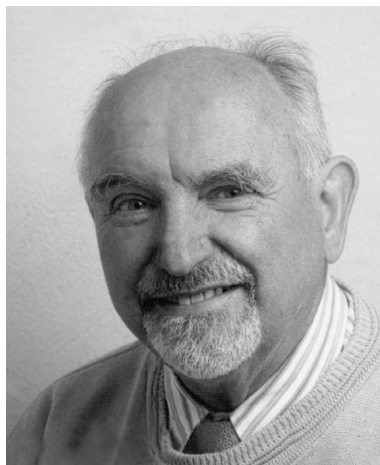
Omegns Valgmenigheds side var sørget for præstens pensionering, fulgte der en økonomisk svær tid for de efterladte. Der blev ganske vist arrangeret en indsamling til præstefamilien, men selv om gavebeløbet blev rimeligt stort, rakte midlerne dog kun til dækning af nogle få måneders udgifter. Heldigvis var samtlige børn i flokken efterhånden blevet voksne og kunne hjælpe til med at forsørge moderen, der kom til at overleve sin mand med 17 år og blev begravet ved hans side på Hørup Kirkegård i 1949.

I taknemmelighed over Peter Kæstels enestående virke rejste menigheden en mindesten med bronzerelief på hans grav. Da familien efter en årrække opgav at vedligeholde gravstedet, blev stenen flyttet en majdag i 1989, så den nu er placeret på præsteboligens grund, tæt ved husets for-dør. I dagens anledning blev der holdt en mindefest for Kæstel, som dat-teren Inga Moesgård deltog i. Ved en senere lejlighed, på en valgt dato i valgmenighedens 75-års fødselsår, blev Kæstels arbejdsindsats igen om-talt, da en dattersøn, Peter Kæstel Moesgaard, der var præst i Everdrup ved Tappernøje, kom på besøg. Først ledede han gudstjenesten i Hørup Kirke, og senere deltog han med sin ægtefælle i jubilæumsfestlighederne på Levring Efterskole. Denne efterkommer med Peter Kæstel navnet opnåede desværre heller ikke at få nogen høj alder, idet han døde inden pensioneringen i slutningen af 2006.

Kilder

- Dansk Skoleforenings *Hjem og Skole*, 17. årgang, 1924.
Dansk Skoleforenings *Hjem og Skole*, 18. årgang, 1925.
Kjellerup og Omegns Valgmenigheds forhandlingsprotokol 1917.
Peter Kæstel: Brev med fødselsdagshilsen til dyrlæge N.P. Knudsen, dateret Righospitalet, den 6. januar 1932.
Kjellerup og Omegns Valgmenighed, 50 års jubilæumsskrift 1917-1967.
Hørup Kirke 1874-1974, udg. af Hørup sogns menighedsråd, 1974.
Kjellerup Avis: Annoncer, referater og artikler vedr. valgmenigheden i perioden 1917-1932.
Årsskrift for Krabbeshold Højskole, 1914, 1915 og 1919.
Kjellerup og Omegns Valgmenighed, kvartalsblad, maj 1987, og særnummer oktober 1987.
Svendaae Thommesen: Min barndomstid i Levring, *Blicheregnens Museumsforenings Årsskrift* 2006 og 2007.
Asger Højmark og Uffe Hansen: *De grundtvigske Fri- og Valgmenigheder*, 1944.
Inga Kæstel: Tale holdt ved mindefest maj 1989.
Mundtlige meddelere: Marie Overby, Gerda Poulsen, Daniel Danielsen og Laurits Hvorslev.

Ejgil Overby. Født 1932. Uddannet dyrlæge og veterinærvirolog. Ansat en årrække på Statens Veterinære Institut for Virusforskning på Lindholm og ved FAO. Har udgivet adskillige publikationer, især vedrørende vaccineproduktion i danske og udenlandske veterinære tidsskrifter. Efter pensionering ansat som ledende arkivar ved Dansk Slægtsgårdsarkiv på Gl. Estrup og er desuden formand for bestyrelsen for Blicheregnens Museum og Blicheregnens Museumsforening, Thorning. Har udgivet gårdhistoriske artikler i foreningsbladet *Slægtsgården* og lokalhistoriske beretninger i årsskriftet *Brudstykker fra Blicheregnen*. Adresse: »Klausholm«, Ansvej 12, 8620 Kjellerup.

Årsberetning 2006

Året 2006 begyndte for Historisk Samfund for Viborg Amt som sædvanlig et stykke ind i februar med årets første foredrag efter generalforsamlingen. Henrik Gjøde Nielsen holdt et meget spændende og lokalt relevant foredrag om retsopgøret efter besættelsen i 1945, og skolestuen på Viborg Stiftsmuseum var ved at blive sprængt i fugerne, så mange mennesker havde indfundet sig for at høre om noget, der åbenbart har stor almen interesse.

Det troede vi egentlig også, at forårets næste foredragsemne og foredragsholder ville have. Vi havde indbudt Asger Baunsbak-Jensen, præst, forfatter og tidligere undervisningsdirektør til at fortælle om Skolens indflydelse på samfundet før og nu.

Vi havde endda allieret os med Børne- og Ungeforvaltningen for at komme ud til byens mange lærere, men desværre for os havde lærerforeningen valgt netop den dag til at afholde generalforsamling i en ny udvidet lærerforening, så alle potentielle tilhørere sad i Viborg Lounge i stedet for på Viborg Seminariet, hvor vi var en meget beskeden flok, som fik en levende gennemgang af skolens forhold til det omgivende samfund i de sidste hundrede år.

Årets udflugt gik til Vinderslev, Vinderslevholm og Grønbæk, og belært af tidligere års erfaringer havde vi bedt folk om selv at køre i private biler og tage kaffen med. Det fungerede hyggeligt og godt i Vinderslev, og vi var en flok mennesker, som fik set de flotte kalkmalerier i Vinderslev og Grønbæk kirker, og på Vinderslevholm fik vi en hjertelig modtagelse, blev vist rundt overalt i en herregård, som ikke så mange ellers får lejlighed til at se fra kælder til loft, og fik historien om gårdens omtumlede skæbne. Vi sluttede ved jagthytten i Grønbæk, og vejret var så fint, at kaffen kunne indtages i det grønne på ruinens fundamenter.

Efterårs sæsonen startede med et foredrag i anledning af renæssanceåret, hvor historikeren Jens Vellev fortalte om Thycho Brahe, hans liv på Hven og død i Prag. Til trods for det spændende emne og den lokalt kendte foredragsholder var det ikke et af de mest velbesøgte foredrag, i modsætning til foredraget, som forfatteren Knud Sørensen holdt om skolelærerforfattere i 1800-tallet. Vi havde arrangeret foredraget i samarbejde med Blicheregnens museumsforening, og det blev holdt på Blicheregnens Museum i Thorning og var både vellykket og velbesøgt.

Det var ikke første gang, at vi havde held med at flytte foredragene ud i hele samfundets medlemsområde i samarbejde med lokale historiske foredragsforeninger, og i forbindelse med den kommende omlægning af kommunestrukturen valgte vi at tage initiativ til at få forbindelse med de historisk interesserede foredragsforeninger, som vi kunne opspore i den kommende Viborg kommune. Det resulterede i et møde i Kongens Kammer i Viborg, hvor vi mødtes med medlemmer af ti andre foreninger for at diskutere, hvordan vi kunne samarbejde og støtte hinanden i den nye kommunale sammenhæng. På mødet var der stor interesse for mere gensidig information og også til dels arrangementer, men også en tydelig tilkendegivelse af, at man ville fortsætte med sin lokale tilknytning. Det blev overladt til Historisk Samfund at invitere til næste møde, hvor vi skal aftale mere konkrete tiltag.

Bestyrelsen har afholdt tre møder i årets løb, og derudover har de faste udvalg afholdt de nødvendige møder, der for redaktionsudvalgets vedkommende har resulteret i en årbog med en række spændende og vidtspændende artikler. En nyhed i årets årbog var flere farvebilleder, og den blev præsenteret ved årets sidste arrangement, en lille sammenkomst på Skovgaard Museet, hvor mange af samfundets medlemmer var mødt op for at hilse på forfatterne, der også var mødt talstærkt op og alle fortalte lidt yderligere om deres artiklers emne.

Året 2006 blev således præget af samfundets gode traditioner omkring foredrag og årbog, men også af ting, der peger frem mod 2007 og de ændringer i vores forhold, som vil indvirke på næste års beretning.

Og da dette er den sidste årsberetning, jeg kommer til at aflevere som medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund for Viborg Amt, vil jeg slutte med en tak til de mange bestyrelseskolleger, jeg har haft gennem de snart mange år, jeg har siddet i bestyrelsen – nemlig omtrent lige så mange år, som Høy-Hansen har fungeret som dirigent ved vore generalforsamlinger.

Februar 2007

Marianne Bro-Jørgensen.

Regnskab 2006

Indtægter:	Medlemskontingenter	53.460,00
	Tilskud (Kultursamvirke)	15.000,00
	Bogsalg	1.784,00
	Renter	812,75
	<hr/>	
	I alt	71.056,75
	Beholdning ved årets begyndelse	49.505,86
	<hr/>	
		120.562,61
	<hr/>	

Udgifter:	Trykning af årbog 2004	50.262,00
	Trykning af kuverter, foldere og girokort	9.035,25
	Annoncering	708,38
	Udsendelse / Porto	9.188,50
	Bankgebyrer	765,00
	Møder og foredrag og udflugter	10.830,50
	Div. kontingenter, DHF og DHL	1.925,00
	<hr/>	
	I alt	82.714,63
	Beholdning ved årets slutning	37.847,98
	<hr/>	
		120.562,98

Status:	Indestående kasse:	151,50
	Do Bank	37.696,48
	Do Reservefond	1.297,00
	<hr/>	
	I alt	39.144,98

Viborg, den 3.januar 2007

Jørgen Østergaard

Ovenstående regnskab er revideret. Der fandtes intet at bemærke

Dato 26. februar 2007

J.V. Lund

Michael Christensen